

ISSN 1561–4999

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

# ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

2'2010

## *У НОМЕРІ:*

- *Право і етика*
- *Етичний кодекс ученого України*
- *Конституційно-правова відповідальність*
- *Захист прав національних меншин*
- *Фінансова політика*
- *Воєнна реформа в Україні*
- *Історія прокуратури*
- *Уроки Нюрнберзького процесу*
- *Умови прийому в ОНЮА*



*IN LEGIBUS SALUS*

# ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

# ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

## LAW HERALD

# 2'2010

**Виходить щоквартально**

Засновано у листопаді 1993 року

Засновник:

Одеська національна юридична академія

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. — № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. — № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція):  
ISSN 1561-4999 (18 березня 1999.)

*Передплатний індекс: 40318*

**Головний редактор**

*М. П. Орзіх*

**Редакційна колегія:**

*В. Б. Авер'янов*

*Ю. П. Алєнін*

*С. В. Ківалов*

*А. В. Луняченко*

*В. К. Мамутов*

*Ю. М. Оборотов*

*Б. А. Пережняк*

*(зам. гол. редактора)*

*П. М. Рабінович*

*Є. О. Харитонов*

**Технічний редактор**

*С. С. Сон*

*Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.*

*Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал*

*Рекомендовано вченою радою Одеської національної юридичної академії 25.05.2010 р., протокол № 7*

Адреса редакції:  
Україна, 65009, Одеса-9  
Піонерська, 2, каб. 406  
Тел. /факс: (048) 719-88-15  
Ел. пошта: constitutional law@onua.edu.ua

Здано до набору 10.06.2010.  
Підписано до друку 29.06.2010.  
Формат 70x108/16.  
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,85.  
Тираж 1000 прим. Зам. № 74.

*Наукове видання*

**ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 2'2010**

*Укр., рос., англ. мовами*

Друкарня видавництва «Юридична література»  
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК №1374 від 28.05.2003 р.)  
Одеса, вул. Піонерська, 2.  
Тел. (048) 777-48-79

## До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 2009. — № 5. — С. 26–30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель — 12, через 2 інтервали), інші матеріали — до 6 аркушів — у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

### ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

**1. ДИСКЕТА (ДИСК) З ФАЙЛОМ У ФОРМАТІ MS Word З НАБОРОМ ТЕКСТУ.**

**2. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ** особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

### **3. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:**

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

**4. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ** (післяплатою — не менш 10).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

### **При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу**

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

**Журнал приймає замовлення на рекламу**

## ЗМІСТ

### МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

**В. Дудченко**

*Право як предмет нормативної етики* 4

**Л. Трофимова**

*Финансовая политика: проблемы категориального определения и практической реализации* . . . . . 11

**О. Ноздрін**

*До визначення понятійно-категоріального апарату у загальній теорії права і держави* . . . . . 17

### КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

**Н. Батанова**

*Конституційно-правова відповідальність: концептуальні проблеми теорії* . . . . . 24

### ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

**К. Вітман**

*Становлення міжнародно-правової системи захисту прав національних меншин у країнах Східної Європи (після Другої світової війни)* . . . . . 30

### ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

**С. Мазуренко**

*Підстави виникнення правової охорони на торговельні марки* . . . . . 37

**О. Кізілова**

*Застава у системі способів забезпечення зобов'язань* . . . . . 43

**В. Рекуп**

*Концептуальні аспекти формування нормативної бази організації і діяльності третейських судів в Україні* . . . . . 48

**О. Погібко**

*Актуальні правові проблеми воєнної реформи в Україні* . . . . . 54

### ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

**О. Медведько**

*Історичний розвиток правового статусу Генерального прокурора України* . . . . . 61

### УКРАЇНА І СВІТ

**М. Пашковський**

*Уроки Нюрнберзького процесу* . . . . . 72

### НАУКОВЕ ЖИТТЯ

**В. Туляков**

*Механізм уголовно-правового воздействия: эффективность определяется в Одессе* . . . . . 77

**Б. Пережняк**

*В специализированных ученых советах Одесской национальной юридической академии* . . . . . 78

### ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

*Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики на 2011 рік»* . . . . . 84

*Указ Президента України*

*«Питання Національної академії правових наук України»* . . . . . 92

*Правила прийому Одеської національної юридичної академії у 2010 році* . . . . . 97

*Новеллы вступительной кампании 2010 года* . . . . . 115

### ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

. . . . . 118

## МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.342

**В. Дудченко,**

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави та права  
Одеської національної юридичної академії

### ПРАВО ЯК ПРЕДМЕТ НОРМАТИВНОЇ ЕТИКИ

Завдання цієї статті полягає в тому, щоб з'ясувати одне з ключових у юриспруденції питань: право за своїм походженням є предметом дослідження позитивної науки чи нормативної етики. У такий спосіб поставлене завдання неабияк актуальне, оскільки дозволяє виявити онтологічне місце права, а відтак, його джерело, первісну природу, сенс, значення, цінність і мету. Вочевидь, йдеться про фундаментальні принципи і методологічні аспекти права.

Будь-яка юридична система ґрунтується на фундаментальному виборі принципів – які нечисленні, — здатних відігравати домінуючу роль усередині юридичної системи і визначати її ідейний стрижень та мету. Такі фундаментальні принципи є філософськими. «... Ми знаємо, що юридичні судження передусім залежать від вибору пропозицій на філософському рівні (бо саме ці пропозиції постають як фундаментальні посилки) і лише потім від вибору технічних пропозицій, які забезпечують застосування перших. Зіставлення філософських і технічних пропозицій з фактами приводить до конкретного рішення» [1]. У зв'язку з цим варто уваги застереження проти абсолютизації у правопізнанні формальної логіки.

Функція права полягає у тому, щоб керувати життям суспільства, і воно не може ігнорувати конкретні реалії, як і зміни на рівні духовних течій. Формальна ж логіка покладає на право печатку догматизму і строгості, несумісної зі складним характером реальної дійсності і гнучкості життя. Динаміка фактів не збігається з ритмом і напрямом

дедуктивних висновків в душі формальної логіки. Право не може дозволити заворожити себе міфом про стрункність логічних міркувань і зрадити реальній дійсності. Більше того, за будь-якої техніки суджень, що використовується у праві, праву завжди небайдужа реакція свідомості людей на несправедливість висновків, до яких приводять дані судження. Ніщо не заважає подати юридичне судження у формі силіогізму, але така форма жодним чином не гарантує цінності висновку.

Сказане з усією очевидністю показує усю складність обраної проблеми. Стає очевидним, що для її всебічного і плідного розв'язання необхідно здійснити екскурс в історію виникнення наукового і етичного знання задля виявлення їх специфіки. Такий екскурс тим більше необхідний, якщо зважити на те, що у позитивізмі право розглядають як науку поряд з іншими науками, як з точки зору цілей, так і методів. Моральністю ж права мають займатися не юристи, а спеціалісти з етики.

Творцями науки як галузі культури, що виконувала самостійну функцію, були греки. Наука в давньогрецькій культурі була цілісною, і зародки галузевого мислення, що виникли особливо під впливом Арістотеля і його школи, не порушували цілісності науки і картини світу. За Арістотелем, наука, на відміну від дослідного знання, або емпірії, не задовольняється лише питанням «що», але запитує також і «чому» (особливо останнє «чому» усіх речей), запитує про підстави і причини сущого, його цілісності і внутрішню сутність цієї цілісності. Це і

була «перша філософія» Арістотеля, яку пізніше назвали метафізикою.

На відміну від галузевих наук, завдання грецької філософії — не одна якась частина, сектор реальності, а вся реальність, весь універсум у повноті свого змісту і сенсу; вона прагнула не до того, щоб визначити точні межі і зовнішні зв'язки між частинами світу, а того, щоб зрозуміти їхній внутрішній зв'язок і єдність.

У який спосіб можна охопити речі в їхній цілісності й доконечності? — ось питання, яке хвилювало всіх давньогрецьких мислителів, і відповідь на нього є свідченням неперевершеної оригінальності еллінського мислення. Відчуті в досліді ціле як ціле, використовуючи лише розум (логос), стало великим відкриттям грецької філософії. Воно структурно зумовило розвиток західної культури. Очевидна цілковита оригінальність цього грецького творіння. І східні народи володіли формою мудрості, яка охоплювала ціле всіх речей, однак існувала вона в сплетінні з фантастичними уявленнями, які спрямовували її до сфери мистецтва, поезії або релігії.

Якщо для Платона загальна сутність речей відмінна від явища, що чуттєво сприймається, то для Арістотеля — міститься в ньому. Останній відмовився від реального розмежування сутності й становлення; вчив, що існує один світ, в якому сутність дійсна як становлення, і знайшов таке поєднання в понятті ентелехії, або розвитку. Безумовно, це було прогресом. Однак у кінцевому підсумку Платон і Арістотель досягли цілісності світу в один телеологічний спосіб. Цінність телеології полягає в тому, що вона надає можливості ставити за мету і реалізовувати те, що не існує фізично, а лише мислимо. Телеологічний світогляд став парадигматичним для всієї подальшої філософії.

Отже, для давніх греків наукою в істинному розумінні була наука про світ у його цілісності й доконечності. Вважалося, що телеологічним мисленням за допомогою ідей, чи то форм, як цілісностей, можливо відтворити в собі люд-

ський універсум, кінцевий зв'язок його речей. Критерієм науковості теоретичних концепцій у галузі як природничих наук, так і тих, що пов'язані з активністю людського духу, тобто гуманітарних, поставала співвідносність цих концепцій із цілим усіх речей. Для грецької філософії «істина — це ціле» і ніщо часткове не є цілком істинним. Наукова істина є властивістю цілого, взятого в єдності. На характер будь-якої частини людського універсуму так глибоко впливають її зв'язки з іншими частинами та з цілим, що про жодну частину не можна висловити жодного істинного твердження — крім хіба що визначити її місце в цілому. Будь-яка частина, відокремлена від решти, унаслідок відокремлення змінює свій характер. З іншого боку, коли, як це й має бути, розглядати частину в її відношенні до цілого, то виявиться, що вона не є незалежною і здатна існувати лише як частина цілого. Грецькі поняття композиції і гармонії поставали лише своєрідними проявами ще більш загального науково-філософського поняття, а саме поняття загального взаємозв'язку всіх речей, що перетворює розмаїття множинності на єдність однієї цілісності. Індивідуальна річ неминуче постає деякою модифікацією свого оточення, і її неможливо зрозуміти відірвано від цього оточення. Саме в такий спосіб давні греки з'ясували проблему співвідношення індивідуального і універсального моментів у людському бутті.

Тож грецькі мислителі започаткували таку знаменну своєрідність західної ментальності, як спрямованість людської свідомості на ідеї або на ціле і кінцеве всіх речей. Ідеї мають постати регулятором людської поведінки. Це і є життєве завдання філософії. Подобиці, частковості (факти) значимі, цінні, істинні, коли ми бачимо в них віддзеркалення універсальних реалій, універсальних сутностей. Або: коли ідея (речей) адекватно втілюється у факт.

Ідеться про моральну філософію, або етику. Поняття етики як науки про мораль уперше вжив Арістотель для позначення особливої сфери дослідження — «практичної філософії». Якщо в «те-

оретичній філософії» ми висуваємо перед собою завдання з'ясувати підстави того, що має місце, то в «практичній філософії» розглядаємо закони того, що мусить бути. Тож головне питання етики: що ми мусимо робити? Метафізика, або етика, виховує в людині покликання завершувати світ шляхом надбудови до сфери існуючої емпірії того, що мусить бути. Вона вчить людину оцінювати будь-яку ситуацію (включно й у сфері держави і права) під кутом зору того, що мусить бути. Отже, це нормативна, зобов'язуюча дисципліна.

У західних природно-правових вченнях, як минулих, так і сучасних, усі обов'язки моралі традиційно поділяють на правові і добродійні, моральне і правове — суть синкретичні у витоці. Юриспруденція по суті є моральною дисципліною. Праву і моралі властива спільна риса — нормативний характер обох, оскільки і перше, і друга встановлюють правила поведінки, а не констатують і описують факти, як у науці.

До обов'язків у сфері природного, або приватного, права відносять і свободну волю, добру волю, обопільну волю (справедливість), честь, гідність, совість. Ці обов'язки є нормативними принципами природного права а рїогі; вони мають постати основою і орієнтацією для позитивного права. Обов'язками добродійності вважають людяність, доброзичливість, співчуття, вдячність, ввічливість, скромність, любов, дружбу.

В епоху християнського середньовіччя наука також опрацьовувалася як гармонійне ціле. Лише наприкінці середніх віків сталася (помічена лише небагатьма мислителями) підміна поняття «наука» поняттям «природознавство».

Ця «нова» наука почала свою переможну ходу від епохи Відродження, коли була визнана можливість математичного опису висновків, отриманих експериментальним шляхом, і виявлена та точно досліджена закономірність природи. Універсальним методом наукового дослідження було визнано емпіризм. Емпіризм ґрунтується на чуттєвих спостереженнях і експерименті як засобах пізнання законів науки. Саме на спос-

тереженнях і експерименті базується автономія науки: остання відкриває свої істини незалежно від філософії і від віри. Наука нейтральна до світу цінностей: віра некомпетентна у питаннях факту. Наука і віра займаються кожна своєю справою: і на цій підставі вони співіснують. Тим самим було спростоване апіорне знання і метафізичні питання, які перебувають поза сферою спостережень. Емпірична даність стала вважатися єдиною визнаним наукою джерелом пізнання. Метафізичні проблеми, з точки зору емпіричної науки, є хибними, метафізика потребує усунення за те, що вона начебто фальсифікує дійсність, коли запитує про сутність і сенс речей.

Відкрита в той час І. Ньютоном всезагальність причинного зв'язку дозволяла зробити припущення, що каузальний закон є всезагальним законом природи; досягнення техніки давали підставу вважати, що все підпорядковано законам механіки. Затверджується причинно-механічна картина світу, що склалася в епоху Просвітництва.

Згідно з причинно-механічною картиною світу, усе доступне людському пізнанню підпорядковане закону причинної зумовленості. Усе, що ми знаємо, має свої причини, хоча б причин цих ми не знали. Уявлення про природну каузальність вчені-емпірики формують за принципом ньютонівської фізичної картини світу, — принципом зв'язку причини з наслідком. За певних умов одне явище, яке постає як причина, необхідним чином викликає, визначає (детермінує) інше явище — наслідок. Душевний світ таким же чином міцно і в усіх частинах своїх скутий законом причинності, як світ фізичний. Форма психічної зумовленості інша, але сутність та ж. Тут діють причини зовнішні, у формі поштовху і тиску. Там діють причини внутрішні, у формі мотивів.

Мотиви можуть не усвідомлюватися. Вони можуть бути невольними і такими, що не підвладні констатації, але вони завжди є, бо дії без причин не буває. У випадку зіткнення мотивів вибір завжди здійснюється на користь сильнішого мо-

тиву. Але те, що причинно зумовлене, — необхідне. Отже, усе в психічному житті людини здійснюється необхідним чином, все детерміновано. Свобода принципово неможлива. Перепоною для визнання свободи волі є закон причинності, що впливає не лише на механічні процеси, а й на духовне життя. Згідно із цим законом, ланцюг світових подій має чітко визначений, єдиний напрям, і в цій низці немає місця для свободи. Детермінізм, здавалося, отримав повну перемогу над індетермінізмом.

У ХІХ столітті наука набуває вельми престижного статусу, який вона заслужила завдяки своїм значним досягненням як у галузі теоретичних знань, так і у сфері розвитку технологій. Люди дійшли до розуміння того, що кожна галузь знання повинна мати наукову основу, якщо тільки мета знання — зробити внесок у загальний прогрес, шлях до якого і вказують наукові методи. Теорія еволюції Ч. Дарвіна пояснює і сучасний стан тваринного світу, і власний розвиток людини. Підкреслюючи невпинний і поступовий характер розвитку людства від стадії тваринного стану, вона не тільки піддала сумніву виняткове становище людини у всесвіті, але також указала метод дослідження людської діяльності у світлі наукового аналізу, подібного аналізу інших фізичних явищ.

Теорія еволюції Ч. Дарвіна, як і вся причинно-механічна картина світу, сприяла затвердженню сциєнтизму, за якого абсолютизується роль науки в системі культури, в ідейному житті суспільства. Гаслом сциєнтизму стає «свобода науки від цінностей» задля, мовляв, її об'єктивності і неупередженості. Вимога вчених-емпіриків відокремлювати факт від його світоглядно-філософської оцінки й інтерпретації та мати справу лише з фактом поширилася з природничих наук на гуманітарні. Унаслідок цього часто втрачалося розуміння істинної мети науки як науки про світ у його цілісності й доконечності, а дійсності — як єдиного цілого. За такого стану речей вчений дедалі більше перетворювався на фахівця, людину, яка отримала

глибокі знання чи вміння в обмеженій галузі, а вищі навчальні заклади — в місця для підготовки фахівців.

Деякі мислителі (наприклад, Ф. Бекон, Г.-В. Лейбніц, Ж.-Л. Д'Аламбер, І. Кант, В. Ердман, В. Ф. Оствальд та ін.) намагалися поєднати окремі науки в систему, яка базується на єдиних принципах. Але тільки повернення до метафізики і застосування цілісного способу розгляду в усіх галузях науки долають її «кризу» і сприяють у наш час поєднанню окремих наук і філософії в одну науку у власному розумінні цього слова. Призначення такої науки — долати розрізненість галузевих наук.

Тож на Заході повернення науці її первісного, метафізичного, або філософського, статусу, а отже, і подолання її «кризи», що, своєю чергою, призвело до освітньої кризи, почалося з початку ХХ століття. Цей процес відомий як «онтологічна революція у науці». Оновлену парадигму знання опрацювали В. Віндельбанд, М. Шелер, К. Манхейм, В. Гуссерль, М. Вебер, М. Хайдеггер, А. Вайтед, К. Ясперс та ін.

Сьогодні має місце поєднання висновків емпіричної, або позитивної, науки, що звертається до реальності, з онтологією світу і людини, що звертається до сутності, і поєднання їхніх висновків із висновками аксіологічних дисциплін (загального вчення про цінності етики, естетики, філософії, культури). Таке поєднання веде спершу до метафізики «пограничних проблем» позитивних наук, метафізики першого порядку (що таке «життя», що таке «матерія») і через неї — до метафізики абсолютного, метафізики другого порядку. Унаслідок цього виникла ціла низка метафізик, що спираються на галузеві науки; для сьогодення притаманне пронизуюче всі науки прагнення бути справедливими до домагань метафізики, продумувати всі питання до кінця і сприймати дане як цілісність, а не лише в окремих його аспектах. Виконати своє велике завдання метафізика прагне через побудову і глумачення зв'язку всього сущого, яке ми називаємо світом. Сенс цього зв'язку висновується з нас самих, з нашого іс-



нування з іншими та з ролі, яку відіграє в цій події реальність суцього.

Стосовно галузевих наук завдання метафізики науки полягає в тому, що вона окреслює сфери реально пов'язаних один з одним об'єктів в єдиному і загальному зв'язку світу в його цілісності, утворює сутнісну аксіоматику тієї чи іншої галузевої науки. Докладно опрацьовує ці сфери передусім метафізика, «пограничних проблем» позитивних наук. Ідеться й про західну метафізику чи філософію права, призначення якої — долати однобічність юридичної спеціалізації. Прогрес же єдиної філософії полягає в тому, що вона дедалі більше систематично, глибше і об'ємніше проникає в дійсність, в елементи буття, події, тобто у дедалі більше глибокому пізнанні їхніх зв'язків, всезагального зв'язку дійсності взагалі, яку ми називаємо світом.

Ось показова думка з приводу співвідношення емпіричної науки і метафізики сучасного англійського мислителя Р. Скратона: «...Наука — це царина емпіричного дослідження; вона виростає з намагання осягнути світ таким, яким його сприймаємо, передбачати й пояснювати зримі явища і формулювати «закони природи», згідно з якими слід пояснювати річуще людського досвіду. Отже будь-яка наука породжує численні запитання, які перебувають поза її власними методами дослідження і які вона, таким чином, виявляється неспроможною розв'язати... Такі питання назвали метафізичними — вони формують виразну й невід'ємну частину предмета дослідження філософії» [2]. Свобода, мораль, право саме і є тими проблемами, які неможливо вирішити, якщо залишатися на ґрунті емпіричної, або позитивної, науки.

Гносеологічними недоліками науки є індуктивний емпіризм, звужений формально-логічний раціоналізм, нехтування онтологічними «шарами» і модусами буття, телеологією і аксіологією. З усією виразністю ці недоліки проявляються, якщо зважити на фундаментальний поділ європейських наук на «науки про природу» і «науки про дух»,

або гуманітарні науки. Основоположним принципом «наук про природу» є каузальність, тоді як основоположним принципом «наук про дух» є цілепокладання. Каузальність є підставою для опису і пояснення, а цілепокладання — для осмислення і оцінки. Вкрай важливо відзначити, що на рівні емпіричного, або позитивного, пізнання речі цілісно не осмислюються і не оцінюються. Вони лише чуттєво описуються і науково пояснюються. Такий висновок підтверджується застосуванням відомих методів науки, а саме спостереженням, виміром, описом, експериментом, теоретичним та практичним моделюванням, формально-логічним узагальненням.

Людина, однак, є складною (тілесно-душевно-духовною) амбівалентною істотою, і її поведінка не зумовлена всеціло каузальною детермінацією. На життєдіяльність людини впливає і її духовна свідомість із властивими духу власними законами виникнення, розвитку і функціонування. Саме цього духовного складника природи людини й не враховує емпірична наука.

Отже, проблеми свободи, моралі, права належать до тих проблем, які не вирішуються науково. Завдяки свободній волі духовне життя людини не зумовлюється тією механічною причинністю, яка панує у фізичному світі. Такий підхід змушує нас включити пізнавальну проблему у великий антропологічний проблемний взаємозв'язок. Проблеми свободи, моралі, права не вирішуються без зважання на природу людини. Антропологічна проблематика дозволяє поглибити правопізнання, бо в ній з'ясовується головне: у який спосіб троїста природа людини служить підставою для розпізнавання трьох ступенів пізнання і трьох рівнів знання. Розв'язання цього антропологічного і гносеологічного завдання надасть змогу з'ясувати, на рівні формально-логічного чи «софійного» пізнання здійснюється істинне проникнення в складну природу права. Іншими словами, істинне правопізнання здійснюється на рівні апостеріорної даності, або ж воно є працею більш високих категоріальних синтезів?

У межах філософсько-антропологічного підходу людину розглядають як складну тілесно-душевно-духовну або тілесно-розсудливо-розумну амбівалентну істоту.

Цю традицію започаткував Арістотель. Під душею він розумів усю сферу афектів, інстинктів, відчуттів, а під духом — ту частину душі, яка розуміє математику і філософію. Духові властива вища функція мислення, зовсім не дотична до тіла чи до чуттів [3].

Тож першим складником природи людини є тіло. Тіло людини — тіло природи. Людина як природна істота, або як частка природи, повністю визнає на собі дію законів природи. Тіло людини підкорене законам фізики, хімії, біології тощо. Людина як тілесна істота не здатна цілком порвати з природою: порвати — означає перестати жити. Від природи людина успадковує те, у чому залишається твариною. Але тоді природно постає запитання: що є людським у людині?

Другим складником природи людини є душа або психічне («душа» — від грецьк. *psyche*, від лат. *anima*). Тонує буденне уявлення про душу і наукове поняття душі. У буденному слововжитку душа — це антитеза понять тіла і матерії. Наукове поняття душі — це сукупність тісно пов'язаних із тілом або організмом людини психічних явищ — почуттів, пристрастей, настроїв. Провідними течіями сучасної західної психології є «глибинна психологія», психосоматика і теорія гештальту.

Душа людини є джерелом розсудного, або формально-логічного (позитивно-наукового), пізнання, яке є підставою існування понять. Постає запитання: чи має формально-логічне пізнання перевагу над чуттєво-тілесним пізнанням плотської людини? Безперечно, має. По-перше, на відміну від чуттєвого пізнання, розсудливе пізнання вносить мислимість, або формально-логічну понятійність, у сферу емпірії. У цьому його перевага над чуттєвим пізнанням, бо мислимість, або понятійність не властива чуттям тіла. По-друге, розсудливе, або формально-логічне, пізнання

(поняття) теж спрямоване на ціле всіх речей, але це емпіричне ціле. За допомогою понять досліджуються ті ж самі фізичні, або матеріальні, речі, що й у чуттєво-тілесному пізнанні, хоча і в їхньому формально-логічному узагальненні. Проте це узагальнення незначне за обсягом, бо наука визнає єдиним джерелом пізнання емпіричну даність.

У цьому місці викладу ми знову повернулися до питання про специфіку наукового знання. Кожна з галузевих наук, обмеживши себе фрагментом або сектором буття, вивчає властивості цього фрагмента, жодна з галузевих наук не знає буття у його цілісності. Точніше, наука має справу з реальністю як цілим. Але щойно було зазначено, що це емпіричне ціле, тобто цілісність, розуміється суто емпірично. Це засвідчує про існування певних меж і можливостей науки. За допомогою наукових методів ніколи не можна зрозуміти цілісності людського буття. Буття в цілому не пізнається науково. Тоді постає запитання: у який спосіб можливо пізнати людське буття у його цілісності й доконечності? Така постановка питання змушує нас перейти до третього складника природи людини.

Третім складником природи людини є дух. Сучасне філософське поняття духу таке, як і за часів Г. В. Ф. Гегеля. Дух — це розумна частка душі. За Гегелем, «дух є взагалі мисленням і людина відмінна від тварини своїм мисленням» [4].

Дух людини є джерелом розумного, «софійного» або інтелігібельного (від лат. *inteligibilis* — мислимий) пізнання. Це пізнання є підставою для формулювання ідей. Як ми вже зауважили, людське буття у його цілісності й доконечності не підвладне чуттєвому і розумовому пізнанню. Однак мислити цю цілісність цілком можливо. Підставою виникнення мислимої цілісності речей є категорія «мети» (від грецьк. *teleos* — мета). Цілепокладання є специфічною ознакою суто людського існування. У природи немає волі, тому природа взагалі не здатна висувати перед собою цілі і досягати їх. Тож телеологія є вер-

шиною метафізики; і будь-який розвиток є здійсненням заздалегідь визначених цілей.

Якщо тепер екстраполювати вчення про троїсту природу людини і, відповідно, про три рівні знання на право, то справедливо констатувати, що існує буденна, позитивно-наукова і інтелігібельна правосвідомість. Ці види правосвідомості є підставою для гадок про право, формально-логічного поняття права і ідеї права.

Онтологічним джерелом права є дух людини. Це означає, що у своїх витках право метафізичне. Під кутом зору розрізнення природної реальності, де діє каузальна об'єктивна детермінованість, і соціальної реальності, де має місце телеологічна ціннісна детермінованість, право за своїм походженням, як утворення людське, не факт, а належне (норма, орієнтир для поведінки). Праву властива необхідність телеологічного, а не фактичного (емпіричного) характеру; його значення має бути безумовно визнане заради досягнення певної мети, того, що мусить бути.

За своїм онтологічно-телеологічним походженням і первісною природою право є трансцендентальним імперативом, який віддзеркалює смислову цілісність правової реальності і детермінує реалізацію цієї цілісності шляхом тлумачення юридичної фактичності і надання їй правового (або неправового) сенсу. Визначення права як трансцендентального імперативу дає можливість відповідати на низку принципів для юридичної науки і практики запитань. Де знаходиться цей імператив? Яким є місце його перебування? Якщо імператив знаходиться в людській свідомості, то в якій саме: буденній, науково-позитивній, інтелігібельній? Чи висновуються норми права з фактів? Якщо висновуються, то в який саме спосіб, а якщо ні, то з чого їх можна дедуціювати? Якщо право є дедуцією із закономірностей людського буття в його цілісності й доконечності, а носієм такого буття є людина як складна тілесно-душевно-духовна істота, то що це за закономірності і чи слід їх мислити як самостійний предмет? Врешті, якщо таке мислення можливе, то чи в

зможі ми в кожному випадку встановлювати, чи з розумінням юрист застосовує позитивне право? У який спосіб ідея права існує у світі фактів? Ці та інші проблеми є «наскрізними» для всіх природно-правових вчень.

За своїм походженням право як константний трансцендентальний імператив перебуває в інтелігібельній свідомості людини. Природа права духовна, або метафізична. Нас не може задовольнити абстрактне поняття права. Ним можна було б задовольнитися, коли б людина була суто чуттєво-тілесною і абстрактною (або емпіричною) істотою. Але вона від природи ще й розумна, або інтелігібельна, істота, що й змушує нас розумно, а не лише абстрактно пізнавати право; розумне правопізнання — це мислення за допомогою ідеї права, а не поняття права, як у позитивізмі.

Сказане з усією очевидністю підтверджує, що за своїм походженням право є предметом дослідження не позитивної науки, а нормативної етики, що є онтологічно-телеологічним підходом до права. Право неминуче містить телеологічний момент, справедливість як мету і сенс права. На цій підставі воно набуває свого надюрідичного значення і самобутності. Це означає, що істинне правопізнання здійснюється не на рівні апостеріорної даності, воно є працею більш високих категоріальних синтезів.

Дослідження онтологічного місця і духовної квінтесенції права у сучасному вітчизняному правознавстві лише започатковується, а відтак, воно є подальшою фундаментальною перспективою.

**Ключові слова:** онтологічне місце права і його духовна квінтесенція, сенс права, мета права, призначення права.

*Здійснено екскурс в історію виникнення наукового і етичного знання і з'ясовано його специфіку. Виявлено онтологічне місце права, його духовну квінтесенцію, сенс, мету і призначення у суспільстві.*

*Осуществлен екскурс в історію виникнення наукового і етичного знання і выяснена его специфі-*

ка. Выявлены онтологическое место права, его духовная quintэссенция, смысл, цель и назначение в обществе.

*An excursus into the history of the origin of scientific and ethic knowledge has been carried out; its specific character has been elucidated. The outological place of the law, its spiritual quintessence, sense, purpose and mission in the society have been specified.*

#### **Література**

1. Бержель Ж.-Л. *Общая теория права*

/ Ж.-Л. Бержель. — М. : Изд. Дом NOTA BENE, 2000. — С. 482.

2. Скратон Р. *Коротка історія новітньої філософії : від Декарта до Вітгенштайна* / Роджер Скратон. — К. : Основи, 1998. — С. 10–11.

3. Реале Дж. *Западная философия от истоков до наших дней. Т. I. Античность : пер. с ит.* / Дж. Реале, Д. Антисери. — С.Пб. : ТОО ТК «Петрополис», 1994. — С. 151–155.

4. Гегель Г. В. Ф. *Философия права : пер. с нем.* / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — С. 68.

УДК 336.02

### **Л. Трофимова,**

кандидат юридических наук, директор департамента Государственной налоговой администрации Украины

## **ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА: ПРОБЛЕМЫ КАТЕГОРИАЛЬНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ**

Проблемы финансовой политики в условиях финансового кризиса приобретают особое значение при усовершенствовании правового режима регулирования экономики и обеспечения финансовой стабильности страны. Современная теория и практика требуют поиска новых методологических подходов в исследовании финансового права и его составляющих как сложного исторически сформированного явления правового бытия. Познание парадигмы системы современного финансового права имеет теоретико-методологическое и практико-прикладное значение, так как выявление юридических свойств системы и ее элементов будет способствовать формированию и реализации внешней политики государства, обеспечению национальной безопасности, взвешенному стратегическому финансово-экономическому планированию и совершенствованию законодательства в условиях проведения

реформ. Сочетание правотворческой и правоприменительной деятельности объективно предполагает существование в пределах отраслей конституционного, финансового права элементов публичного и частного на основе интересов субъектов конституционно-правовых и финансовых отношений, а также отражение в налогах публичных и частных начал общественного развития, не отрицая при этом требований соблюдения социальной справедливости.

Исследование проблем правового регулирования властных полномочий публичных органов, методов взимания налогов, организации налогового контроля и роли органов государственной власти в этом процессе являются важными для современной науки административного и финансового права. Различные запреты, ограничения, которые устанавливают правила поведения каждому вести себя добросовестно, право-

мерно, разумно, влияют на волеизъявление не совершать действий, которые впоследствии могут быть негативными для других лиц.

Проблеме теоретических и практических аспектов формирования рациональной финансовой политики и построения оптимальной налоговой системы посвящали свои исследования отечественные и зарубежные ученые — юристы, экономисты, практики, научные работники в области финансового и административного права. Общая часть финансового права представлена функциональными институтами, которые упорядочивают предметные более исследованные материальные институты особенной части и менее исследованные процессуальные предметные институты. Процессуальная часть финансового права представлена теми институтами, которые предусматривают использование при разрешении конфликтов административного (спору с участием субъекта властных полномочий, административный договор, бюджетный процесс), хозяйственного (взыскания по кредитам под государственные гарантии), гражданского и уголовного (убытки государства), конституционного (о неконституционности законов и их официальное толкование) судопроизводства.

Как известно, политика есть совокупность средств и методов для реализации интересов и достижения целей во взаимоотношениях между различными группами в социальной среде, государствами и народами, которая связана с борьбой за получение и удержание власти (используется как инструмент регулирования). Реализация функций любой государственной организации для достижения поставленных целей и выполнение задач отражает ее роль в обществе (обеспечение конституционных гарантий; понятные для людей поведенческие модели; социальная активность; защита национальных интересов). Как отмечает И. Бабин, оценка бремени налоговой нагрузки, определение пределов вмешательства государства в перераспределение внутреннего валового продукта и размеров, в каких именно

публичный субъект вправе требовать часть собственности частного субъекта в свою пользу, в финансово-правовой и финансовой науках уже более нескольких сотен лет является дискуссионным вопросом [1, 48]. В этой связи А. Ковальчук полагает, что финансовое право рыночного типа порождает определенную зависимость: законодательная мощь и интенсивность финансово-правовых регуляторов прямо пропорциональна уровню правовой культуры субъектов и участников финансовых и экономических отношений, развития саморегулирующихся начал в экономической системе. Вместе с тем нельзя представлять рыночность финансового права как культ неограниченных свобод и возможностей, т.е. возможностей безответственно действовать, продуцирования таких схем финансовых действий и отношений, когда каждый их субъект или участник может учитывать свои интересы [2, 46]. Ю. Крохина считает сферу налоговых отношений довольно специфической, прежде всего тем, что в ней находят воплощение публичные и частные интересы, а тенденция компромиссности регулирования отражает общемировой процесс взаимопроникновения публичного и частного права [3, 52].

Определение термина «финансовая политика» и выяснение ее места в системе финансового права вызваны разными подходами к пониманию значения и составляющих (бюджетно-налоговая, фискальная, денежно-кредитная, монетарная, экономико-правовая, ценовая, валютно-курсовая и внешнеэкономическая и др.), что свидетельствует о многогранности такого явления (учение, наука, концепция, псевдонаучное течение, стратегия, понятие в международных отношениях, научная дисциплина, политологическая концепция, разновидность внутренней и внешней политики государства и др.), а также о том, что она сегодня не окончательно сформирована как в практическом аспекте, так и учебном и научном направлениях.

Понятие «политика» ассоциируется с производением «Политика» выдающегося

мыслителя античности Аристотеля. Учитывая естественное развитие общественных отношений, «политическая борьба определяет содержание современного политического процесса в Украине, влияя на правовую форму данного процесса, подчиняя право и Конституцию потребностям борьбы за власть. При этом использование права и Конституции не ограничивается их прямым назначением для упорядочения, стабилизации политических процессов» [4, 4].

В финансовом словаре финансовая политика определяется как система мероприятий (законов, административных решений) в области финансов с целью целенаправленного влияния государства на развитие финансово-кредитной системы и национальной экономики в целом [11, 357]; энциклопедия банковского дела понятие финансовая политика определяет как комплекс действий и мероприятий, осуществляемых государством в пределах предоставленных ему полномочий в сфере финансовой деятельности [12, 529].

В русско-английском юридическом словаре политика имеет различные значения: politics; (курс) policy [9, 343]; финансовая политика — financial policy [9, 344]; в украинско-английском словаре правовой терминологии policy (курс, направление); politics (события); государственная политика — state policy; policy of (the) state [10, 128]; в Законе Украины «О бухгалтерском учете и отчетности» дефиниция «учетная политика» — это совокупность принципов, методов и процедур, используемых предприятием для составления и представления финансовой отчетности.

Публичная политика формируется и реализуется широким кругом действующих лиц (законодательной, исполнительной, судебной властью, экспертными учреждениями, общественными и международными организациями), что обеспечивает комплексный подход к внедрению в жизнь мер политики и предотвращает непроизносимые (непредсказуемые) изменения.

Важным является выяснение места, значения и содержания фискальной по-

литики в виду того, что западная экономическая мысль не выделяет в отдельную категорию финансовую политику, хотя обществоведы, объединяясь вокруг предмета и объекта исследований — общества и человека в нем, говорят о стирании междисциплинарных границ. Так, под фискальной понимается бюджетно-налоговая политика [6, 12]; ученые сосредоточивают внимание на поиске эффективных мер бюджетно-налоговой политики с целью обеспечения экономического роста [5, 3]; высказывается убеждение, что без корректировки налоговой политики нельзя преодолеть кризис и перейти к экономическому росту [5, 7]; что налоговая политика государства является составляющей экономической политики, основанной на совокупности юридических актов, установленных видов налогов, сборов и обязательных платежей, а также порядка их взимания и регулирования [7, 35]; понятие финансовая политика определяется как система мероприятий (законов, административных решений) в области финансов с целью целенаправленного влияния государства на развитие финансово-кредитной системы и национальной экономики; разграничивают финансовую политику государства и финансовую политику предприятия как форму реализации финансовой идеологии и стратегии в разрезе отдельных аспектов деятельности [6, 12]; делается акцент на отсутствие формирования национальной финансовой политики [6, 14].

Российские ученые определяют финансовую политику: Н. В. Милюков как комплекс мероприятий государства по использованию финансовых отношений, мобилизации финансовых ресурсов, их распределению и использованию на основе финансового законодательства; академик В. К. Сенчагов как часть (подсистему) экономической политики государства, что представляет собой совокупность законодательных и нормативных актов бюджетно-налоговых, денежно-кредитных, ценовых и других финансовых инструментов, институтов и мероприятий органов государственной власти, имеющие, согласно законода-

тельству, полномочия по формированию и регулированию финансовых потоков в секторах экономики в соответствии со стратегическими и тактическими целями государственной экономической политики [8, 13]; В. В. Иванов как часть социально-экономической политики государства по обеспечению сбалансированного роста финансовых ресурсов во всех звеньях финансовой системы страны; украинские ученые В. Федосов, В. Опарин считают, что финансовая политика представляет собой комплекс действий и мероприятий государства в пределах предоставленных ему функций и полномочий в сфере финансов; В. Шокун, Л. Пилипенко подчеркивают, что это составляющая экономической политики государства, совокупность ее мероприятий по управлению финансами и их использование для осуществления своих функций и задач [8, 14].

По нашему мнению, финансовая политика как понятие является сложной юридической категорией, объединяющей объективно сложившуюся, целостную и относительно обособленную группу функционально взаимообусловленных и структурно связанных норм финансового права, регламентирующих конкретно определенные общественные отношения, пронизывая предмет финансового права в комплексе научных, образовательных, организационных, экономических мероприятий, направленных на создание целостной финансовой системы и последовательное социально-экономическое развитие.

С целью осуществления эффективной государственной финансовой политики контроль как совокупность средств государственного регулирования призван обеспечить национальную безопасность государства и соблюдение интересов общества. Важное значение имеет финансовый контроль, как форма управленческого контроля со стороны государства за законностью и обоснованностью осуществления финансовых операций с целью определения и отражения в отчетности результатов деятельности, образования и использования фондов средств для достижения

поставленных целей относительно экономического и социального развития государства.

Украина, ратифицировав международно-правовые договоры, взяла на себя ряд юридических обязательств по защите прав человека и основных свобод для всех. Из-за ненадлежащего использования средств коммуникации и недостаточную реализацию полномочий ветвями власти (различные подходы; дублирования; противоречия) сегодня наблюдается разбалансированность, а в отдельных случаях конфликты в управлении государством, что отрицательно влияет на охрану частных и публичных интересов, обеспечение законности в деятельности различных субъектов; координацию осуществления финансового, бюджетного, таможенного, налогового контроля. Поэтому представляется целесообразным закрепить в Конституции основы налоговой системы, а в Законе о системе налогообложения — виды, понятие налогов и их признаки, провести разграничение со сборами, взносами, обязательными платежами, необходимо принять закон об основах развития и функционирования финансового рынка.

Исходя из реализации внешнеэкономического курса Украины на евроинтеграцию актуальными в финансовой политике остаются определение направлений рецепции, гармонизации, трансформации, инкорпорации, имплементации международных и внутригосударственных норм к принципам и требованиям европейского законодательства с одновременным обеспечением гарантиями национальной безопасности. В мире существует несколько доктрин соотношения международного и внутригосударственного права, учитывая специфические формы взаимодействия международного и внутригосударственного права; формирования конституционного права ЕС (референдумы в разных странах); проблем согласования международных и внутригосударственных норм. Существование различных народов и наций с присущими им типами культур в геополитическом финансовом пространстве и особенно удобным

расположением Украины между Востоком и Западом создает предпосылки для поиска ориентиров стратегического развития цивилизованной страны в процессе евроинтеграции; максимального сближения и гармонизации частных и публичных интересов для поддержания общественного согласия.

Обеспечение правовых и социальных условий для эффективной деятельности как государственных органов, так и неправительственных учреждений; успешной работы чиновников (искоренение протекционизма, формирование высокопрофессионального кадрового корпуса; соблюдение конституционных и организационно-правовых принципов системы государственно-служебных отношений) с одновременным разнообразием различных видов коммуникаций (форумы обсуждений; проведение видео-конференций; обратная связь и поддержка; совершенствование административных услуг; распространение информационных материалов; сотрудничество со СМИ; проведение пресс-конференций, семинаров и тренингов; применение различных методик обучения для крупного, малого и среднего бизнеса и разного уровня госслужащих) требует гармонизированного подхода в сотрудничестве между правительством, другими государственными институтами, лидерами сообществ, правоохранительными органами, неправительственными организациями, отдельными гражданами и объединениями граждан, представителями церковных общин, что также является частью политики. Чрезвычайно важной представляется в этом процессе качественная отработка механизмов взаимодействия уже существующих и вновь созданных научных и образовательных учреждений, организаций, учреждений, центров, консультативных советов, общественных коллегий; комплексный подход к проведению информационных кампаний и совещательно-консультативных мероприятий. Так, Указом Президента Украины от 01.08.2002 г. № 683 «О дополнительных мерах по обеспечению открытости в деятельности органов государствен-

ной власти» установлено, что руководители центральных и местных органов власти обеспечивают проведение регулярных (по заранее объявленным расписаниям) пресс-конференций, в т.ч. с использованием средств глобальной информационной сети Интернет, а также предоставляют публичные ответы на вопросы граждан через средства массовой информации.

Вопрос об организации внутриотраслевой системы права как объективно обусловленной и согласованной совокупности институтов, норм и юридических свойств и элементов (субъективного и объективного, частного и публичного, национального и международного, общего и особенного, материального и процессуального, природного и позитивного, межотраслевого и коллизийного), регулирующих общественные отношения, находится в поле исследований разных ученых. Совершенствование отечественной теории финансового права будет способствовать эффективному решению проблем применения бюджетного, налогового, банковского, денежно-кредитного, эмиссионного, валютного законодательства.

**Ключевые слова:** финансовая политика, категория, финансовое право, налоги, бюджет, многогранность, государство, государственная политика, экономическая политика, целенаправленность, коррупция.

*Проблеми фінансової політики набувають особливого значення за умов удосконалення правового режиму регулювання економіки та забезпечення фінансової стабільності у країні. Фінансова політика — це багатогранна та складна юридична категорія, вона об'єднує групу функціонально взаємообумовлених та структурно пов'язаних норм фінансового права, що склалися об'єктивно. Удосконалення вітчизняної теорії фінансового права буде сприяти ефективному вирішенню проблем застосування бюджетного, банківського, грошово-кредитного, емісійного та валютного законодавства.*



Проблеми фінансової політики приймають особове значення при удосконаленні правового режиму регулювання економіки і забезпечення фінансової стабільності в країні. Фінансова політика — це багатогранна і складна юридична категорія, вона об'єднує групу функціонально взаємообумовлених і структурно пов'язаних норм фінансового права, що склалися об'єктивно. Удосконалення теорії фінансового права буде сприяти ефективному вирішенню проблем правоприменення бюджетного, податкового, банківського, грошово-кредитного, емісійного і валютного законодавства.

*The issues of financial policy acquire special significance under the circumstances of improving the regime for regulating economy and establishing financial stability in the state. Financial policy is a complex legal category embracing interrelated financial law norms. The improvement of Ukrainian financial law theory will facilitate effective law implementation in budgeting, banking, crediting, emission and currency flow.*

### Литература

1. Бабін І. Податкова ставка — системоутворюючий елемент юридичної конструкції податку // *Право України*. — 2007. — № 2. — С. 48–52.
2. Ковальчук А. Роль і місце фінансового права за ринкових умов // *Право України*. — 2007. — № 2. — С. 45–48.

3. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія / А. Єзеров. — О. : Юрид. л-ра, 2008. — 240 с.

4. Крохина Ю. А. Налоговое право : учебник / Ю. А. Крохина. — М. : Высш. образование, 2005. — 410 с.

5. Буряк С. В. Стратегічні орієнтири податкової політики в умовах економічної кризи // *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. — 2009. — № 1(44). — С. 3–8.

6. Мельник П. В. Фінансова сфера: сутність, тенденції та пріоритети розвитку в Україні / П. В. Мельник, С. В. Онишко // *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. — 2009. — № 1(44). — С. 9–17.

7. Калієвська Л. О. Сучасний розвиток податкової політики в Україні // *Податкова політика України та механізми її реалізації в Податковому кодексі : матеріали наук.-практ. конф.* — Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2005. — С. 35–37.

8. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфіменко [та ін.]. — К. : НДФІ, 2004. — 712 с.

9. Борисенко І. І. Русско-английский юридический словарь: 22 000 терминов / И. И. Борисенко, В. В. Саенко. — К. : Юринком Интер, 1999. — 608 с.

10. Мисик Л. В. Українсько-англійський словник правничої термінології / Л. В. Мисик. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 528 с.

11. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. — 3-тє вид., випр. та допов. — К. : ТОВ «Знання», КОО, 2000. — 567 с.

12. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В. С. Стельмах (голова) [та ін.]. — К. : Молодь, Ін Юре, 2001. — 680 с. : іл.+вкл. 88с.

**О. Ноздрін,**

аспірант кафедри теорії держави та права  
Одеської національної юридичної академії

## ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ У ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Становлення сучасної правової парадигми у вітчизняній юриспруденції спонукає до перегляду проблем, які, здавалося б, давно вже вирішені. Йдеться, передусім, про проблему концептуалізації права [1].

Найважливіше завдання будь-якої науки полягає в тому, щоб всебічно вивчити, а потім виразити в поняттях і наукових визначеннях свій предмет. Поняття і їхні наукові визначення — це своєрідні згустки людської думки, що увібрали в себе знання про явища, їх властивості та ознаки.

Саме в поняттях, тобто способах відображення державно-правових реалій, в узагальненнях практики, теорія права і держави концентрує накопичені знання. Ці поняття повинні бути змістовними науковими абстракціями. Справді науковими вони стають, коли вірно відбивають загальні й необхідні ознаки таких складних, багатобічних і динамічних явищ, як держава та право [2].

Порушене у статті питання стосується проблеми методології сучасного українського правознавства, стан розроблення якого, як слушно наголошує В. Селіванов, «...вочевидь відстає...від потреб як сучасної практики державно-правового будівництва в країні, так і потреб розвитку вітчизняної юридичної науки, вдосконалення її власного методологічного арсеналу» [3].

Вітчизняна юридична наука перебуває на етапі системної трансформації. Системна трансформація у науці — це формування нової парадигми наукового знання, що супроводжується змістовним розширенням меж традиційної методології з урахуванням здобутків інших наук і, як наслідок, удосконаленням власної методології дослідження.

У переліку актуальних досліджень методологічних засад сучасного правознавства пріоритети відводяться системному пізнанню права [4]. Загально-визнано, що категорії є найважливішим інструментом пізнання у науці. Саме предметоутворюючі категорії у взаємодії з іншими категоріями і поняттями формують стійку систему наукових знань з потенційними можливостями розвитку.

Вивчення категорій і з'ясування понятійної структури теорії права з позицій діалектичної логіки допомагають удосконалювати інструментарій юридичної науки, а отже, збільшують можливості успішного вирішення завдань, які стоять перед нею. У зв'язку із цим проблема розмежування та виокремлення визначень, понять та категорій у категоріальному апараті теорії права виступає не просто як наукова, а як методологічна проблема юридичної науки.

Категоріальний апарат теорії права виражає й підсумовує отримані знання про право. Саме він надає якісну визначеність правовому науково теоретичному мисленню, фіксує структуру фундаментальних знань про право й логіку їхнього розвитку, що проявляється у формуванні, зв'язках і системі основних юридичних понять — категорій.

Варто також помітити, що в юридичній науці протягом багатьох років висловлювалися сумніви в доцільності спеціального вивчення правових категорій і самостійної розробки понятійної системи теорії права. Сама постановка питання про пізнавальне значення юридичних понять розглядалася як данина формально-догматичному методу буржуазної юриспруденції. Але в міру усе більше глибокого філософського осмислення правознавством своїх теоретич-

них проблем ставало ясно, що подібна оцінка не витримувала зіставлення з висновками матеріалістичної діалектики про значення правильних, серйозних абстракцій і категорій у теоретичній, науково-пізнавальній діяльності.

Теоретикам і практикам, які спеціалізуються у правознавстві чи юриспруденції, важливо визначитися в ключових поняттях, термінах, і що особливо важливо — в базових категоріях. Адже чітке розуміння категорій — це володіння мовою відповідної суспільної сфери, галузі науки тощо. У правовій сфері без цього будь-яка тематична розмова, дискусія, спроби укласти договір чи вирішити проблему через судовий спір може нагадувати діалог сліпого з глухим. Фахівці мають не лише слухати і чути, а й розуміти один одного. На жаль, це поки що відбувається далеко не завжди.

Проте дуже часто наукове і буденне, побутове значення термінів суттєво різняться. «Категорія» — це інструмент наукового пізнання; концентратор, узагальнююча фіксація загальних та специфічних ознак тих чи інших явищ і процесів. Інакше кажучи, категорія — це узагальнене поняття щодо певних процесів і явищ. Правові (юридичні) категорії знаходять своє підтвердження в адекватних термінах (поняттях), тобто кожна категорія має визначитися понятійно, однозначним терміном.

Деякі відомі правознавці, як це не дивно, не вживають щодо тих чи інших базових теоретичних узагальнень слово «категорія». Замість цього почали останнім часом активно вживати вираз «терміно-поняття». Так, професор П. Рабінович одну зі своїх статей починає запитанням: «Що таке “право” або — іншими словами — які явища відображаються цим “терміно-поняттям”» [5]. На думку інших вчених, такий підхід є контрпродуктивним і може відіграти далеко непередбачувану негативну роль як у становленні методології юридичної науки у процесі системної трансформації, так і у перспективі втрати юридичними знаннями статусу наукових і сприйняття їх як таких, що не здатні

продукувати макротеоретичні конструкції, вкрай важливі для правотворення і правореалізації (особливо у сфері правозастосування) [6].

Зазначене непорозуміння спробуємо вирішити таким чином.

Звернемось до Філософського словника, який подає таке тлумачення поняття «термін». Термін (від лат. terminus — гранична межа, крайній, останній) — назва (ім'я) з відтінком спеціального (наукового) його значення, яке уточнюється у контексті якої-небудь теорії чи галузі знання. Термін є знаковим вираженням предмета. У науці смислове значення знака полягає у моделюванні раціональних побудов з метою досягнення однозначності існуючих термінів [7].

«Поняття» — це думка, яка відображає в узагальнюючій формі предмети і явища дійсності і зв'язки між ними за посередництвом фіксації загальних та специфічних ознак, у якості котрих проявляються властивості предметів і явищ та відношення між ними. Поняття опредмечуються, матеріалізуються як у мовній формі (в окремих словах), так і в результатах творчої діяльності людини [7]. У такому аспекті поняття виступає самодостатнім інструментом пізнання, але як один з елементів системи понять. Йдеться про те, що у понятті розкривається певний зміст, у якому інтегруються знання не тільки про зовнішні властивості об'єкта пізнання, а й внутрішні закономірності його існування.

Логічно-смислове поєднання слів «термін» і «поняття» дає чисто семантичну конструкцію під назвою «терміно-поняття», яка обслуговує вирішення видових питань, зокрема: що означає те чи інше поняття (термін) чи висловлювання, судження, як їх потрібно розуміти.

Проте власне будь-яке терміно-поняття за функціональними характеристиками покликане виключно позначити, окреслити предмет, але не спрямоване на організацію самого процесу пізнання. Отже, усі висновки, одержані у процесі пізнання, заснованому на «терміно-понятті», будуть поверховими через методологічну неспроможність у рамках та-

кого підходу поставити питання як про зміст, так і про сутність пізнаваного.

Наукові державно-правові визначення — це коротке й точне розкриття політико-правових понять. Вони мають велике значення й для теорії, і для правозастосовної практики. Нерідко питання про істотні ознаки якого-небудь юридичного поняття і його законодавчої дефініції (визначення) вирішує сам законодавець.

Стислість наукових визначень — їхнє достоїнство та недолік одночасно. Тому чим складніше те або інше державно-правове явище, тим з меншим успіхом можна виразити в короткому його визначенні все необхідне. Визначення в такому випадку набуває характеру лише деякого засобу первісної орієнтації в предметі, але розкрити повністю все конкретне даного явища не може. У подібних випадках застосовується кілька взаємозалежних дефініцій, що утворюють понятійний ряд [8].

Оцінка наукових понять як атрибутів пізнавального мислення не може бути іншою для юриспруденції. І в теорії права поняття виступають як логічна форма осягнення сутності правових явищ, як відбиття закономірного й особливого в правовій дійсності. Вони не апріорні, а адекватні колу об'єктивно існуючих правових явищ, являють собою результат синтезу правових подань, квінтесенцію юридичних знань. Правові наукові поняття — це змістовні, предметні образи, які відтворюють у мисленні (ідеально) об'єктивну суть реальних процесів правової дійсності й відносин, що існують у ній, і виражають специфічно правову якісну визначеність даних процесів і явищ [9].

У поняттях, які вироблені теорією права, відбивається необхідна предметна діяльність людей у правовій сфері громадського життя, їхні класові інтереси й цілі. Предметний зміст того або іншого юридичного наукового поняття містить у собі також спосіб пояснення й можливість більше глибокого осягнення сутності реального аналогу цього поняття в суспільному житті.

За формально-логічними ознаками

юридичні поняття можна підрозділяти залежно від їхнього змісту на конкретні, в яких явище мислиться в цілому (наприклад, право), і абстрактні, у яких виражається властивість явища або відношення між явищами (наприклад, правоздатність або юридична відповідальність), а залежно від об'єму — на одиничні, у яких мислиться одне явище (наприклад, Конституція України), і загальні, у яких відбивається сукупність однорідних явищ (наприклад, закон). В юридичній літературі не завжди точно проводяться ці розходження, хоча варто помітити, що загальні й одиничні юридичні поняття можуть бути як конкретними, так і абстрактними, і навпаки.

Серед понять, якими оперує правова наука, слід визначити субпідрядні поняття, тобто вони співвідносяться так, що обсяг одного поняття входить в обсяг іншого (наприклад, поняття «указ» і «державний нормативний акт»).

У логічному апараті будь-якої науки головне теоретичне навантаження несуть її основні, фундаментальні поняття — категорії. Їхній лад визначає систему знань у даній галузі науки.

В цій ситуації звернемося до змістовного тлумачення сучасною наукою поняття «категорія». Що ж таке категорія? Відповідь на це запитання почали шукати ще у Стародавній Греції, зокрема, особливу увагу йому приділив Арістотель, поглиблюючи і розвиваючи пізнання людини у сфері держави і права. Філософ присвятив цій проблемі однойменну працю [10], внаслідок чого тепер ми розуміємо термін «категорія» так, як його визначив Арістотель, оскільки старогрецьке слово «kategoria» означало у побуті «звинувачення», а на філософській мові Арістотеля термін «категорія» позначав основну, загальну ознаку, найбільше родове поняття, що не зводиться до іншого, бо «будь-яка сутність ... означає деяку (одну) дану річ» [11].

Відповідно до цього наступники і визначають категорію як «розряд, порядок чи відлік предметів, найбільш загальне і фундаментальне поняття, яке відбиває найсуттєвіші, всезагальні якості і

відносини предметів та явищ дійсності об'єктів світу та пізнання, найбільш загальні поняття, що виражають основні якості і закономірності явищ об'єктивної реальності і визначають характер науково-теоретичного мислення [12].

У літературі правові категорії визначаються як «змістовні, предметні наукові подання, що відтворюють (ідеально) у мисленні об'єктивну суть реальних процесів і відносин правової дійсності, що виражають специфічно правову якісну визначеність даних процесів і явищ». Запропоноване визначення уявляється вірним, якщо не зводить правові категорії виключно до «специфічно юридичної якісної визначеності». Такий підхід, на нашу думку, утримує слідчого від того, щоб при вивченні природи правових явищ вийти за межі їх властиво юридичних характеристик [13].

Практика використання термінів «категорія» і «поняття» показала, що в одних випадках вони розуміються як синоніми, а в інших — як такі, що знаходяться у відношенні повного взаємовиключення [14]. Протилежність, антиномічність вживання одних і тих же термінів приводить до постановки проблеми співвідношення понять і категорій або, скоріше всього, є вираженням такої проблеми. Ці терміни по змісту мають між собою спільні і відмінні риси. На нашу думку, спільне полягає в тому, що і перші і другі, якщо обмежитись рамками права, мають більш широкий характер. Відмінність же полягає в тому, що поняття як форма логічного мислення мають «права громадянства» в будь-якій конкретній науці. Категорії — це ті ж поняття без цього «права громадянства». Крім того, категорії мають більш ширший характер, бо вони охоплюють, тобто відображають як сферу мислення (нагадаємо, що поняття — це результат форми мислення), так і його об'єктивний зміст [15].

Однією з важливих атрибутивних властивостей категорії як інструмента наукового пізнання визнається системність (розгляд кожної окремої категорії первісно передбачає визначення її місця серед інших категорій, з якими вона пе-

ребує у тісному взаємозв'язку). Саме через цю властивість категорії не зводяться до понять. У понятті як інструменті пізнання змістовно акумулюються знання про основні якості і властивості предметів та явищ реальної дійсності, формування яких зумовлені чинниками різної природи. Як правило, тут процес пізнання починається з визначення (дефініції) або закінчується формулюванням такої. Категорія ж своїми функціональними характеристиками спрямована на організацію самого процесу пізнання, на виокремлення одного з його вузлових моментів, виявляє закони функціонування реальної дійсності через намагання розкрити сутність предмета в його динаміці та розвитку і, що важливо, у взаємодії з іншими явищами, які становлять певну цілісність. У такому аспекті категорія обов'язково є частиною системи категорій, котрі в органічній єдності дають підставу для кваліфікації набутих знань як наукових. Звичайно, один і той же термін може виступати і у ролі категорії, і у ролі поняття. Причому поняття може згодом трансформуватися у категорію, але при цьому суттєво змінюються його функції як інструмента пізнання. Необхідно зауважити, що кожне предметоутворююче поняття засноване на групі взаємопов'язаних категорій, а змістовна його інтерпретація означає виявлення категоріальної структури останнього. Все залежить від того, у рамках якої загальнонаукової парадигми і конкретної науки використовується це поняття. Відповідно і зміст категорії при збереженні її знака (тобто терміна) змінюється залежно від того, у зв'язку з якими категоріями вона перебуває.

На думку М. М. Розенталя, правові категорії — це згустки, «вузли» пізнання, бо в них виражаються найбільш важливі, суттєві риси, сторони явищ і предметів. З їх допомогою пізнання розкриває внутрішній зв'язок, єдність, суттєві відносини між явищами.

В. О. Тененбаум справедливо відзначає, що до системи категорій теорії права належать лише ті категорії, які максимально узагальнюють особливе, специфічне в об'єкті даної науки. Ка-

теорії є найбільш загальними поняттями, що характеризують даний об'єкт вивчення, а їх ступінь узагальнення не повинна виходити за межі даного об'єкта [16].

«Правові категорії, — підкреслює А. М. Васильєв, — найбільш глибокі, фундаментальні поняття, що є межею узагальнення і в якій-небудь галузі знань, і в правознавстві в цілому» [9]. Категорії теорії права, будучи гранично загальними в границях правознавства, вище понять інших юридичних дисциплін не тільки по своєму логічному рівні. Вони володіють також особливостями, пов'язаними з фундаментальним характером теоретичних правових знань. Саме в правових категоріях зафіксований загальний підсумок наукового пізнання об'єктивної сутності права як суспільного явища. Правові категорії використовуються для того, щоб виразити щире знання про правову сферу громадського життя, а категорії права виступають як зразок, державний масштаб поведінки людей і оцінки їхніх вчинків.

Тільки будучи взаємозалежними, об'єднаними в систему теорії права, правові категорії дають нам можливість уявити собі реальну картину правової дійсності, розкрити її істотні властивості, виявити особливості права в порівнянні з іншими суспільними явищами. Пізнання правової матерії розвивається від вивчення окремих її сторін і пов'язаних з ними проявів до пізнання цієї матерії як цілого, як сукупності властивостей і проявів. Це й відтворюється свідомістю як відносини й взаємозв'язки правових категорій. Відносини між правовими категоріями в підсумку повинні скласти теоретичну систему тому, що права дійсність, яка ними відбивається, сама є система взаємозалежних і правових явищ, що закономірно розвиваються, і процесів. Виразити систему внутрішніх зв'язків права, його природу можливо лише в системі правових знань.

Тому правові категорії не можуть розглядатися без урахування їхніх взаємозв'язків. Лише система категорій логічно конкретно виражає сутність права.

Формування нових категорій можуть мати місце тоді, коли вони: а) відбивають нові загальні процеси, відносини й закономірності, що виникають у державно-правовій дійсності; б) обґрунтовані, доведені й перевірені досвідом; в) за своїми якісними особливостями і рівню узагальнення можуть бути включені в понятійний лад правової теорії.

З наведеного вище аналізу можна зробити загальний висновок.

В основі будь-якої системи наукового знання лежить певний понятійно-категоріальний апарат, що обов'язково визначається специфікою об'єкта дослідження тієї чи іншої науки.

Категоріальний апарат теорії права виражає й підсумовує отримані знання про право, надає якісну визначеність правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру фундаментальних знань про право й логіку їхнього розвитку, що проявляється у формуванні, зв'язках і системі основних юридичних понять — категорій.

Поняття змістовно акумулює знання про основні якості і властивості предметів та явищ реальної дійсності, формування яких зумовлені чинниками різної природи. Так, процес пізнання починається з визначення (дефініції) або закінчується формулюванням такої. Категорія ж своїми функціональними характеристиками спрямована на організацію самого процесу пізнання, на виокремлення одного з його вузлових моментів, виявляє закони функціонування реальної дійсності через намагання розкрити сутність предмета в його динаміці та розвитку і, що важливо, у взаємодії з іншими явищами, які становлять певну цілісність.

Категорії є різновидом понять і являють собою основне стійке теоретичне ядро. Вони поступово виділяються з усієї сукупності як поняття найбільш загальні за об'ємом і можливостями продуктивного використання у пізнанні наукових явищ, а тому є найбільш значимими по своїй ролі у теорії права та держави [17].

Саме категорія забезпечує системність мислення, здатного осягнути пред-

мет як у його онтологічно-гносеологічній данності, так і у динаміці історичного розвитку. Предметоутворюючі категорії у взаємодії з іншими категоріями і поняттями формують стійку систему наукових знань з потенційними можливостями розвитку.

Категорії теорії права та держави є опорними пунктами, сходами пізнання. Поява кожної нової категорії в ході розвитку пізнання не випадкова, а необхідна. Цей процес виникає тому, що пізнання, проникаючи все глибше в світ явищ, виявило нові всезагальні сторони і зв'язки, які вже не вкладаються в існуючі категорії і потребують для свого вираження і фіксації нових категорій. З'явившись, кожна нова категорія вступає в певні необхідні відносини і зв'язки з існуючими категоріями і таким чином займає своє особливе, обумовлене розвиваючим процесом пізнання місце в загальній системі категорій [18].

**Ключові слова:** категоріальний апарат теорії права та держави; правові категорії; теорія права та держави; системне пізнання права; понятійна структура теорії права.

*У статті порушується питання проблеми методології сучасного українського правознавства. Вивчення категорій і з'ясування понятійної структури теорії права з позицій діалектичної логіки допоможе удосконалити інструментарій юридичної науки, а отже, збільшити можливості успішного вирішення завдань, які стоять перед нею. Проаналізовано методологічну проблему юридичної науки щодо розмежування та виокремлення визначень, понять та категорій у категоріальному апараті теорії права та держави.*

*В статье рассматривается вопрос проблемы методологии современного украинского правоведения. Изучение категорий и уяснение понятийной структуры теории права с позиции диалектической логики поможет усовершенствовать инструментарий юридической науки, а следовательно,*

*увеличить возможности успешного решения стоящих перед ней задач. Проанализирована методологическая проблема юридической науки относительно разграничения и выделения определений, понятий и категорий в категориальном аппарате теории права и государства.*

*The article raised the question of methodology problems contemporary Ukrainian jurisprudence. Learning categories and clarify conceptual structure theory of law from the perspective of dialectical logic, which will help improve the legal tools of science, and thus increase opportunities for successful solution of tasks standing before it. Analyzed methodological problem of legal science according the disengagement and separation of definitions, concepts and categories in the categorical apparatus of the theory of law.*

#### Література

1. Дудченко В. В. Проблема концептуалізації права // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — Вип. 24.
2. Алексеев. Теория государства и права / Алексеев. — 1998.
3. Селіванов В. До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 2(41). — С. 15–26.
4. Проблеми методології сучасного правознавства // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 1. — С. 143.
5. Рабінович П. Сучасне європейське праворозуміння // Право України. — 2006. — № 3. — С. 4.
6. Гудима Д. Актуальні проблеми філософії права (за матеріалами «круглого столу») / Д. Гудима, Т. Дудаш // Право України. — 2005. — № 5. — С. 151.
7. Мірошніченко М. Право: терміно-поняття, поняття, категорія // Право України. — 2006. — № 3. — С. 29.
8. Философский энциклопедический словарь. — М., 1983. — С. 681.
9. Васильев А. М. Правовые категории : методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М., 1976.

10. Аристотель. Категории / Аристотель; пер. А. В. Кубицкого; ред., вступ. ст. и прим. Г. Ф. Александрова. — М.: Гос. социал.-экон. изд-во, 1939.

11. Чанышев А. Н. Аристотель / А. Н. Чанышев. — 2-е изд., доп. — М.: Мысль, 1987. — (Серия «Мыслители прошлого»).

12. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2. И–О / Владимир Даль. — М.: Рус. яз., 1989; Категории материалистической диалектики / под ред. М. М. Розенталя и Г. М. Штрауса. — М., 1957; Малая советская энциклопедия: в 10 т. — Изд. 3-е. — М.: Большая сов. энцикл., 1960; Краткий словарь по философии / под общ. ред. К. В. Блаберга, И. К. Пантина. — 3-е изд., доработ. и доп. — М.: Политиздат, 1979.

13. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ) / В. И. Гойман. — 1992.

14. Булатов М. А. Логические категории и понятия / М. А. Булатов. — К.: Наук. думка, 1981.

15. Конкин М. И. Проблема формирования и развития философских категорий: монография / М. И. Конкин. — М.: Высш. шк., 1980.

16. Тененбаум В. О. Держава: система категорий / В. О. Тененбаум. — С. 9–10.

17. Готт В. С. Категории современной науки (становление и развитие) / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. — М.: Мысль, 1984.

18. Шептулин А. И. Система категорий диалектики / А. И. Шептулин. — М.: Наука, 1967.



## КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.086

**Н. Батанова,**

кандидат юридичних наук, науковий співробітник  
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

### КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ

Проблематика конституційно-правової відповідальності набуває сьогодні все більшої актуальності як для теорії, так і для практики конституційного права, оскільки вона є ефективною гарантією охорони Конституції України. Без її послідовного вирішення важко говорити про розвиток конституційного права, адекватного потребам захисту прав і свобод людини і громадянина та побудові демократичної соціально-правової держави.

Наявні в Україні наукові дослідження як загальних (Л. Р. Наливайко, В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко, Ю. М. Тодика, О. В. Батанов, О. О. Майданник, А. О. Червяцова та ін.), так і інституціональних (Л. Т. Кривенко, О. В. Краснікова, О. В. Мельник, В. І. Полевий та ін.) проблем конституційно-правової відповідальності вказують на безсумнівну необхідність її легалізації на конституційному рівні як самостійного виду юридичної відповідальності.

Існує багато загальнотеоретичних розбіжностей щодо визначення поняття і змісту конституційно-правової відповідальності. Конституційно-правову відповідальність розглядають як міру державного примусу, яка ґрунтується на юридичному і суспільному осуді правопорушення і виражається у встановленні для правопорушника визначених негативних наслідків [1–3]; як примусове застосування законодавчо закріплених конституційних санкцій до суб'єктів конституційно-правових відносин у разі невиконання (неналежного виконання) ними своїх конституційних обов'язків (повноважень) або за зловживання

конституційними правами (повноваженнями) [4]; обов'язок суб'єкта конституційно-правових відносин відповідати за невідповідність своєї юридично значимої поведінки тій, яка приписана йому диспозиціями цих норм, забезпечений можливістю застосування уповноваженою інстанцією мір державного (або порівняного до нього суспільного) впливу [5]; правовий зв'язок між сторонами, при якому одна з них (суб'єкт відповідальності) зобов'язується відповідати очікуваній моделі поведінки, інша сторона (інстанція відповідальності) оцінює цю відповідність і у випадку негативної оцінки відповідним чином реагує на порушення [6] та ін.

Найбільш дискусійним питанням як теорії держави і права, так і галузевих наук, в тому числі конституційного права, є існування двох аспектів юридичної відповідальності: позитивного (проспективного) та негативного (ретроспективного). Відповідно вчених, які досліджують проблематику конституційно-правової відповідальності, можна поділити на два «табори»: «негативістів», тобто тих, які визнають лише існування негативної конституційно-правової відповідальності, та прихильників «двохаспектної» конституційно-правової відповідальності, яка поділяється на позитивну та негативну. Прихильники концепції негативної (ретроспективної) відповідальності вважають, що конституційно-правова відповідальність настає за вчинення правопорушення (конституційного делікту) та має прояв у несприятливих наслідках для правопорушника. Їх опоненти дотримуються широкого

тлумачення конституційно-правової відповідальності, відповідно до якого у ній розрізняють два аспекти — позитивний і негативний. Під позитивною (проспективною) відповідальністю розуміють конституційно-правову відповідальність, яка існує ще до вчинення правопорушення або незалежно від його вчинення; це відповідальність за правомірну діяльність.

Деякі вчені навіть вважають, що однією із специфічних рис конституційної відповідальності є перенесення у ній центра ваги з ретроспективного аспекту на позитивний [7]. «Є галузі, — зауважують Н. А. Боброва і Т. Д. Зражевська, — які в об'єктивно-правовому плані мають виключно ретроспективну відповідальність (позитивна відповідальність в охоронних галузях — сфера правосвідомості). І навпаки, є галузі переважно регулятивного змісту, які спираються переважно на позитивну відповідальність. Полярними у цьому змісті є такі галузі, як кримінальне і державне право» [8]. На думку В. В. Невінського, сьогодні потребує подальшого розвитку ідея конституційної відповідальності як позитивної відповідальності, що передбачає формування в громадян, посадових осіб, виборних представників, колегіальних органів публічної влади почуття громадянського обов'язку по дотриманню і захисту Конституції, неухильному виконанню рішень Конституційного Суду як вищого судового органу конституційного контролю» [9].

В Україні прихильниками концепції двохаспектної конституційно-правової відповідальності є багато вчених-конституціоналістів (О. Ф. Фрицький, О. В. Мельник, О. В. Совгиря та Н. Г. Шукліна, А. О. Червяцова та ін.). Так, В. Ф. Мелашенко розглядав ретроспективну відповідальність як відповідальність за минуле, а позитивну — як відповідальну поведінку, відповідальне ставлення особи (органу) до своїх обов'язків, належне виконання своїх обов'язків, підзвітність, юридичну компетентність. Він вважав, що у сфері конституційних відносин домінує саме позитивна відповідальність, а ретроспективна

відіграє роль допоміжної, хоча далеко не другорядної відповідальності [10]. Л. Р. Наливайко визначає конституційно-правову відповідальність як вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями й полягає у примусовому зазнаванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції [11]. На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, конституційно-правова відповідальність — це самостійний вид юридичної відповідальності, визначений нормами конституційного права, що передбачає заохочення державою позитивного діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) або негативну реакцією держави на конституційний делікт, що передбачає зазнавання суб'єктом конституційного правопорушення визначених санкцій у межах чинного конституційного законодавства [12].

Слід зазначити, що серед прихильників концепції «двохаспектної» конституційно-правової відповідальності не має єдиного підходу щодо розуміння її позитивного аспекту. Досліджуючи проблеми юридичної відповідальності, Д. А. Липинський у своїй монографічній праці виділив сім основних напрямів у теорії позитивної відповідальності, а саме: 1) як усвідомлення обов'язку; 2) як обов'язок надати звіт; 3) як обов'язок дотримуватись приписів, вимог правових норм; 4) статусна відповідальність; 5) добровільна форма реалізації відповідальності; 6) позитивна відповідальність — це реальна правомірна поведінка; 7) заохочувальна позитивна відповідальність [13].

Позитивна конституційно-правова відповідальність розглядається як «відповідальна поведінка, відповідальне став-

лення особи (органу) до своїх обов'язків, підзвітність, юридична компетентність» [14], «відповідальний стан зобов'язаного суб'єкта» [11], «обов'язок суб'єкта належним чином реалізовувати законодавчо встановлені повноваження» [15], «відповідальність органів державної влади один перед одним» [16], «позитивне діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів і заохочуються державою в межах і формах, передбачених чинним законодавством» [12, 518] тощо. Такі визначення суперечать одне одному і не дають розуміння змісту позитивної конституційно-правової відповідальності, оскільки «відповідальний стан зобов'язаного суб'єкта визначається суб'єктивними правами і юридичними обов'язками учасника конституційно-правових відносин; «відповідальне ставлення особи (органу) до своїх обов'язків є правомірною поведінкою суб'єкта конституційно-правових відносин, а невиконання або неналежне виконання обов'язків, передбачених конституційними нормами тягне за собою негативну відповідальність; моральне ставлення суб'єкта конституційно-правових відносин до виконання своїх обов'язків лежить поза межами конституційно-правового регулювання [12, 517].

Деякі вчені зовсім відкидають існування позитивної юридичної відповідальності як феномена. Так, Б. А. Страшун підкреслює, що конституційно-правову відповідальність слід розуміти тільки як «негативну». На його думку, поділ відповідальності на «позитивну» та «негативну» є нонсенсом, враховуючи, що фактично мова йде про зовсім різні речі: одна справа, коли ми говоримо про коло завдань і повноважень, за які відповідає посадова особа, а інше, — коли ця особа або орган піддається негативним наслідкам [17]. Слід погодитись з О. О. Кутафіним, що від поняття «позитивна відповідальність» слід відмовитись, оскільки його використання призводить до того, що одне і те ж явище іменується і обов'язком, і відповідальністю, а також до розмивання призначення

відповідальності як одного з ефективних регуляторів поведінки [1, 400].

Ми розуміємо намагання прихильників «двохаспектної» юридичної відповідальності обґрунтувати необхідність і правомірність позитивної юридичної відповідальності з точки зору виділення особливої функції права — стимулюючої, яка заохочує активну правомірну поведінку суб'єктів права, проте спроби звести зміст юридичної відповідальності до усвідомленого виконання обов'язків, передбачених правовими нормами, призводять до стирання меж між соціально-девіантною та суспільно-корисною поведінкою суб'єктів права, між правопорушенням і правомірною поведінкою. Не можна також ототожнювати з відповідальністю заохочення за соціально-корисне діяння, адже таким чином змішуються різні за правовою природою механізми впливу на суспільні відносини.

З даного приводу слушним видається зауваження О. І. Санталова, який зазначає, що заохочення і нагорода, хоча і є способом регулювання поведінки людей, однак вони відрізняються від відповідальності. Якщо відповідальність пов'язує, обмежує поведінку в непотрібному напрямку, то заохочення «розв'язує», підштовхує у потрібному напрямку [18].

Н. П. Колдаєва пропонує критично переглянути твердження, що мета державно-правового регулювання полягає перш за все в тому, щоб нормативно-правові акти дотримувались свідомо та добровільно. Такий погляд, зазначає вона, виводить категорію юридичної відповідальності з правового поля. Відповідальність — стрижень закону, і якщо вона підміняється принципом добровільності, то право втрачає свою специфіку. Юридична відповідальність є державним примусом до виконання вимог права. При цьому до правопорушника застосовуються юридичні санкції. Юридична відповідальність виступає як державний примус і за формою є негативною реакцією суспільства на неправий вчинок. З цієї точки зору теорія позитивної відповідальності не має правового змісту [19].

Показово, що відомий вчений-конституціоналіст Н. О. Боброва, яка стояла у витоків ідеї позитивної відповідальності в державному праві [8], сьогодні змінила свою точку зору, назвавши своє захоплення позитивною відповідальністю «науковим романтизмом». Як не парадоксально, вважає вона, але захоплення позитивною відповідальністю влади, держави, її органів і посадових осіб відвело в сторону від індивідуалізації їх відповідальності у власне юридичному значенні і певною мірою стало науковим «обґрунтуванням» фактичної безвідповідальності влади, нібито відповідальної перш за все в позитивному сенсі [20].

Прихильники «вузького» розуміння конституційно-правової відповідальності, як правило, не заперечують можливість існування позитивної конституційної відповідальності, але не як юридичної. На їх думку, цьому перешкоджає, насамперед, відсутність у позитивної відповідальності кореспонденції з санкціями [19]. Обов'язок сумлінного і відповідального виконання встановлених повноважень не завжди і не повною мірою супроводжується забезпеченням відповідними юридичними санкціями, а відсутність останніх виключає відповідальність. Навпаки, конституційна відповідальність настає тільки в тому випадку і тільки за порушення таких норм, що закріплюють конституційні права й обов'язки, що забезпечені юридичними санкціями. Іншими словами, конституційно-правова відповідальність — це встановлена нормами конституційного законодавства відповідальність суб'єктів конституційних правовідносин за порушення конституційно-правових норм [21].

Отже, на нашу думку, конституційно-правову відповідальність слід розуміти виключно як негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність, яка настає за вчинення суб'єктом конституційного делікту.

Вважаємо, що найкраще відображає якісні характеристики конституційно-правової відповідальності концепція юридичної відповідальності як правовідношення, відповідно до якої, конституційно-правова відповідальність є одним

із видів охоронних конституційно-правових відносин.

Конституційно-правовій відповідальності властиві усі ознаки та елементи конституційно-правових відносин (об'єкти, суб'єкти, зміст, юридичний факт).

З моменту вчинення конституційного делікту, який є конституційним юридичним фактом, між інстанцією конституційно-правової відповідальності та правопорушником (деліквентом) виникає правовідношення конституційно-правової відповідальності, елементами якого виступають взаємно кореспондуючі права і обов'язки правопорушника і суб'єкта, який є інстанцією конституційно-правової відповідальності. Правопорушник зобов'язаний зазнати мір конституційно-правової відповідальності, які передбачені санкцією порушеної конституційно-правової норми, і понести несприятливі наслідки, а суб'єкт, який є інстанцією конституційно-правової відповідальності, має повноваження притягнути його до конституційно-правової відповідальності.

Особливістю конституційно-правової відповідальності є те, що це правовідношення нерівноправних сторін — владовідношення, яке засноване на державному (або прирівняному до нього суспільному) примусі.

Юридична відповідальність має таку властивість, як нормативність, а нормативність юридичної відповідальності, як і нормативність права, включає в себе можливість державного примусу. І якщо до вчинення правопорушення державний примус існував як можливість, то з виникненням конкретного правовідношення юридичної відповідальності така можливість переросла в реальну дійсність. Державний примус закладений в самій нормі, яка передбачає юридичну відповідальність, а державний апарат є лише засобом реального здійснення державного примусу.

Примусовий характер конституційно-правової відповідальності проявляється не тільки в державному, але й в прирівняному до нього суспільному примусі. Прикладом цього може бути

відкликання виборцями обраного ними депутата місцевої ради (розділ V Закону України «Про статус депутатів місцевих рад») або ж дострокове припинення за рішенням місцевого референдуму повноважень сільського, селищного, міського голови (ч. 2 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Звичайно, суспільний примус, так само як і державний, здійснюється на основі конституційно-правових норм (або при їх санкціонуванні) і, як правило, під державним контролем. Мета примусової діяльності досягається шляхом впливу на політичну, моральну, організаційну і майнову сферу конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин.

Конституційно-правовій відповідальності властиві усі загальні ознаки юридичної відповідальності, які характерні й для інших видів юридичної відповідальності. Вона ґрунтується на загальних принципах юридичної відповідальності і є мірою державного (або прирівняного до нього, суспільного) примусу, який виражається у встановленні для правопорушника певних негативних наслідків. Проте дані ознаки у конституційно-правовій відповідальності мають свої особливості, які свідчать про своєрідність її як самостійного виду юридичної відповідальності. Також конституційно-правова відповідальність володіє специфічними ознаками, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності (підстава, суб'єктний і об'єктний склад, інстанція конституційно-правової відповідальності, наявність специфічних конституційно-правових санкцій).

Отже, на нашу думку, конституційно-правову відповідальність можна визначити як конституційно-правове відношення, засноване на державному (або прирівняному до нього суспільному) примусі, яке виникає з моменту вчинення конституційного делікту, одна сторона якого — правопорушник (деліквент) зобов'язана понести несприятливі наслідки, передбачені санкцією порушеної норми, а інша сторона — інстанція конституційно-правової відповідальності має повноваження притягнути його до відповідальності.

**Ключові слова:** конституційно-правова відповідальність, юридична відповідальність, правовідношення, позитивна юридична відповідальність, негативна юридична відповідальність, конституційний делікт.

*У статті досліджуються проблеми визначення поняття і змісту конституційно-правової відповідальності. Аналізуються різні концепції конституційно-правової відповідальності та робиться висновок, що конституційно-правову відповідальність слід розуміти виключно як негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність, яка настає за вчинення суб'єктом конституційного делікту.*

*В статье исследуются проблемы определения понятия и содержания конституционно-правовой ответственности. Анализируются различные концепции конституционно-правовой ответственности и делается вывод, что конституционно-правовую ответственность следует понимать исключительно как негативную (ретроспективную) юридическую ответственность, наступающую за совершение субъектом конституционного деликта.*

*In the article the problems of definition of concept and contest of constitutional and legal responsibility are researched. Different concepts of constitutional and legal responsibility are analyzed and the conclusion becomes that constitutional and legal responsibility it is necessary to understand exclusively as negative (retrospective) legal responsibility which comes for fulfillment by the subject constitutional delict.*

#### **Література**

1. Куцафин О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Куцафин. — М. : Юристъ, 2001. — С. 387.
2. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: Проблемы теории и практики : монография / Ю. Н. Тодыка. — Х. : Факт, 2000. — С. 188–189.
3. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко.

— Вид. 4-те, випр. та допов. — К. : Атіка, 2006. — С. 28.

4. Колосова Н. М. Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. М. Колосова. — М., 2006. — С. 11.

5. Виноградов В. А. Конституционная ответственность: вопросы теории и правового регулирования / В. А. Виноградов. — М. : Тип. «Далона-П», 2000. — С. 20–21.

6. Краснов М. А. Публично-правовая ответственность представительных органов за нарушение закона // Государство и право. — 1993. — № 6. — С. 46.

7. Зражевская Т. Д. Ответственность по советскому государственному праву / Т. Д. Зражевская. — Воронеж, 1980. — С. 24.

8. Боброва Н. А. Ответственность в системе гарантий конституционных норм (государственно-правовые аспекты) / Н. А. Боброва, Т. Д. Зражевская. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. — С. 17.

9. Невинский В. В. Конституционная ответственность и решения Конституционного Суда Российской Федерации // Проблемы исполнения федеральными органами государственной власти и органами государственной власти субъектов Российской Федерации решений Конституционного Суда РФ и конституционных (уставных) судов субъектов РФ : материалы Всерос. совещ. (Москва, 22 марта 2001 г.). — М., 2001. — С. 102.

10. Мелащенко В. Ф. Конституційно-правова відповідальність // Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. — К., 2000. — С. 21.

11. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: Питання теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. Р. Наливайко. — К., 2000. — С. 7.

12. Погорілка В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. 1 / В. Ф. Погорілка, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Юрид. думка, 2006. — С. 518–519.

13. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности / Д. А. Липинский. — С.Пб. : Юрид. центр Пресс, 2003. — С. 15–42.

14. Мелащенко В. Ф. Основы конституційного права України / В. Ф. Мелащенко. — К., 1995. — С. 20.

15. Умнова И. А. Современная конституционная модель российского федерализма: проблемы совершенствования и тенденции эволюции // Государство и право. — 1999. — № 11. — С. 10.

16. Колюшин Е. И. Конституционное (государственное) право России : курс лекций / Е. И. Колюшин. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — С. 22.

17. Сивицкий В. А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности: обзор научной конференции // Государство и право. — 2002. — № 2. — С. 117.

18. Санталов А. И. Теоретические вопросы уголовной ответственности : монография / А. И. Санталов. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. — С. 7.

19. Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих: «Круглый стол» журнала «Государство и право» // Государство и право. — 2000. — № 3. — С. 30–31.

20. Боброва Н. А. Конституционный строй и конституционализм в России : монография / Н. А. Боброва. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. — С. 244.

21. Ливеровский А. А. Обеспечение законности в деятельности субъектов Российской Федерации (правовой аспект) // Ученые записки. — С.Пб., 2001. — Вып. 8.

## ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

УДК 323.1

**К. Вітман,**

доктор політичних наук, декан магістратури державної служби  
Одеської національної юридичної академії

### СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Відправною точкою усвідомлення необхідності створення міжнародно-правової системи захисту прав людини в цілому і національних меншин зокрема у країнах Східної Європи після Другої світової війни став Нюрнберзький процес над керівниками нацистської Німеччини 1945–1946 років [1]. Довоєнні спроби забезпечити захист основних прав на національному рівні виявилися неефективними під тиском зовнішньої агресії. Міжнародно-правова система захисту прав меншин перебувала на перших етапах формування і не змогла гарантувати дотримання своїх ключових положень учасниками. Наприкінці 1930-х років у Східній Європі успішно існували диктатури, що залишалися рівноправними учасниками міжнародного процесу, незалежно від того, визнавали вони основні права і свободи своїх громадян чи ні. Підтвердженням цьому може служити окупаційний режим, установлений на захоплених територіях Буковини і Бессарабії диктатурою Антонеску. Принцип загальної рівності, необхідності забезпечення прав людини незалежно від етнічного, расового походження суперечив ідеологіям подібних режимів, серед яких найбільш злочинною виявилася ідеологія нацизму. Вона базувалася на переконанні в тім, що соціальна, політична, економічна нерівність людей є наслідком біологічної нерівності вищих і нижчих рас. Відповідно, ні про яку політичну, громадянську рівність представників різних етносів не могло йтися.

Перші спроби забезпечення прав меншин на міжнародному рівні належали до релігійних меншин і носили двосторонній характер. Серед таких документів – Оснабрюкський і Мюнстерський договори 1648 року, укладені в рамках Вестфальського миру, що знаменував собою закінчення тридцятирічної війни в Європі. Ці договори передбачали свободу віросповідання і рівні права для релігійних меншин Німеччини. Гарантами дотримання цих положень виступали Франція і Німеччина. Незважаючи на те, що вони ставили собі трохи інші завдання, серед яких – ослаблення Німеччини, а не захист прав релігійних меншин, прецедент був створений.

Перші спроби багатобічного захисту прав меншин здійснювалися на рівні Ліги Націй (1919–1939), що діяла в міжвоєнний період. Необхідність врегулювання захисту прав національних меншин була продиктована не усвідомленням важливості забезпечення міжнаціональної згоди в країнах, а необхідністю розмежування кордонів між новоствореними державами після розпаду Австро-Угорської і Турецької імперій. Очевидно, що без вирішення проблеми меншин на міжнародно-правовому рівні нові кордони в Європі не удалося б закріпити.

Окремі держави, наприклад Австро-Угорщина, намагалися запобігти дезинтеграції, розробляючи власні національні інститути, що гарантували б максимальне забезпечення прав національним

меншинам. Австрійські соціал-демократи в Брюнській програмі партії запропонували до реалізації інститут національно-культурної автономії, що вперше в Європі зафіксував екстериторіальний принцип забезпечення прав національних меншин. Національно-культурна автономія повинна була запобігти розпаду держави за етнічною ознакою. Однак реалізувати її не вдалося.

Перші кроки створення системи захисту прав меншин на рівні Ліги Націй можна назвати пробними. По-перше, у статут Ліги Націй так і не були включені положення про захист національних меншин, так само як і принцип національної, релігійної, расової рівності. Проблеми захисту національних меншин, надання їм прав і гарантій ініціювалися представниками різноманітних держав під час наробітку статуту міжнародної організації [2]. Але їх вирішення так і залишилося на рівні проектів: державам не вдалося досягти компромісу в цьому питанні. Однак на Паризькій мирній конференції засновники Ліги Націй створили спеціальний Комітет по нових державах і національних меншинах.

Саме по його рекомендаціях практично в усі мирні угоди були включені зобов'язання поважати і дотримувати права меншин. У рамках Ліги Націй були укладені окремі угоди з державами, що містили положення, які стосуються захисту національних меншин. Серед них 5 спеціальних угод про меншини з Польщею, Чехословаччиною, Сербо-Хорвато-Словенською державою, Румунією, Грецією. Також розділи, присвячені захисту прав меншин, були включені в мирні договори з Австрією, Болгарією, Угорщиною, Туреччиною. З цього випливає висновок, що довоєнна система захисту прав меншин носила односторонній характер. Дослідники вбачають у цьому небажання національних держав сприяти загальному визнанню і дотриманню принципів рівності й захисту прав меншин.

По-друге, відсутність чітких формулювань у вищезгаданих угодах підтверджує той факт, що країни не мали чіткого розуміння того, як саме слід розвивати

систему захисту прав меншин. Більш того, вони намагалися використовувати її для досягнення власних політичних цілей. Прогресивним моментом слід назвати те, що більшість вищезгаданих угод містили пункти, які оголошували Лігу Націй верховним спостерігачем і гарантом виконання умов цих документів. Однак їм не вистачало механізму діючого контролю. Кожна держава мала можливість самостійно визначати обсяг зобов'язань стосовно національних меншин і тлумачити їх на власний розсуд. На практиці такий підхід цілком нівелював механізм міжнародних гарантій. Адже незважаючи на гарантії, не існувало інструментів впливу на держави — порушниця положень угод, що регламентували права меншин. Девальювало значення системи захисту прав меншин, що її створила Ліга Націй, і те, що договірні гарантії не носили колективного характеру, тому виконували здебільшого політично-декларативну роль. Гарантам дотримання угод виступали кілька держав, при цьому місія контролю над виконанням зобов'язань лежала лише на одній з них [3]. Створюється враження, що система захисту прав меншин не тільки не була метою Ліги Націй, вона була окремим інструментом впливу і тиску на держави — учасниці угод, що містили положення чи розділи про національні меншини.

Таким чином, визнання на міжнародному рівні прав національних меншин не зупиняло країни у здійсненні дискримінаційної політики стосовно меншин, однак служило політичним інструментом. Користаючись захистом прав меншин як приводом, держава могла втручатися у внутрішні справи сусідньої держави. Отже, норми, що стосуються захисту прав меншин, напрацьовані в рамках Ліги Націй, не стали універсальними і не змогли зупинити Германію, хоча і заклали фундамент для створення післявоєнної системи захисту прав меншин.

Слід зазначити, що Германія взагалі не мала зобов'язань із захисту прав меншин на своїй території, хоча і мала достатньо міжнаціональних проблем, наприклад у Верхній Сілезії. Але саме Гер-



манія використовувала захист прав меншин як виправдання експансії в сусідні держави на початку Другої світової війни. Ліга Націй виявилася не в змозі її зупинити: Германія вийшла з цієї міжнародної організації 1933 року. Більш того, Ліга Націй, сформувавши систему захисту прав меншин, фактично надала нацистській Германії міжнародно-правовий механізм для захоплення сусідніх держав. Найкраще принцип захисту прав меншин як привід для вторгнення на територію сусідніх держав спрацював у разі анексії Чехословаччини. Чехословацька держава сформувалася після розпаду Австро-Угорщини 1918 року. Німці, що проживали на землях новоствореної держави, не сприйняли процесів чеського самовизначення, оскільки з титульної нації Австро-Угорщини перетворювалися на меншину. Якщо раніш чехи були етнічною меншиною, то після утворення Чехословаччини, навпаки, німці уперше відчували себе у статусі меншини.

Найбільш активними супротивниками утворення Чехословаччини стали судетські німці, що компактно проживали в промислово розвиненому, багатому на корисні копалини регіоні на півночі й північно-заході Чехії. Після розпаду Австро-Угорщини вони не визнали нової чехословацької влади і проголосили на території Судетської області ряд німецьких адміністрацій, однак їхні спроби домогтися приєднання до Германії успіху не мали. Виступи судетських німців були придушені. Незабаром Чехословаччина стала жертвою своєї недемократичної етнонаціональної політики стосовно німецької меншини. 1938 року прихильна до нацистської Германії Судетська німецька партія звернулася до Германії з проханням про допомогу, тим самим спровокувавши безладдя в прикордонних регіонах Чехословаччини. Невдоволення німецької меншини стало формальним приводом окупації країни.

Германія домоглася анексії територій проживання німецької меншини в результаті Мюнхенської угоди 1938 року, відповідно до якої Судетська область увійшла до складу Германії. Згодом у

1939 році Германія також окупувала частину чеських територій поза Судетською областю. Словаччина відокремилася й одержала статус республіки на подяку за лояльність до Германії. Остання офіційно визнала словацьку націю близькою до арійської. Неарійські нації були піддані знищенню чи нелюдському поводженню в часи Другої світової війни.

Під час Нюрнберзького процесу керівники нацистської Германії були визнані винними у вчиненні злочинів проти миру, проти людства (політика переслідування, репресій і знищення ворогів нацистів), військових злочинів (убивства і жорстоке поводження з населенням окупованих територій, рабство і використання їх для інших цілей, руйнування міст і сіл, германізація окупованих територій). Занадто постраждало мирне населення Східної Європи. Окремі території, що їх анексувала Германія, були піддані методичній насильницькій асиміляції її етнічних товариств. Німці намагалися змінити не тільки національно-культурне тло, але й етнічні пропорції на свою користь. Зокрема, населення окупованих територій виселяли, на його місце вселялися німецькі колоністи.

Міжнародно-правова система захисту прав меншин була цілком зруйнована подібними діями. Друга світова війна сприяла переосмисленню цінностей і перегляду підходів міжнародного співтовариства до проблематики захисту прав меншин. За словами українського теоретика з питань прав меншин М. Товта, післявоєнні реалії свідчили, що реалізація прав національних меншин може бути гарантована лише за умови ефективної взаємодії міжнародного права і національного права, норми яких забезпечують їх захист і вирішення конфліктів мирним, правовим шляхом. Разом з тим відсутність в окремій країні конституційних гарантій, належної взаємодії міжнародного і внутрішнього права може призвести не тільки до погіршення становища етнічних груп, але й до ускладнення міжнародної ситуації в певному регіоні та навіть у світовому масштабі [4].

Одним із перших післявоєнних викликів стало формування міжнародно-правової системи захисту прав людини, у тому числі осіб, що належать до меншин по етнічній, релігійній і інших ознаках. Усвідомлення того, що права національних, етнічних, релігійних, мовних і інших меншин є невід'ємною складовою загальної системи захисту прав людини, що ці права повинні бути надійно захищеними як національними законодавствами окремих країн, так і документами міжнародного права, появилoся саме після Другої світової війни. З цього моменту почалася комплексна розробка системи захисту прав меншин на рівні декількох міжнародних організацій і на національному рівні. У першу чергу в рамках Організації Об'єднаних Націй, що була створена на змiну Лізі Націй.

Статут ООН проголосив однією з основних цілей нового світового порядку відновлення віри «в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй». Ця мета була конкретизована в Загальній декларації прав людини, яку прийняла ООН у грудні 1948 року. Зокрема, ст. 7 говорить, що «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист закону» [5]. Однак у Загальну декларацію прав людини не були включені положення про права національних меншин. Документ не мав обов'язкової сили для держав, що його підписали, але його значення важко переоцінити – злочини проти людини і людства спонукали практично всі країни погодитися, що права і свободи людини повинні стати універсальною основою нового післявоєнного порядку. Відсутність згоди у визначенні національної меншини і курс окремих держав на побудову моноетнічних держав у післявоєнний період усе-таки не загальмував процес створення міжнародно-правової системи захисту прав меншин.

У першу чергу це стосується однієї з країн досліджуваного регіону, Польщі. Між Першою і Другою світовими війнами кількість національних меншин у

Польщі становила близько 35 % населення. Після Другої світової війни повному обкреслена територія Польщі виявилася заселеною численними групами непольського населення: на заході – німцями, на сході – українцями і білорусами. У той самий час за межами Польщі залишилися близько 3 млн поляків на територіях, включених до складу радянської Литви, Білорусії та України. Проблема була вирішена нестандартно, але в дусі недемократичних режимів. Політика польської влади у вирішенні національного питання дотримувалася проведення планового і добре організованого переселення національних меншин і повернення поляків у країну шляхом обміну територій. Польське суспільство здебільшого підтримувало ідею масових переселень як етап створення моноетнічної держави – Польщі для поляків. Національна ідея більшості європейських держав ХХ сторіччя полягала у створенні нації-держави, в якій більшість населення є титульним етносом.

Під час так званої операції «Вісла» на захід і північ Польщі було депортовано близько 150 тис. українців. Етнічне чищення проводилося під гаслом боротьби з УПА, якій нібито допомагали українці. Реально це виселення і розсіювання української меншини з тих українських земель, що виявилися під владою Польщі, було депортацією за етнічною ознакою. У результаті такої етнонаціональної політики Польща справді перетворилася на моноетнічну державу, але її доцільність викликає чимало сумнівів. Стан національних меншин у післявоєнній Східній Європі зазначає також іншу проблему. Усі країни Східної Європи виявилися чи у складі, чи під впливом СРСР. Незважаючи на те, що Східна Європа не має суворого визначення і чітких кордонів, її територія мінялася з ходом історії і до цього регіону раніш відносили всі країни радянського блоку, будемо використовувати визначення ООН. Відповідно до нього, у Східну Європу входять такі держави: Білорусія, Болгарія, Молдавія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія і східна частина Росії.

Ставлення СРСР до питання захисту прав національних меншин було більш ніж неоднозначним і кардинально змінювалося в ході історії. Це саме стосувалося держав, що перебували під впливом СРСР. До середини 30-х років у союзних республіках, зокрема в Україні, відбувалося поступове розширення правового статусу національних меншин, створення відповідних національних адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживала значна кількість представників національних меншин. Застосовувався принцип недискримінації за національною ознакою. Конституція УРСР 1919 року надавала право обирати і бути обраним у Ради незалежно від віросповідання, національності, статі.

Але вже в середині 30-х років радянська політика стосовно національних меншин кардинально змінюється. Конституція 1936 року вже не згадувала про національні меншини, чим заклала основу для подальшого згортання роботи з ними. Післявоєнний етап характеризується масовими порушеннями прав національних меншин у Східній Європі в сучасному розумінні, що здійснював СРСР і країни так званого соціалістичного табору. Крім згадуваної операції «Вісла» у Польщі, слід згадати також депортацію кримських татар із Криму, яких обвинуватили в колабораціонізмі й вислали в Узбекистан 1944 року за наказом Сталіна.

Відсутність згоди між Сходом і Заходом Європи пояснює те, що в Загальній Декларації прав людини так і не появилось жодного положення, що безпосередньо стосується прав меншин. Однак у рамках Економічної і соціальної ради (ЕКОСОП) ООН 1947 року була створена Підкомісія із запобігання дискримінації і захисту меншин. Роком пізніше була прийнята Конвенція про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього, що під геноцидом розуміє, зокрема, дії, чинені з наміром знищити, цілком чи частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку [6]. Міжнародне співтовариство поступово усвідомлювало необхідність

реальної поваги і захисту самотності національних меншин як фактора підтримки миру і стабільності.

Незважаючи на те, що після прийняття цього документа геноцид у світі проти етнічних спільнот не припинився: після Нюрнберзького військового трибуналу не було проведено жодного міжнародного процесу, СРСР і інші держави, в основі розвитку яких лежали відмінні від пріоритету прав людини принципи, зробили застереження по ст. 9 Конвенції про геноцид, відповідно до якої суперечки між договірними сторонами щодо відповідальності держави за здійснення геноциду передаються на розгляд Міжнародного суду лише за узгодженням усіх зацікавлених сторін.

Проте міжнародно-правова база захисту прав меншин успішно розвивалася. У рамках ООН був прийнятий Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966), що зобов'язує кожну державу, яка бере участь у ньому, поважати і забезпечувати всім особам, які перебувають у межах її території, права без якої б то ні було різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних і інших переконань, національного чи соціального походження [7]. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965) забороняє расову дискримінацію, що визначається як «будь-яка різниця, виключення, обмеження чи перевага, заснована на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, що мають за мету чи наслідком знищення чи применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших сферах громадського життя» [8].

Паралельно в європейській країнах приймаються національні законодавчі акти, спрямовані на національно-культурний і соціально-економічний розвиток національних меншин. Найбільш повно система захисту прав меншин на рівні ООН відбита в Декларації про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних і мовних меншин

(1992). У ній викладені права меншин на національну самобутність, захист із боку держави проживання, користування своєю культурою, мовою, вірою, створення своїх об'єднань, вільні контакти через кордони з громадянами тієї самої національності, що проживають в інших державах, активна участь у вирішенні будь-яких питань, що стосуються їх. Також у Декларації зафіксовані обов'язки держав стосовно меншин.

Саме цей документ став стимулом для розробки законодавчих актів із захисту прав національних меншин у Європі, де розуміли необхідність врегулювання прав меншин найвсеохопнішим чином. Починаючи із середини 80-х років, у рамках Ради Європи йшла розробка основного документа — Рамкової конвенції про захист національних меншин. Конвенція, що набрала чинності 1998 року, є найфундаментальнішим міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав меншин у Європі. Рамкова конвенція — перший юридично зобов'язуючий багатобічний договір, присвячений питанням захисту національних меншин. Конвенція визначає ряд цілей і принципів, що держави-підписанти зобов'язуються реалізувати на національному рівні через законодавство й етнонаціональну політику. Більшість положень мають програмний характер і дозволяють державам реалізувати їх з урахуванням місцевих реалій етнонаціональних процесів.

Наприклад, згідно із ст. 4 «учасники беруть на себе зобов'язання гарантувати особам, що належать до національних меншин, право на рівність перед законом і рівний захист з боку закону. У цьому зв'язку будь-яка дискримінація, заснована на належності до національної меншини, забороняється» [9]. Яким саме чином реалізовуватимуться ці гарантії, держава вирішує на свій розсуд.

У такий самий спосіб учасники Рамкової конвенції зобов'язуються сприяти створенню необхідних умов особам, що належать до національних меншин, для збереження і розвитку їхньої культури і збереження основних елементів їх самобутності, а саме: їхньої релігії, мови,

традицій і культурної спадщини. Стаття 5 настійно рекомендує утримуватися від політики чи практики, спрямованої на асиміляцію осіб, що належать до національних меншин, проти їх бажання, і захищає цих осіб від будь-яких дій, спрямованих на таку асиміляцію. Конвенція проголосила захист прав і свобод національних меншин невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини. Її ратифікували всі країни Східної Європи.

У рамках Ради Європи також був прийнятий документ, що зобов'язує держави захищати і сприяти розвитку історичних регіональних мов чи мов меншин Європи, деякі з яких перебувають під загрозою можливого зникнення, хоча сприяє підтримці й розвитку культурного багатства і традицій Європи. Європейська хартія регіональних мов чи мов меншин (1992) була ратифікована не всіма державами Східної Європи. В Україні спроби реалізації Хартії спровокували мовно-політичний розкол і закінчилися політичним конфліктом. Досліджуючи післявоєнну міжнародно-правову систему захисту прав меншин, слід згадати також спроби сформувати власну регіональну базу захисту прав меншин у Східній Європі. Прикладом у цьому разі виступає Конвенція про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин, прийнята країнами СНД 1994 року.

Усі країни Східної Європи, незважаючи на історичну спадщину, стали учасниками міжнародно-правової системи захисту прав меншин, сформованої вищезгаданими всеохопними документами, розробленими після Другої світової війни. На рівні окремих держав міжнародна база ефективно доповнюється національною. Кожна держава йде шляхом створення власної унікальної моделі етнонаціональної політики, яка враховує специфіку етнонаціонального розвитку, що безпосередньо включає модель захисту прав меншин. Країни Східної Європи, інтегровані в ЄС, на відміну від сусідів, мають більше організаційно-фінансових можливостей забезпечити національним меншинам, що прожива-

ють на їхній території, найбільш повну реалізацію їхніх прав.

**Ключові слова:** національні меншини, захист прав меншин, Східна Європа.

*Стаття присвячена вивченню становлення міжнародно-правової системи захисту прав національних меншин у країнах Східної Європи. Особлива увага приділяється формуванню міжнародно-правової бази захисту прав меншин у контексті Європи, поділеної на Схід та Захід після Другої світової війни. З урахуванням перебігу етнонаціональних процесів у східноєвропейських країнах доведено, що міжнародна система захисту прав меншин без оперття на національну законодавчу базу не може гарантувати ефективний захист національним меншинам та реалізацію їхніх прав.*

*Стаття посвячена изучению становления международно-правовой системы защиты прав национальных меньшинств в странах Восточной Европы. Особое внимание уделяется формированию международно-правовой базы защиты прав меньшинств в контексте Европы, разделенной на Восток и Запад после Второй мировой войны. Учитывая ход этнонациональных процессов в восточноевропейских странах, доказано, что международная система защиты прав меньшинств не может гарантировать эффективную защиту национальным меньшинствам и реализацию их прав, не опираясь на национальную законодательную базу.*

*The article is dedicated to the study of the establishment of international legal system of defence of national minorities in the countries of Eastern Europe. The closest attention is paid to the international law on minority rights defence formation in Europe, divided into Eastern and Western parts after the Second*

*World War. Considering ethnonational processes in Eastern European countries it is proved that international minorities rights defence system is not able to guarantee the effective defence to national minorities and their rights realization, not relying on national law.*

### Література

1. Нюрнбергский процесс // Википедия. — Режим доступу : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Нюрнбергский\\_процесс](http://ru.wikipedia.org/wiki/Нюрнбергский_процесс).
2. Лига Наций: структура, устав, функции // Энциклопедия Кругосвет. — Режим доступу : [http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/LIGA\\_NATSI.html](http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/LIGA_NATSI.html).
3. Дадиани Л. Защита прав национальных меньшинств — одна из основ демократии / Л. Дадиани, А. Абашидзе // Observer. — Режим доступу : [http://www.rau.su/observer/N16-17\\_94/16-17\\_09.htm](http://www.rau.su/observer/N16-17_94/16-17_09.htm).
4. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / М. Товт ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2002. — С. 1.
5. Всеобщая Декларация прав человека // ООН. — Режим доступу : <http://www.un.org/russian/hr/abc/a1.html>.
6. Конвенция о предупреждении преступлений геноцида и наказании за него // Белорусская цифровая библиотека. — Режим доступу : [http://library.by/portalus/modules/internationallaw/readme.php?subaction=showcomments&id=1165528877&archive=&start\\_from=&ucat=12&category=12](http://library.by/portalus/modules/internationallaw/readme.php?subaction=showcomments&id=1165528877&archive=&start_from=&ucat=12&category=12).
7. Международный пакт о гражданских и политических правах // ООН. — Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/convents/pactpol.htm>.
8. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации // ООН. — Режим доступу : <http://www.un.org/russian/document/convents/raceconv.htm>.
9. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств // University of Minnesota. — Режим доступу : <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/Rets157.html>.

## ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.774

*С. Мазуренко,*

доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права  
Одеської національної юридичної академії

### ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НА ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ

З виникненням товарно-грошових відносин, коли ремісники та майстри стали клеймити свою продукцію, стали з'являтися товарні знаки, які вказували на виробника товарів і дозволяли розрізнити аналогічну продукцію інших виробників.

Що стосується першого визначення товарного знака, то воно вперше було зафіксоване у Новоторговому Уставі (1767), який містив правові норми, які регулювали внутрішню та зовнішню торгівлю. Згодом стали все частіше з'являтися факти фальсифікації торговельних знаків. На ринок випускалися підробки за наявності торговельного знака, які сходили за вироби відомих майстрів, що призводило до майнових втрат, а також завдавало шкоди діловій репутації майстра, що дуже цінилося на той час. З ціллю захисту від фальсифікаторів у 1830 р. був прийнятий закон, який містив загальні правила і способи клеймування товарів, а також була передбачена кримінальна відповідальність за порушення прав на торговельний знак, в тому числі і за підробку товару або клейма. Згодом були підписані ряд міжнародних угод, які передбачають процедуру набуття прав на торговельні марки. Це Паризька конвенція 1883 р., Мадридська угода про міжнародну реєстрацію товарних знаків 1891 р., протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків 1989 р.

Згідно з зазначеними угодами відповідно до принципів територіальності право інтелектуальної власності на торговельну марку розповсюджується тільки на територію тієї країни, де вона

отримала правову охорону як торговельний знак. Це означає, що реєстрація товарного знака в одній країні автоматично не породжує його правової охорони в інших державах. Тільки деякі держави, Німеччина, США, Філіппіни, Індонезія, надають охорону незареєстрованим позначенням, виходячи із факту їх використання.

За останні часи бурхливий розвиток виробництва і глобалізація економіки потребують універсалізації законодавства та, зокрема, пошуку універсальних засобів охорони прав на торговельні марки. Подоланню територіального обмеження прав на торговельні марки у міжнародному приватному праві слугують міжнародно-правові акти: багатосторонні та двосторонні конвенції та договори про визнання та охорону таких прав. Якщо перші орієнтуються на уніфікацію національних законодавств у сфері інтелектуальної власності, то інші зобов'язуються визнати та надати охорону суб'єктивним виключним правам, що виникли в силу законів іншої країни [1]. Такі акти спрямовані на вирішення першочергового завдання — подолати екстериторіальне визнання прав на торговельні марки, не обмежувати права на ці об'єкти, що ускладнені іноземним елементом.

Розвиток правової охорони торговельних марок у міжнародному приватному праві започатковано прийняттям Паризької конвенції з охорони промислової власності, яка є відкритою для всіх держав. Вона містить норми, що стосуються охорони торговельних марок. Як вважає О. М. Мельник [2]

правова охорона торговельних марок складається з трьох головних груп: національний режим, право пріоритету, загальні правила [3].

Українське законодавство про торговельні знаки, на жаль, не містить чіткого переліку підстав виникнення правової охорони торговельних марок. Подібна законодавча позиція ускладнює можливість реалізації належних конкретній особі прав, рівно як і правозастосовчу діяльність відповідних державних органів.

Проаналізувавши національне законодавство та міжнародні договори і угоди в зазначеній сфері, слід виділити такі підстави виникнення правової охорони на торговельні марки в Україні:

1) реєстраційні процедури, до яких належать: а) національна реєстрація торговельної марки; б) міжнародна реєстрація торговельної марки згідно з Мадридською угодою та протоколом до Мадридської угоди; в) реєстрація торговельної марки Європейського Союзу; г) право пріоритету;

2) право попереднього користувача згідно зі ст. 500 Цивільного кодексу України;

3) факт загальновідомості позначення відповідно до ст. 6bis Паризької конвенції про охорону промислової власності.

Розглянемо кожну з підстав виникнення прав на торговельну марку.

Серед зазначених підстав більш розповсюдженою є державна реєстрація торговельних марок, про що свідчать показники Департаменту інтелектуальної власності. За 2009 р. було зареєстровано 15 137 свідоцтв на торговельні марки, а за Мадридською угодою — 9664 свідоцтва [4]. Порядок її проведення визначається Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг», а також Правилами складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг [5]. Правова охорона на торговельну марку виникає з моменту отримання свідоцтва, яке засвідчує право власності певного суб'єкта на торговельну марку. Проте правова охорона

не може надаватися торговій марці, яка суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності і моралі та на яку поширюються підстави для відмови в наданні правової охорони, встановлені ст. 6 вказаного закону. Термін дії свідоцтва становить 10 років, який може бути неодноразово продовжений щоразу на десять років, у разі подання відповідного клопотання.

Що стосується міжнародної реєстрації, то вперше принципи правової охорони торговельних марок на міжнародному рівні були закладені Паризькою конвенцією про охорону промислової власності, які у подальшому були покладені в основу інших міжнародно-правових актів з охорони торговельних марок. 14 квітня 1891 р. у рамках Паризької конвенції була підписана міжнародна угода про застосування такої системи охорони торговельних марок — Мадридська угода про міжнародну реєстрацію товарних знаків [6], учасником якої є й Україна, на підставі Закону від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України» [7], а 28 квітня 1989 р. підписаний Мадридський протокол про міжнародну реєстрацію товарних знаків [8].

За Мадридською угодою реєстрація торговельної марки можлива тільки за умови її реєстрації за національною процедурою. Якщо торговельна марка зареєстрована за Мадридською угодою або Мадридським протоколом, то вона отримує повну охорону в декількох країнах, які зазначаються в заявці, шляхом подачі тільки однієї заявки. Термін дії такої торговельної марки — 20 років, кількість разів продовження такого терміну не обмежується.

Можна вважати, що правова охорона набувається на підставі національної реєстрації і клопотання про міжнародну реєстрацію торговельної марки, а сама міжнародна реєстрація є підставою для правової охорони в країнах, які були заявлені в заявці за умови не відмови цих країн в наданні правової охорони.

Ще однією підставою виникнення правової охорони на торговельну марку є реєстрація торговельної марки Єв-

ропейського Союзу. У 1993 році була створена нова система охорони торговельних марок на загальноєвропейському рівні, що одержала назву єдиної торговельної марки Європейського Союзу (community trade mark).

Основним нормативно-правовим документом, яким регулюється порядок набуття прав на торговельні марки в Європейському Союзі, є Регламент Ради ЄС № 40/94 від 22 грудня 1993 р. «Про торговельну марку Європейського Союзу» (далі — Регламент). Органом реєстрації торговельної марки Європейського Союзу є Офіс по гармонізації на внутрішньому ринку (The Office for Harmonization in the Internal Market), розташований в іспанському місті Аліканте.

Згідно зі ст. 5 Регламенту подати заявку на реєстрацію торговельної марки Європейського Союзу можуть як громадяни держав — учасниць Союзу, так і громадяни інших держав — учасниць Паризької конвенції або Угоди про створення Світової організації торгівлі (СОТ), а також громадяни держав, які хоч і не є учасниками Паризької конвенції, але мають місце проживання або місцезнаходження чи діючі промислові або торговельні підприємства на території Союзу чи держави, яка є учасницею Паризької конвенції.

Подати заявку також можуть громадяни будь-якої держави, яка не є учасницею Паризької конвенції чи Угоди про створення СОТ, але яка (згідно з опублікованими свідоцтвами) надає громадянам усіх держав-членів ту ж саму охорону торговельних марок і яка, у разі вимоги підтвердження реєстрації торговельної марки в країні походження, розглядає реєстрацію торговельних марок Союзу як таке підтвердження. Особами, які можуть набути прав на торговельну марку Союзу, можуть також бути особи без громадянства та біженці, які розглядаються як громадяни країни, в якій вони перебувають.

Якщо заявник не може стати власником торговельної марки через те, що не належить до осіб, перелік яких наведено вище, заявка повинна бути відхиле-

на. При цьому заявка не може бути відхилена до того, як заявнику буде надана можливість відкликати її чи надати свої пояснення. Що стосується самої процедури реєстрації, то вона значно простіша, ніж національні та міжнародні процедури реєстрації торговельної марки, що надає значні переваги. По-перше, для подання заявки передбачені значно менші фінансові витрати на оплату мита порівняно з повними витратами по національній реєстрації у всіх країнах ЄС.

По-друге, спрощені формальності реєстрації. Подається одна заявка в єдиний адміністративний центр з реєстрації та встановлена єдина мова реєстрації (усі документи подаються на одній мові). Після проходження процедури реєстрації видається єдиний документ про належну реєстрацію торговельної марки. Важливим моментом є те, що заявка може бути подана там, де зручніше заявникові, — у національних відомствах або безпосередньо в м. Аліканте.

По-третє, реєстрація торговельних марок Європейського Союзу носить унітарний та виключний захист. Єдиний порядок реєстрації забезпечує надійний захист у всьому Європейському Союзі. Торговельна марка Європейського Союзу єдина для всіх країн і дає власникам виключні права, що дозволяють їм забороняти будь-які дії третіх осіб щодо використання тотожних торгових марок у їхніх комерційних діях.

Ще однією перевагою є те, що у ролі торговельної марки Європейського Союзу може реєструватися і незареєстрована за національною процедурою торговельна марка.

Однак крім виражених переваг торговельної марки Європейського Союзу є і недоліки. У разі відмови хоча би однією країною Євросоюзу у наданні правової охорони, така торговельна марка не буде зареєстрована взагалі у Європейському Союзі.

Підставою набуття правової охорони на торговельні марки є також пріоритет заявки. Право пріоритету згідно зі ст. 4 Паризької конвенції полягає в тому, що особи (громадяни країн — учасниць Паризької конвенції), які перший раз по-



дали заявку на реєстрацію торговельної марки в одній з країн Союзу, протягом 6 місяців від дати її подання (першої заявки) можуть подати заявку на реєстрацію марки, яку було заявлено в перший раз, по відношенню до тих самих товарів, які були заявлені в перший раз, в іншій державі — учасниці Паризької конвенції, тобто ця особа має переважне право на реєстрацію своєї торговельної марки і в інших країнах — членах Союзу.

Отже, право пріоритету на торговельну марку може виникати на підставі першої належним чином поданої заявки на реєстрацію торговельної марки.

Згідно зі ст. 4А п. В Паризької конвенції «права, набуті третіми особами до дня першої заявки, що є підставою для права пріоритету, зберігаються відповідно до внутрішнього законодавства кожної країни Союзу», що дає можливість національним законодавствам самим урегулювати це питання.

Стаття 500 ЦК України встановлює, що будь-яка особа, яка до дати подання заявки на торговельну марку або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала торговельну марку в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою. Проаналізувавши дану норму, можна зробити висновок, що наявність спільних умов є законною підставою для виникнення права на використання такої торговельної марки.

Як вважає М. Лабзін, таке право є обмеженням виключних прав власників свідоцтва на торговельну марку і воно не дозволяє виключному праву на торговельну марку діяти проти особи, яка здійснила визначені добросовісні дії до дати пріоритету, з такою ж силою, з якою воно діє проти всіх останніх, які такі дії здійснили [9].

А В. М. Крижна вказує, що введення права попереднього користувача не може застосовуватися для торговельних марок у зв'язку з тим, що дуже важко встановити межу значної і серйозної

підготовки для використання торговельної марки [10].

Змістом права попереднього користувача є забезпечена законом можливість особи безоплатно використовувати тотожний запатентованому об'єкт, незважаючи на те, що виникло виключне право. Однак таке використання можливе тільки в тому обсязі, який був отриманий на дату пріоритету або обумовлений зробленими на цей час приготуваннями. Право попереднього користувача обмежує обсяг використання об'єкта, включаючи обмеження по передачі права на таке використання тільки разом з підприємством, де було зроблено добросовісне використання або серйозна підготовка для такого використання.

Отже, можна зробити висновок, що право попереднього користувача є спеціально передбаченою законодавцем можливістю такої поведінки, яка за відсутності відповідної правової норми була б заборонена в силу наявності патенту.

У правовій доктрині зазвичай виділяють такі підстави набуття прав на торговельні марки, якими є реєстрація або першість у використанні. Проте слід не погодитись з такою класифікацією підстав виникнення правової охорони і вказати на ще одну підставу, яка передбачена нормами Паризької конвенції та Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» — визнання їх добре відомими відповідними органами.

Охорона прав на добре відомий знак здійснюється згідно зі ст. 6bis Паризької конвенції про охорону промислової власності та вказаним законом на підставі визнання знака добре відомим Апеляційною палатою або судом. Однак ні ст. 6bis Паризької конвенції, ні конвенція в цілому на початку не передбачали ніяких визначень і критеріїв для встановлення загальновідомості знака. Подальший розвиток теорія загальновідомих знаків отримала в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 р. (Угода ТРІПС). Необхідність створення юридичного поля для забезпечення захисту відомих товарних знаків визнається практично у всіх краї-

нах світу, про що свідчить регіональне і національне законодавства, судові прецеденти і рішення органів, що займаються забезпеченням охорони товарних знаків [11].

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності в частині виконання вимог, пов'язаних з вступом України до СОТ» ст. 20 п. 1 доповнено абзацом другим такого змісту: знак може бути визнаний добре відомим незалежно від реєстрації його в Україні.

Сутністю добре відомого знака є те, що цей товарний знак знаний і має високу репутацію серед певного кола споживачів та асоціюється в останніх з конкретним виробником.

Відповідно до змісту норми ст. 6bis (1) Паризької конвенції знаки, визнані загальновідомими, охороняються від реєстрації і використання інших знаків, які являють собою відтворення, імітацію або переклад знака, визнаного загальновідомим, якщо це призведе до змішування із загальновідомим знаком щодо ідентичних або подібних (споріднених) товарів, для яких використовується загальновідомий знак.

З аналізу норми ст. 6bis Паризької конвенції можна зробити висновок, що охорона добре відомих знаків здійснюється без спеціальної реєстрації і охорона таких знаків у національному законодавстві держав-учасниць повинна бути пов'язана не з умовою реєстрації позначення, а з фактом його використання у господарському обороті.

Однак дискусія навколо питання про підставу набуття прав на торговельні марки, які визнаються добре відомими, не є завершеною. Як вважає А. П. Рабец, у прийнятті компетентним органом позитивного рішення про задоволення заяви про визнання товарного знака добре відомим є риси державної реєстрації, що не відповідає ст. 6bis Паризької конвенції. Також вважає й А. П. Сергєєв, який вказує, що рішенню Апеляційної палати не слід надавати правостановлюючого характеру, оскільки добре відомі знаки не потребують ніякого офіційного визнання їх такими.

Іншої точки зору дотримуються Т. С. Демченко та Фредерік Мостерт, які вважають, що правова охорона добре відомих знаків виникає не в результаті державної реєстрації або використання, а внаслідок широкої відомості серед зацікавленої частини населення, передумовою виникнення правової охорони добре відомих знаків є встановлення факту їх відомості рішенням відповідного компетентного органу [12].

Тобто можна зробити висновки, що для набуття правової охорони потрібно, по-перше, визнання компетентним органом знака добре відомим, по-друге, в основі лежить факт його використання, по-третє, факт добре відомості серед певної групи населення.

Слід відмітити ще одну особливість добре відомих знаків: у ряді країн їх правова охорона розповсюджується не тільки на товари, що зробили їх добре відомими, але й на всі товари і послуги. В Україні, якщо буде встановлено, що торговельний знак добре відомий, то правова охорона надається для всіх 45 класів МКТП.

Враховуючи норми Паризької конвенції щодо добре відомих торговельних марок, доцільно вести мову про їх правову охорону, адже права на такі марки вже є набутими у процесі використання їх у господарському обороті.

**Ключові слова:** торговельні марки, правова охорона, національна реєстрація, добре відома торговельна марка, право пріоритету, право попереднього користувача.

*Українське законодавство про торговельні знаки не встановлює чіткого переліку підстав виникнення правової охорони на торговельні марки, що ускладнює можливість реалізації належних конкретній особі прав, рівно як і правозастосовчу діяльність відповідних державних органів. Тому у статті зроблений аналіз національного законодавства, міжнародних договорів та угод з ціллю виявлення підстав надання прав на торговельну марку.*

Украинское законодательство о торговых знаках, к сожалению, не предусматривает четкого перечня оснований возникновения правовой охраны на торговые марки, что существенно усложняет как возможность реализации принадлежащих конкретному лицу прав, так и правоприменительную деятельность государственных органов в соответствующей сфере. Поэтому целью статьи является проведение анализа национального, международного законодательства для выявления оснований возникновения прав на торговую марку.

*Unfortunately, Ukrainian legislation does not specify the grounds for appearance of legal protection for trademarks; this fact complicates both realization of his/her rights by certain owner and law enforcement activity of state bodies in the relevant sphere. Therefore, the aim of this research work is to analyze the national and international legislations in order to determine the grounds for appearance of rights for a trademark.*

#### Література

1. Атаманова Ю. Є. Право інтелектуальної власності: система міжнародно-правового регулювання / Ю. Є. Атаманова. — Х. : ПП «Див», 2004. — С. 5.
2. Мельник О. М. Правова охорона знаків для товарів і послуг в Україні: цивільно-правовий аспект // Державна податкова адміністрація України / Акад. держ. податкової служби України. — Ірпінь, 2001. — С. 8.
3. Международные соглашения по охране промышленной собственности / под ред. Ю. И. Свидосца. — М. : ЦНИИПИ, 1968. — С. 8.

4. Показники роботи за 2009 рік // Офіційний веб-портал Державного департаменту інтелектуальної власності. — Режим доступу : <http://www.sdip.gov.ua/ua/year2009.html?s=print/>

5. Наказ Держдепартаменту інтелектуальної власності від 28.07.95 № 116 «Про затвердження Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг», зареєстрований в Міністерстві юстиції України за № 416/2220 від 22.09.1997.

6. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків, 14 квітня 1891 р., переглянута в Брюсселі 14.12.1990 р., в Вашингтоні — 02.06.1911 р., в Гаазі — 6.11.1925 р., в Лондоні — 02.06.1934 р., в Ниці — 15.06.1957 р., в Стокгольмі — 14.06.1967 р.

7. Мэггс П. Б. Интеллектуальная собственность / П. Б. Мэггс, А. П. Сергеев. — М. : Юристъ, 2000. — С. 377.

8. Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, прийнятий в Мадриді 28 червня 1989 р. : офіц. вид. — К. : Ін Юре, 2004. — 38 с.

9. Лабзин М. Право преждепользования в современном законодательстве // ИС. Промышленная собственность. — 2008. — № 5. — С. 12–23.

10. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський [та ін.] ; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Світоцького. — К. : Ін Юре, 2007. — С. 426.

11. Родіонова Т. Проблеми охорони прав на добре відомий знак для товарів і послуг // Інтелектуальна власність. — 2008. — № 9. — С. 37–41.

12. Фредерік В. Мостерт. Загальновідомі і знамениті знаки. Міжнародний аналіз / Фредерік В. Мостерт. — 1997.

**О. Кізлова,**

доцент кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії

## **ЗАСТАВА У СИСТЕМІ СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Вибір теми дослідження обумовлений насамперед тим, що відсутність адекватної правової бази призводить, перш за все, до відсутності виконавської дисципліни, що природно позначається на ролі інституту застави і безпосередньо залежить від соціально-економічних і соціально-психологічних чинників.

Виконання зобов'язання полягає у здійсненні кредитором і боржником дій, що охоплюють зміст їх прав та обов'язків. Боржник зобов'язаний виконувати зобов'язання, а кредитор має право вимагати виконання.

Такий чіткий розподіл ролей між сторонами додає певну чіткість конструкції зобов'язання і правовідносин, що виникають при цьому.

Проте в цивілістичній літературі та законодавчій практиці рідко постає питання про обов'язок співпраці контрагентів у справі виконання договірних зобов'язання.

Зобов'язання має соціальне значення, оскільки «закон санкціонує зобов'язання лише з міркувань суспільної корисності. Тому різким зіставленням обов'язку боржника і права кредитора є досить одностороннє і перебільшене твердження», а отже й виникає ідея про обов'язок співпраці контрагентів.

Порушення цивільних прав у тій чи іншій сфері (чи йде мова про збільшення процентних ставок за кредитом, підвищення оплати комунальних послуг без їх реального надання і т. д.) спричиняє порушення виконавської дисципліни.

Гарантія виконання зобов'язання багато в чому залежить від оптимального вибору кредитором способу забезпечення зобов'язання, який, у свою чергу, залежить від суті зобов'язання.

На різних етапах розвитку вітчизняної історії права залежно від конкретно-

історичних умов існували ті чи інші способи забезпечення зобов'язань, основні відмінності і характер їх взаємодії був і залишається одним із головних завдань цивілістів.

Правова діяльність людини (як і юридична орієнтована дія, зокрема) завжди включена в контекст реального життя людей, ініціюється її вимогами, і, як справедливо зазначив Д. І. Мейєр, саме юридичний побут створює штучні прийоми для доставлення зобов'язального права тієї твердості, якої не має по суті.

Ці прийоми, названі способами забезпечення договорів, зводяться до таких видів: 1) зобов'язання боржника в разі неспроможності його розширюються, стають більш обтяжливими, ніж за договором (тобто йдеться про неустойку); 2) зобов'язання, в разі неспроможності боржника, поширюються на інших осіб — поручительство, яке надає зобов'язанню більше твердості, ніж неустойка; 3) з правом вірителя на задоволення поєднується, на випадок неспроможності боржника, право вимагати продажу певної речі, що належить боржникові, — застава... Недолік застави, як способу забезпечення зобов'язання, Д. І. Мейєр бачив у тому, що «інколи все-таки здійснюється не те право, яке придбане вірителем».

Виконання зобов'язання за ст. 548 ЦКУ може бути забезпечено неустойкою, поручительством, гарантією, заставою, утриманням, завдатком.

Будь-який з установлених способів забезпечення, зазначає Ф. І. Гавзе, приводить до того, що окрім головного забезпечуваного зобов'язання виникає нове зобов'язання.

Одні з них виникають між кредитором за головним зобов'язанням і третьою

особою. Проте у всіх випадках вони є додатковими до головного зобов'язання, тобто мають акцесорний характер (див. ст. 548 ЦКУ).

У зв'язку з цим необхідно зупинитися детальніше не лише на окремих способах забезпечення зобов'язань, але, перш за все, на тому, чи можемо ми, в теоретичному плані говорити про систему способів забезпечення зобов'язань. Для цього потрібно не лише визначити зв'язки між ними, але й зрозуміти, чим обумовлено їх існування, виявити можливість їх зміни.

Дослідження цих питань має значення не лише з погляду методологічних переваг, що представляються правильною систематизацією певного юридичного матеріалу, але й для розкриття суті відповідних правових явищ.

Системний підхід до їх дослідження доповнюється і в певному значенні конкретизується їх структурним аналізом, крім того, лише в єдності системно-структурного аналізу можна побачити цілісну картину пізнаваного правового явища.

З одного боку, системний підхід дає можливість «зберегти та розвинути принцип цілісності у вивченні того чи іншого предмета дослідження, охопити не тільки основні, а й усі супровідні явища, і таким чином встановити та проаналізувати у сукупності цілісний процес появи та розвитку відповідного предмета, встановити його основні зв'язки, зони впливу тощо». З іншого боку, системний підхід до дослідження правових явищ доповнюється і в певному значенні конкретизується їх структурним аналізом.

Прагнення до того, щоб знайти філософське обґрунтування цього питання, пов'язане, перш за все, з тим, що розкриття лише економічної сторони досліджуваних правових явищ, і тим більше констатація лише їх догматичної побудови, не приносить ясності в питанні про їх взаємодії і взаємозалежності, крім того, в сучасній юридичній літературі проблема глумачення тих чи інших юридичних категорій і їх співвідношення один з одним займає одне з перших місць.

З таких позицій і підійдемо до розгляду окремих способів забезпечення виконання зобов'язань.

Сама необхідність в системному підході до дослідження правових явищ була пов'язана з тим, що впродовж багатьох століть існували розрізнені знання про окремі системні моменти: частини і цілого, єдності і структури явищ, внутрішніх зв'язків і взаємодії елементів цілого тощо.

Виникла, таким чином, потреба у відображенні об'єктів дійсності в різних системах координат — одна із найважливіших гносеологічних передумов розвитку системного підходу.

Перелік загальносистемних властивостей не може сьогодні вважатися вичерпним, тому зупинимося на тих, які, на наш погляд, мають певне значення для визначення системи способів забезпечення виконання зобов'язань.

Однорідність — яка розуміється в тому плані, в якому утворена система, відносно системотвірної ознаки.

Завершеність і мінімальність, що відповідно означає або неможливість приєднання нових елементів без руйнування цієї системи, або можливість видалення структурних елементів.

Детермінованість — тобто структура системи співвідносить елементи таким чином, що вони з тією чи іншою мірою можуть зумовлювати існування один одного, при цьому якщо знання деяких елементів вистачає для визначення яких-небудь інших елементів, то система детермінує.

Стабільність — стійкість системи відносно потенційно можливих змін в її структурі.

В даному разі вибір цих властивостей систем (оскільки ми не розглядали надійність, стаціонарність, впорядкованість) пояснюється такою їх характеристикою, як інформативність, хоча було б неправильно говорити про те, що не використовувані нами властивості систем нею не володіють.

Ми маємо на увазі лише те, що чим більші інформативні властивості системи, тим більша вірогідність, що знайдені залежності виявляться закономірними.

Стосовно вищеперахованих способів забезпечення виконання зобов'язань (ст. 546 ЦКУ) використовується термін «засіб» і «спосіб» забезпечення виконання зобов'язань.

І хоча ці поняття не тотожні, можливість їх використання таким чином сповна з'ясовна. Під «засобом» ми розуміємо «підрозділ, що об'єднує явища, предмети за спільними ознаками».

Забезпечення виконання зобов'язання будь-яким із способів створює зобов'язальне правовідношення.

Подібно до того, як належне не можна відривати від суцього, можливість від дійсності, так і право не можна ізолювати від тих стосунків, в яких воно виникає і здійснюється.

У правознавстві існує трактування правовідношення як певної цілісності «єдність правового зв'язку і тих явищ, які передбачаються як його елементи. Проте останні за своєю природою можуть знаходитись лише в системі, а не у відношенні... Як і у всякому відношенні, усередині суспільного жодних елементів немає».

У коло зобов'язань входять лише дії, що мають матеріальну цінність, таким чином, зобов'язання — це правовідношення, через яке одна сторона (боржник) зобов'язана зробити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (ст. 509 ЦКУ).

К. Кавелін звертав увагу на те, що «дії в зобов'язаннях мають бути визначені точним чином. Без такої визначеності зобов'язання могло б тягнутися на велику частину діяльності особи, і навіть на всю діяльність і звернутися таким чином в майнове право на особу».

Якщо розглядати види забезпечення виконання зобов'язань як систему, то як інтегруюча ознака, безумовно, виступає їх майновий зміст, саме тому майже у всіх юридичних пам'ятках застава завжди згадується поряд з іншими видами забезпечення виконання зобов'язань.

Проте кожен з них має свої особливості і різний характер взаємозв'язку із заставою.

Завдаток і неустойка «забезпечують виконання зобов'язань боржника в на-

турі під загрозою настання для нього невігідних майнових наслідків.

Сплата завдатку — ця дія пов'язувалася з початком виконання зобов'язань, але перенесене за особливою умовою до моменту його висновку, і служить забезпеченню його виконання в майбутньому, оскільки в разі невиконання завдаток безповоротно втрачає його на користь того, хто його отримав.

За юридичною конструкцією завдаток і застава мають загальні межі, і, перш за все, це попереднє виділення майна для можливої примусової реалізації. За правовими наслідками невиконання зобов'язання, забезпеченого завдатком або заставою, також можна знайти певні збіги, так, наприклад, при завдатку, якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника завдаток залишається у кредитора (ст. 571, п. 1 ЦКУ), при заставі, в разі невиконання зобов'язання, що забезпечується заставою, заставадержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави (ст. 589, п. 1 ЦКУ).

Згідно зі ст. 549 ЦКУ неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, яке повинні передати кредиторів в разі порушення боржником зобов'язання. Можливо, було б правильне закріплення в законодавстві та забезпечення неустойкою і кредиторських зобов'язань, слід зауважити, що це положення може стосуватися всіх видів забезпечення виконання зобов'язань.

Значне поширення неустойки для забезпечення договірних зобов'язань пояснюється тим, що вона є зручним засобом спрощеної компенсації втрат кредитора, викликаних невиконанням або неналежним виконанням боржником своїх обов'язків, оскільки «існує можливість стягнення неустойки за сам факт порушення зобов'язань. Немає необхідності надання доказів, які підтверджували б спричинення збитків і їх розмір (ст. ст. 550, 552 ЦКУ); можливість для сторін на свій розсуд сформулювати умови договору про неустойку, у тому числі в частині її розміру, порядку вираховування, тим самим пристосовувавши її цілеспрямований вплив».

Іншими словами, стягнення неустойки важливе як засіб, спонукаючий несправну сторону до реального виконання зобов'язання.

Як і при заставі (можливо, це єдина загальна схожість), предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно (ст. 551 ЦКУ).

Гарантія — одне з важливих понять сучасного цивільного права, яке ми досить часто використовуємо в повсякденній практиці.

Виходячи з семантичного значення цього терміна (гарантія — це умова, що забезпечує успіх чого-небудь) її потрібно розуміти як особливу надійність такого зобов'язання і встановлення ширшої відповідальності в разі неналежного виконання.

З розвитком ринкових стосунків виникла необхідність в додаткових забезпечувальних заходах, одним з таких заходів є гарантія, яка повинна укріплювати і підсилювати надійність зобов'язання.

Однак, досить часто термін «гарантія» («гарантувати») використовується законодавством і в договорах не в тому значенні або взагалі не несе жодного правового навантаження і залишається лише красивою назвою, що породжує марні чекання.

Складність і взаємозв'язок різних суспільних стосунків, а також прагнення виробити доцільніші прийоми правового регулювання (поява яких викликана реальною практикою) обов'язково призводить до появи нетипових інститутів, чому багато в чому сприяють невдачі в юридичній техніці формування нових правових розпоряджень.

Основна роль традиційних способів забезпечення виконання зобов'язань — стимулювання дотримання договірної дисципліни.

Розширення забезпечувальної спрямованості правових засобів, перш за все, пов'язане з необхідністю дотримання інтересів сторін повною мірою.

Розширення арсеналу забезпечувальних засобів виразилося в появі нетипових інститутів, до яких можна віднести право утримання і банківську гарантію.

Банківська гарантія — як і утримання є нетиповим та і невідомим раніше нашому законодавству способом забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань, і на відміну від утримання не зарахована Цивільним кодексом України до основних видів забезпечення виконання зобов'язань.

Незважаючи на цілий ряд певних переваг банківської гарантії перед заставою та іншими видами забезпечення виконання зобов'язань, на наш погляд, сьогодні складно говорити про те, що це найнадійніший спосіб забезпечення, оскільки за період економічної кризи зросла серед громадян недовіра до всієї банківської системи, що значною мірою позначилося і на заставі, і на всіх інших видах забезпечення виконання зобов'язань.

Що стосується права утримання, то це інститут досить мало вивчений. В. А. Удінцев згадує лише про дисертацію проф. М. М. Каткова, яка була видана в Києві в 1910 році, «Поняття права утримання в римському праві».

Виникнення і розвиток цього інституту розглядається в роботі С. В. Сарбаш «Право утримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань».

Він зазначає, що М. М. Катков акцентував увагу на тому, що в римському праві саме це право вимоги, через яке затримується виконання, не було позовним, тому право утримання, в цьому випадку, було єдиним засобом захисту. Для права утримання в цьому разі не має безпосереднього значення bona або malafides (сумлінність або недобросовісність) в особи, що зробила витрати на річ.

За загальним правилом, пише С. В. Сарбаш, право утримання завжди супроводжує вимога про відшкодування витрат. Проте з цього правила є виключення. Так, наприклад, немає права утримання тоді, коли заставодержатель витрачається на закладену річ: тут немає місця праву утримання, оскільки застава «відповідає» перед кредитором і за витрати, які він зробив на закладену річ.

У Цивільному кодексі України застава і право утримання віднесені до

речово-правових способів забезпечення виконання зобов'язань, і наше законодавство вже досить чітко виділяє інститут права утримання у ряді способів забезпечення зобов'язань. У Цивільному кодексі України праву утримання відведено 4 статті, його суть полягає в тому, що кредитор, що правомірно володіє річчю, яка підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, в разі невиконання ним в термін зобов'язання по оплаті цієї речі або відшкодуванню кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків, має право утримувати її у себе до виконання боржником зобов'язання (п. 1, ст. 594 ЦКУ).

Це визначення суті утримання багато в чому нагадує стосунки між кредитором і боржником, що виникають при заставних правовідносинах, з тією різницею, що заставник має право продати річ через забезпечення боргу, вимоги кредитора, що утримує річ у себе, задовольняються з її вартості відповідно до ст. 591 ЦКУ, за якою (ч. 1 ст. 591 ЦКУ) реалізація предмета застави проводиться шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлене договором або законом.

З моменту прострочення боржником виконання зобов'язання кредитор має повне право утримувати у себе річ, але згідно з ч. 1 ст. 595 ЦКУ повинен негайно повідомити про це боржника.

Таким чином, розглянувши основні способи забезпечення виконання зобов'язань, ми можемо виявити основну системостворюючу ознаку, яка полягає в захисті інтересів кредитора і стимулюванні боржника до виконання узятих зобов'язань шляхом впливу на сферу його майнових інтересів.

**Ключові слова:** застава, неустойка, порука, банківська гарантія, завдаток, утримання.

*Стаття присвячена розгляду питань встановлення особливостей інституту застави в системі способів забезпечення виконання зобов'язань. Якщо розглядати види забезпечення виконання зобов'язань як систему, то як інтегруюча оз-*

*нака, безумовно, виступає їх майновий зміст, саме тому майже у всіх юридичних пам'ятках застава завжди згадується поряд з іншими видами забезпечення виконання зобов'язань.*

*Стаття посвящена вопросам установления особенностей института залога в системе способов обеспечения исполнения обязательств. Если рассматривать виды обеспечения исполнения обязательств как систему, то как интегрирующий признак, безусловно, выступает их имущественное содержание, поэтому почти во всех юридических памятниках залог всегда упоминается наряду с другими видами обеспечения исполнения обязательств.*

*This article is devoted consideration of questions of establishment of features of institute of mortgage in the system of methods of providing of fulfilling commitment. If to examine the types of providing of implementation of obligations as system, an integrating sign, sure, comes forward them property maintenance, for this reason almost in all legal monuments a mortgage is always remembered next to other types of providing of implementation of obligations.*

#### **Література**

1. Конституція України, прийнята на 5-й сесії ВРУ 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Про заставу: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — С. 642.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 1.
4. Про іпотеку: Закон України від 5 черв. 2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — С. 313.
5. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи / Н. Н. Ярмыш. — Х., 2003.
6. Сарбаш С. В. Некоторые проблемы



обеспечения исполнения обязательств // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. — 2007. — № 7.

7. Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств / С. В. Сарбаш. — М., 2003.

8. Гражданское право : учебник. Т. I / под ред. О. Н. Садикова. — М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: «ИНФРА-М», 2010.

9. Понятие права удержания в римском праве / М. М. Катков. — К. : Тип. И. И. Чоколова, 1910. — 185 с.

УДК 347.998.72 (477)

**В. Рекун,**

асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів  
Одеської національної юридичної академії

## КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Після здобуття Україною незалежності питання про діяльність третейських судів набуло значної актуальності в умовах прискороного розвитку ринкових засад в економіці. Прийнятні в радянські часи законодавчі акти, зокрема Положення про третейський суд як додаток до Цивільного процесуального кодексу України, уже не відповідали новим соціально-економічним умовам. Це викликало потребу у розробленні і прийнятті нових актів законодавчого характеру.

Найважливішим кроком у цьому напрямку стало прийняття 11 травня 2004 р. Закону України «Про третейські суди» [1], який діє зі змінами, внесеними до нього законами України від 15 березня 2006 р. [2] і від 5 березня 2009 р. [3] (далі — Закон).

Питання організації і діяльності третейських судів в ринковому суспільстві стали впродовж двох останніх десятиріч предметом інтенсивних наукових досліджень. Відповідні проблеми в Україні вивчали такі науковці, як Ю. Притика, Т. Кисельова, С. Золотопуп, В. Самохвалов, Ю. Михальський, у Російській Федерації — А. Волков, А. Морозов, Т. Багилли, В. Севастьянов, Н. Немитіна та інші.

Проте важливі питання організації та діяльності третейських судів потребують дальшого дослідження. Це стосується і їх нормативної бази, що є предметом цієї статті.

Федеральний Закон «Про третейський суд в Російській Федерації» датовано 24 липня 2002 року [4], тобто він прийнятий на два роки раніше, ніж в Україні, а тому певна частина його норм, навіть текстуально, відтворена в Законі України.

Як відзначив М. Морозов, «оскільки всі відносини суб'єктів третейського судочинства спрямовані виключно на вирішення спору, що виник між ними, то можна говорити про те, що третейський суд як орган викликаний до життя і існує для того, щоб служити базою для третейського розгляду» [5]. Що ж стосується Закону про третейські суди, чи то українського, чи то російського, то він поряд з процесуальними неминує містить також судоустрійні елементи. У третейській сфері, на відміну від державних судів, відсутня потреба одночасного існування чогось подібного до Закону про судоустрій і процесуальних кодексів.

Становлення законодавства сучасної України про третейські суди не могло

носити ізолюваного характеру і неминуче враховувало зарубіжний досвід законотворчості і правозастосування. Передусім це стосувалося провідних в економічному відношенні країн Європи і Північної Америки.

У новітню епоху третейські суди не просто зберегли своє значення, як стверджує І. Нешатаєва [6], але й якісно розширили свій вплив на регулювання економічних відносин [7].

«З огляду на форми та способи закріплення положень про третейський розгляд досліджувані закони, — відзначив Ю. Притика, — умовно поділяються на дві групи. До першої належать законодавчі акти, в яких положення про арбітраж (третейські суди) становить окремий розділ Цивільного кодексу... Другу групу актів становлять спеціальні закони, присвячені арбітражу» [8]. Слід зауважити, що до другої групи країн належать як Україна, так і Російська Федерація.

На нашу думку, такий спосіб формування законодавства про третейські суди в наших умовах більшою мірою відповідає характеру їх діяльності, ніж включення відповідних положень до Цивільного процесуального кодексу. На користь цього підходу можна навести такі аргументи.

По-перше, у країнах, де окремо існують цивільно-процесуальне і господарсько-процесуальне законодавство (до них належить і Україна) одразу б виникли проблеми штучного поділу відповідних положень між цивільними процесуальними і господарсько-процесуальними кодексами.

По-друге, цивільне процесуальне і господарсько-процесуальне законодавство розраховано на діяльність судів, що входять до єдиної судової системи України (державних судів). Що ж стосується розгляду справ третейськими судами, то більшість питань процесуального характеру вирішується або в їх регламентах, або за погодженням сторін.

Нарешті, по-третє, в цивільному процесуальному, як і господарсько-процесуальному кодексі неможливо вирішити організаційні, так би мовити, «судоуст-

рійні» питання діяльності третейських судів. Вони у комплексі з найважливішими процесуальними аспектами розгляду справ повинні вирішуватися у спеціальному законодавчому акті, як це зроблено в Україні.

Отже подальше удосконалення законодавства у сфері, що розглядається, може рухатися по шляху внесення змін і доповнень до чинного Закону, що підтвердило прийняття відповідних законів у 2006 і 2009 роках, а також прийняття і оновлення регламентних актів.

Відповідно до частини 1 статті 11 Закону правову базу третейських судів в Україні становлять Конституція України, закони України, інші нормативно-правові акти та міжнародні договори України.

Почнемо з Конституції. В Основному Законі відсутні норми, які б безпосередньо стосувалися діяльності третейських судів. Проте, оскільки останні безумовно являють собою правозахисні інституції, то на них поширюються положення частини 4 статті 55 Конституції, відповідно до якої «кожен має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань». Дія цієї норми підсилюється тим, що правовий статус третейського суду закріплений в законодавчому порядку.

В літературі (В. Коваль) було висловлено думку про необхідність доповнити статтю 124 Конституції України нормою такого змісту: «За угодою учасників господарських та цивільно-правових відносин допускається вирішення господарських спорів недержавними органами (третейськими, арбітражними тощо), діяльність яких регулюється законом» [9].

Сама по собі ця пропозиція уявляється слушною, оскільки підняття третейського розгляду на конституційний рівень сприяло би підвищенню авторитету третейських судів у суспільстві. Проте стиль викладу зазначеного положення викликає зауваження. Зокрема, автор наполягає на необхідності конституційного закріплення права третейських судів розглядати господарські

спори, не згадуючи у цьому контексті про спори цивільно-правового характеру. Крім того, третейські (арбітражні) суди він називає органами, хоча ця назва може стосуватися лише державних структур, наділених владними повноваженнями.

Дещо по-іншому цю ідею викладено у проекті Конституції України, запропонованому Президентом України В. Ющенком у травні 2009 року. Ним було запропоновано викласти статтю 135 Основного Закону у такій редакції:

«З метою захисту прав і свобод у сфері приватноправових відносин можуть утворюватися третейські суди та інші органи добровільного врегулювання спорів» [10].

Запропонована норма приваблює своєю логічністю і чіткою юридичною визначеністю, а відтак саме у такому вигляді її доцільно закріпити у Конституції України.

Водночас слід звернути увагу на певну некоректність з точки зору законодавчої техніки викладу положень частини I статті 11 чинного Закону, у якій зазначено:

«Третейські суди вирішують спори на підставі Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України».

Тут порушено послідовність викладу і принцип ієрархічності нормативно-правових актів. При цьому спочатку згадується про інші нормативно-правові (ними можуть бути і підзаконні) акти, а потім — про міжнародні договори України, навіть ті, які стали частиною національного законодавства України.

Тому при внесенні чергових змін до Закону зазначену першу частину доцільно викласти у такій редакції:

«Третейські суди вирішують спори на підставі Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, інших нормативно-правових актів».

Окремі норми, що стосуються можливості розгляду цивільних і господарських спорів третейськими судами, містяться у Цивільному процесуальному

(ст. 17) і Господарсько-процесуальному (ст. 12) кодексах України.

Деякі питання організації та діяльності суб'єктів третейського судочинства вирішені у Законі України «Про виконавче провадження» [11].

У деяких нормативно-правових актах центральних органів виконавчої влади у межах компетенції останніх конкретизуються і деталізуються окремі законодавчі положення, що стосуються третейських судів. Так, наказом Міністерства юстиції від 02.08.2004 р. №75/5 було затверджено зразок свідоцтва про реєстрацію постійно діючого третейського суду [12]. Листом міністра юстиції України від 25.03.2005 р. № 25-32/622 «Щодо виконання рішень третейських судів та рішень МКАС та МАК» [13] були надіслані деякі роз'яснення щодо особливостей виконавчого провадження за рішеннями третейських судів.

Правильному застосуванню законодавства про третейські суди сприяють рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення тих чи інших положень законодавства.

Такими актами конституційної юрисдикції, зокрема, є:

Рішення у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів) [14];

Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо конституційності положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року [15]. Останнє рішення мало особливо важливе, принципове значення для утвердження правового статусу структур, що здійснюють третейський розгляд.

Істотною особливістю системи третейського розгляду спорів є наявність

у цій системі локальних і корпоративних за своїм характером нормативних актів, суб'єктами видання яких є постійно діючі третейські суди (далі — ПДТС). Йдеться про положення і регламент. Для порівняння зазначимо, що у Федеральному Законі Російської Федерації «Про третейські суди в Російській Федерації» від 24 липня 2002 року серед основних понять, що використано у цьому Законі (ст. 2), названо узагальнений термін — «правила постійно діючого третейського суду», тобто статuti, положення, регламенти, що містять правила третейського розгляду і затвержені юридичною особою, що утворила постійно діючий третейський суд. Призначення і зміст цих актів у Законі не розкриваються, тоді як Закон України містить основні вимоги як до положень, так і до регламентів.

Відповідно до частини 1 статті 10 Закону положення про постійно діючий третейський суд та регламент третейського суду затверджуються його засновником та публікуються.

У статті 2, присвяченій визначенню термінів, відсутнє визначення положення про ПДТС. На наш погляд, його можна було б сформулювати так: «Положення про постійно діючий третейський суд — це локальний нормативний акт, що затверджується засновником третейського суду і визначає організаційно-правові аспекти його діяльності»

Відповідно до частини 2 статті 10 Закону Положення про ПДТС повинно містити відомості про його найменування, місцезнаходження, про засновника третейського суду, склад, компетенцію та порядок створення органів самоврядування, обрання голови третейського суду, підстави та порядок припинення діяльності третейського суду.

Положення про ПДТС може містити й інші норми, визнані засновником за необхідні для забезпечення належної діяльності третейського суду відповідно до цього Закону (ч. 3 ст. 10), які носять організаційно-управлінський характер.

На наш погляд, до числа обов'язкових реквізитів Положення, що має фігурувати у частині 2 статті 10 Закону, має

бути віднесено предмет відання (компетенція) ПДТС. Це є особливо бажаним для суб'єктів третейського розгляду, створених засновниками, які діють у порівняно вузькій сфері господарської діяльності, і ця діяльність носить корпоративний характер. Наявність певної специфіки сприяє більш кваліфікованому розгляду цивільних і господарських спорів.

На жаль, у вивчених нами положеннях вказівки на компетенцію ПДТС або взагалі відсутні, або відповідні норми практично дослівно повторюють положення Закону. Це, наприклад, стосується Положення про постійно діючий третейський суд при Асоціації українських банків [16], хоча можна висловити припущення, що такому ПДТС доцільно зосередитися передусім на вирішенні економічних спорів у кредитно-фінансовій сфері. Натомість стаття 8 повністю збігається зі статтею 6 Закону стосовно винятків із загальних правил щодо права ПДТС розглядати будь-які спори, що виникають із цивільних і господарських відносин.

Право включити до положень про ПДТС норми, які не фігурують у Законі, найчастіше використовується для вирішення питань, що стосуються складу суду та вимог до арбітрів, голови третейського суду та апарату суду.

Деякі положення містять додаткові умови другорядного або технічного характеру. Так, у згаданому Положенні (ст. 2) наводяться повні найменування суду не лише українською, але й російською та англійською мовами.

В окремих положеннях звертають на себе увагу недоліки нормотворчої техніки. Так, відповідно до пункту 3.2 Положення про ПДТС при юридичній корпорації «Принцип» зазначено, що «третейський суд здійснює свою діяльність на принципах самоуправління (правильно — «самоврядування»), добровільності, гласності та самофінансування». Поряд з цим у пункті 4 повністю відтворюється перелік принципів організації та діяльності третейського суду, який міститься у статті 4 Закону [17].

У частині положень первинні структурні елементи називаються статтями (що є більш характерним для законодавчих актів), а в інших — пунктами та підпунктами. Одні положення містять посилання на дати їх затвердження й реєстрації в Мін'юсті (що, на нашу думку, має бути обов'язковим), а інші — ні.

Очевидно Третейській палаті України доцільно узагальнити існуючу практику у цій частині і виробити відповідні рекомендації.

Регламент ПДТС повинен визначити порядок та правила звернення до третейського суду, порядок формування складу суду, правила вирішення ним справ, інші питання, віднесені до компетенції третейського суду цим Законом.

Регламент ПДТС, на відміну від положення про нього, як видно із самої його назви, має містити у собі норми процесуального (процедурного) характеру, які стосуються порядку розгляду і вирішення цивільно-правових і господарських спорів. Це випливає з частини 1 статті 28 Закону, відповідно до якої правила третейського розгляду визначаються регламентом ПДТС.

Відповідно до статті 2 Закону регламент ПДТС — це «документ, яким визначаються порядок та правила вирішення спорів у третейському суді, правила звернення до третейського суду, порядок формування складу третейського суду, інші питання, пов'язані з вирішенням спорів третейськими судами». Це підтверджує процесуальний характер зазначеного нормативного акта.

По-перше, регламент — це не просто документ, а нормативно-правовий акт, яким визначається порядок діяльності органу влади, організації чи установи [18]. По-друге, у даному визначенні порушено послідовність викладу, а саме, спочатку йдеться про правила вирішення спору, а потім — про правила звернення до третейського суду. По-третє, вираз «інші питання, пов'язані з вирішенням спорів третейським судом», є недосить конкретним. Конкретнішою була б фраза «інші питання, що стосуються процедури вирішення спорів».

З урахуванням цього вважаємо за доцільне викласти це визначення у такій редакції:

«Регламент постійно діючого третейського суду (далі — Регламент третейського суду) — локальний нормативно-правовий акт, яким встановлюється порядок звернення до третейського суду, порядок формування складу третейського суду, а також питання, що стосуються процедури вирішення спорів».

Правила розгляду справ у третейському суді для вирішення конкретного спору визначаються цим Законом та третейською угодою. Оскільки третейська угода не носить нормативного характеру, на відміну від регламенту ПДТС, тут йдеться не про нормативне, а про індивідуально-правове регулювання відносин, пов'язаних із вирішенням спору.

Частиною 5 статті 10 Закону передбачено, що «Регламент третейського суду може містити положення, які хоча і не передбачені цим Законом, але не суперечать принципам організації та діяльності третейського суду, визначеним цим Законом і є необхідними для належного здійснення третейським судом повноважень з третейського вирішення спорів».

Отже обсяг процесуальної диспозитивності щодо реалізації процесуальних повноважень суду і прав сторін не є безмежним. Регламент не може розглядатися як примірний акт — він є обов'язковим для виконання. Про це, зокрема, свідчить відсутність у Законі загальної вказівки на те, що у третейській угоді за домовленості сторін або на розсуд суду можна відійти від положень регламенту і тим більш від Закону. Самостійне вирішення тих чи інших процесуальних питань є можливим лише у разі, коли вони не дістали вирішення у нормативному порядку і за умови, якщо це узгоджується з принципами діяльності третейського суду.

До питань процесуального характеру, які повинні бути відображені у регламенті ПДТС, належить встановлення витрат і зборів суду. Через це навряд чи є доцільним затвердження з цього приводу такого документа, як Поло-

ження про третейські збори та витрати постійно діючого третейського суду при Всеукраїнській громадській організації «Ліга юридичного захисту інтересів споживачів».

Для порівняння відзначимо, що у частині нормативного врегулювання порядку розгляду спорів третейськими судами дещо іншої позиції у порівнянні з українським дотримується російський законодавець.

Відповідно до частини 1 статті 15 Закону Росії «постійно діючий третейський суд здійснює третейський розгляд відповідно до правил постійно діючого третейського суду, якщо сторони не домовилися про застосування інших правил третейського розгляду». При цьому «правила третейського розгляду, погоджені сторонами, не можуть суперечити обов'язковим положенням Федерального закону, які не надають сторонам права домовлятися з окремих питань».

Тут потрібно звернути увагу на дві істотні обставини. По-перше, в російському Законі принцип диспозитивності при вирішенні процесуальних питань стосовно застосування правил розгляду спорів ПДТС застосовується ширше, ніж в Україні. По-друге, у ролі певного запобіжника виступає законодавча заборона включати до правил третейського розгляду норми, що суперечать вимогам Закону, які не надають сторонам права домовлятися з окремих питань.

Зі свого боку вважаємо за доцільне у нормах Закону України розширити дію принципу диспозитивності їх застосування у разі, коли сторони домовляться про застосування інших правил третейського розгляду.

**Ключові слова:** третейський суд, діяльність третейського суду, постійно діючий третейський суд, регламент постійно діючого третейського суду

*У статті відстежуються процеси законодавчого регулювання діяльності третейських судів в Україні у порівнянні з іншими країнами, аналізуються локальні нормативні акти, що регулюють діяльність постійно діючих третейських судів (положень,*

*регламентів), вносяться пропозиції щодо їх удосконалення.*

*В статье отслеживаются процессы законодательного регулирования третейских судов в Украине в сравнении с другими странами, анализируются локальные нормативные акты, которые регулируют деятельность третейских судов (положений, регламентов), внесены предложения по их совершенствованию.*

*The article is devoted to the legislative regulation of arbitration tribunals in Ukraine in comparison with other countries. The local normative acts such as provisions and regulations covering the activity of the standing arbitration tribunals in Ukraine are analyzed and the proposals on their amendment are made.*

#### **Література**

1. Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 35. — Ст. 502.
2. Про внесення змін до Закону України «Про третейські суди»: Закон України від 15 берез. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 35. — Ст. 236.
3. Про внесення змін до Закону України «Про третейські суди»: Закон України від 15 берез. 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 30. — Ст. 421.
4. Федеральний Закон «О третейских судах в Российской Федерации» // Третейский суд. — 2002. — № 4. — С. 16–29.
5. Морозов М. Правовая сущность и правовая база третейского разбирательства // Третейский суд. — 2007. — № 11. — С. 40.
6. Нешатаева Т. М. Историко-теоретический анализ развития экономической специализации в судах европейских государств // Вестник Высшего арбитражного Суда Российской Федерации. — 2002. — № 5. — С. 73.
7. Притика Ю. Д. Сучасні тенденції розвитку третейських судів у зарубіжних країнах // Вісник господарського судочинства. — 2004. — № 2. — С. 193–198.
8. Притика Ю. Д. Проблеми захисту прав та інтересів у третейському суді / Ю. Д. Притика. — К., 2006. — С. 173.
9. Коваль В. М. Актуальні проблеми організації та діяльності апеляційних судів

в Україні / В. М. Коваль. — Севастополь, 2005. — С. 23.

10. Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/coment/const-proekt.html>.

11. Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 24. — Ст. 207.

12. «Держкомінформюст», 2002–2006.

13. Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 1. — С. 22–26.

14. Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 1. — С. 37–44.

15. Положення про постійно діючий Третейський суд при Асоціації українських банків : затв. рішенням Ради асоціації від 22 квіт. 2005 р. і зареєстровано Міністер-

ством юстиції України 31 жовт. 2008 р. — К., 2008. — 5 с.

16. Положення про постійно діючий третейський суд при юридичній корпорації «Принцип». — Режим доступу : <http://www.arbitration.com.ua/ua/documents/regulations/>

17. Погорілко В. Ф. Регламент // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 256.

18. Регламент постійно діючого третейського суду при громадській організації «Всеукраїнське авторське товариство» : затв. правлінням організації 15 серп. 2005 р. — К., 2005. — 25 с.

УДК 342.4(477)

### О. Погірко,

начальник управління (центру) забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь, Міністерство оборони України

## АКТУАЛЬНІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВОЄННОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

З проголошенням незалежності розпочався процес теоретичного осмислення і створення системи забезпечення національної безпеки і оборони держави. І це слушно, оскільки дотримання проголошених національних інтересів України та реалізація курсу на укріплення миру та стабільності потребує адаптації національного війська відносно здатності протистояти новим загрозам національній безпеці.

У цілому зовнішньо- та внутрішньополітичні чинники спрогнозують та обумовлюють відповідні зміни щодо реалізації оборонної та безпекової політики держави.

При цьому актуальність обраної теми визначається політичними, соціологічними і економічними змінами, а також відсутністю цілісної системи конституційного забезпечення воєнної реформи держави.

Ключове місце у структурі нормативно-правової бази воєнної реформи поси-

дає Конституція України, яка визначає основні політико-правові засади розвитку і реформування Збройних Сил України та усієї Воєнної організації держави [1]. Прийняття Конституції, підкреслює М. П. Орзіх, — це створення нормативно-правової моделі конституційного ладу України [2].

Сьогодні в Україні відбуваються процеси поглиблення воєнної реформи та її складової державної, військової реформи. Беручи до уваги, що процес розвитку, трансформації армії передбачає, в першу чергу, відпрацювання та уточнення існуючої нормативно-законодавчої бази та перегляд оперативних концепцій і основ застосування військових формувань.

Так, зміни в політичних та економічних умовах існування держави, наголошують О. І. Гріненко, М. М. Денежкін, потребують змін у якісних показниках і темпах розвитку військової складової національної безпеки [3].

Разом з тим російський фахівець В. О. Озеров звертає увагу на те, що у вітчизняній науці до цього часу нема спільної думки дослідників відносно основних напрямків правового забезпечення воєнної реформи [4].

Важливо визначитись, розбудова національної армії є однією з важливих ланок в будівництві держави і лише під цим кутом повинно розглядатись правове забезпечення розвитку військового формування.

Проблематика дослідження законодавства з військових питань та правових основ розвитку оборонної сфери держави не втрачає актуальності. Однак в опублікованих працях питання конституційно-правових основ воєнної реформи не були предметом спеціального комплексного дослідження.

У цей же час серед фахівців відсутня єдність поглядів на подальший розвиток законодавства з питань нормативно-правового забезпечення воєнної реформи.

В цілому питання оборонної реформи держави досліджувались в працях вітчизняних фахівців, зокрема: Б. П. Андрєсюка, Ю. І. Бута, О. І. Грінєнка, В. С. Картавцева, С. О. Кириченка, С. В. Ківалова, Б. А. Кормиц, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, Б. А. Пережняка, С. М. Прилипка, В. Г. Радецького, А. І. Семенченка, Ю. М. Тодики, В. Б. Толубка, О. І. Черноусєнка та ін.

В російській конституційно-правовій науці правові проблеми воєнної реформи аналізуються в роботах О. І. Владимиrowa, І. І. Котлярова, М. І. Кузнєцова, В. О. Кулікова, В. О. Озерова, В. І. Сліпченка та інших.

У статті досліджуються питання правового забезпечення воєнної реформи та її складової — реформування, розвитку та трансформації Збройних Сил України.

Проблема зміцнення воєнної безпеки та підвищення обороноздатності передбачає розробку і втілення у життя нових поглядів на запобігання збройним конфліктам та підготовку держави і її військових формувань до відбиття можливої агресії. Зважаючи на це, С. О. Тюшкевич, стверджує, що, оцінюючи воєнні

загрози, їх джерела і причини, військово-політичне керівництво отримує можливість виваженої розробки воєнної політики держави і у відповідності з нею вирішувати завдання у сфері оборони та військового будівництва [5].

В кінці минулого століття радикально трансформувалась сутність війни та локальних бойових дій. У війнах і локальних конфліктах бойові дії не відсторонені на другорядний план, однак поступають пріоритет політичним, дипломатичним, економічним, інформаційним та іншим формам протидії.

На думку військового вченого В. І. Сліпченка, «...в війнах нового покоління вирішальна роль буде відводитись вже не великій кількості сухопутних військ, не атомному, а високоточному звичайному ударному, оборонному озброєнню і озброєнню на нових фізичних принципах» [6].

З огляду на це, на сучасному етапі військовій формування держави у відповідності до удосконаленого законодавства повинні мати раціональну структуру, збалансований бойовий склад, надійну інтегровану систему управління та бути оснащені сучасним озброєнням і технікою.

Так, Ж. Дзейко дає таке тлумачення правових основ — військове законодавство, стверджує фахівець, це цілісна сукупність нормативних принципів у складі нормативно-правових актів та міжнародних договорів, які регулюють суспільні відносини у сфері становлення, розвитку та діяльності Збройних Сил України [7].

Передусім в сучасних умовах основними напрямками подальшого розвитку та структурної перебудови військових формувань слід вважати: удосконалення правових основ їх розвитку та трансформації; досягнення стабільності і уніфікація вертикалі та набуття ними максимальної автономності під час виконання завдань.

Власне, ці напрями діяльності становлять основні завдання законодавства про оборону. Відповідно до них військово-політичне керівництво повинно реформувати та трансформувати збройні



сили до рівня, який дозволить їм за своїми можливостями гарантовано забезпечувати реалізацію у воєнній сфері національних інтересів України.

З цього приводу відомі фахівці В. Б. Толубко, Ю. І. Бут, В. А. Костецький слушно зазначають, що поняття воєнної реформи охоплює не тільки відповідні заходи стосовно складових Воєнної організації держави, воно також торкається діяльності всіх органів державної системи управління [8].

Поряд з цим, вбачає С. М. Нечхаєв, реформування Воєнної організації держави — явище складне й багатопланове, яке здійснюється під керівництвом вищих органів державної влади [9].

Звісно, Збройні Сили України — це державна структура, яка призначена для збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й неподільності України від нападу ззовні [10].

У зв'язку з цим російський фахівець В. І. Останков вважає, що обґрунтування складу збройних сил є однією з складних проблем теорії та практики їх розбудови і базується на урахуванні загроз національними інтересам Росії, а також економічними і мобілізаційними можливостями країни [11].

У наслідок реформування, які проводяться на підставі існуючої правової бази, основні пріоритети розвитку повинні спрямовуватись на підвищення боєздатності армії, миротворчу діяльність та активну співпрацю на міжнародній арені, тобто формування сучасної армії у відповідності до європейських та світових стандартів.

Разом з тим питання доцільності застосування збройної сили для захисту національних інтересів та співвідношення збройних сил і інших військових формувань повинні вирішуватись виключно на законодавчому рівні.

Статтею 107 Конституції України встановлено, що одним із найважливіших суб'єктів, призначених забезпечувати національну безпеку України, є Рада національної безпеки та оборони (РНБО) України [1].

Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил Ук-

раїни і також Головою Ради національної безпеки і оборони (РНБО) — координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [12].

Безумовно, під час внесення змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року форми державного управління змінилися, тому доцільно приведення в відповідність до положень Конституції України інших законодавчих актів, регулюючих правовідносини у сфері національної безпеки і оборони.

В новій редакції базового закону можливе визначення основним завданням РНБО — державного, міжвідомчого та колегіального органу державної влади — координацію діяльності силових та правоохоронних органів при вирішенні завдань забезпечення національної безпеки і оборони.

Важливою ланкою правової бази національної, отже, і воєнної безпеки є Закон України «Про основи національної безпеки України», який визначає загальні положення та принципи забезпечення національної безпеки [13].

До того ж у законі залишається поза увагою правове визначення необхідності підтримання воєнної могутності держави, в той же час лише позначено напрям на повномасштабну участь у загальноєвропейській структурі безпеки, як базового компонента національної безпеки.

Далі, в Законі України «Про оборону України» визначено, що оборона України — це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [14].

Однак у законах України «Про основи національної безпеки України» та «Про оборону України» залишено поза увагою питання урегулювання загальної діяльності військових формувань за мирного та воєнного часу [13; 14].

Зазначена проблема не розкрита в повному обсязі і в інших законодавчих актах. Окрім цього слушно є думка,

висловлена М. Г. Фецуком, що законами невизначені чіткі юридичні поняття військового організму, військової організації, військової частини, установи та військового формування [15].

Наведений аналіз настановляє на думку, що у Законі України «Про оборону України» слід визначити правові основи оборони та повноваження структурних підрозділів органів державної влади. Відповідно, розкрити основні заходи військових формувань Воєнної організації держави щодо оборони, а також конкретніше окреслити порядок дій державних органів та органів воєнного управління у разі збройної агресії, загрози нападу на Україну.

У свою чергу, Закон України «Про Збройні Сили України» в цілому визначає правові основи, функції, склад, організацію, діяльність та керівництво Збройними Силами України [10].

Поряд з цим, висловлює думку І. С. Руснак, перехід збройних сил до тривидової структури здійснено виходячи з досвіду військового будівництва провідних у військовому відношенні країн та проведення низки наукових досліджень [16].

У цьому аспекті, необхідно зауважити, відносно військового формування за умов загострення та виникнення нових загроз національній безпеці на сучасному етапі важливими є врегулювання на законодавчому рівні шляхом внесення змін до чинного закону таких питань: визначення виключно в правовому полі діяльності армії; уточнення функцій, складу, структури та розташування; порядку і засобів комплектування, а також співпраці на міжнародному просторі. Власне кажучи, на законодавчому рівні повинні відображатись завдання щодо спроможності війська діяти у складних та нестандартних ситуаціях, участі у спільних заходах бойової підготовки, спрямованих на відпрацювання питань протидії терористичним актам і диверсіям, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

На думку С. О. Кириченка, військово-реформування є процесом цілеспрямо-

ваної зміни окремих складових військового організму, а військова трансформація передбачає докорінну зміну ідеології та принципів існування всієї військової системи [17].

Звісно, основною концептуальною засадою забезпечення воєнної безпеки є Воєнна доктрина України, яка має важливе значення у формуванні концептуальної та нормативно-правової бази воєнного будівництва та розвитку Збройних сил [18].

Однак, на нашу думку, у воєнно-політичних засадах Воєнної доктрини серед реальних та потенціальних внутрішніх загроз національній безпеці у воєнній сфері відсутня основна внутрішня загроза — «спроба насильницького повалення конституційного ладу», а також не визначені заходи «у загрозовий період та у разі початку збройного конфлікту, війни». В той же час до внутрішніх загроз національній безпеці належить «незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їх сімей» [18].

При цьому слід підкреслити, Воєнна доктрина повинна врегульовувати проведення воєнної реформи з кінцевим результатом — відродження ВПК та розбудовою сучасних збройних сил, здатних забезпечити безпеку суспільства і держави. Звідси цим концептуальним документом слід урахувати необхідність підвищення експортного потенціалу в галузі міжнародного військово-технічного співробітництва та визначити пріоритети реформування та розвитку, мету, цілі і етапи реалізації воєнної реформи відповідно до сучасних глобальних викликів.

На думку автора, Воєнна доктрина також повинна визначити напрями реалізації проекту «контрактна армія», — звідси армія має бути по-європейськи професійною, а військова служба — престижною професією.

Власне кажучи, тривалий час, особливо на початку створення, головною проблемою основ розбудови національного війська була відсутність науково обґрунтованої комплексної програми

у цій сфері, тому якісно новий період розвитку військових формувань розпочався з затвердженням Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період 2005 року та подальших комплексних документів.

Саме тому, у зв'язку з недостатністю ресурсів, проводиться аналіз виконаних заходів Державної програми розвитку озброєння та військової техніки збройних сил (ДП ОВТ) на період до 2009 р.

Відповідно важливим етапом в реалізації вимог Конституції України є Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки, спрямована на формування професійної армії, здатної як виконувати завдання захисту суверенітету та недоторканності України, так і робити гідний внесок у забезпечення міжнародної глобальної і регіональної безпеки [19].

На сучасному етапі реформування важливим питанням є визначення правового статусу Об'єднаного оперативного командування — нового органу військового управління оперативного рівня.

Так, аналіз дає підстави стверджувати, що одним з основних напрямів реформи є комплексне вирішення питань, пов'язаних з функціонуванням армії в умовах поступового повного переходу на професійну основу, питання комплектування і кадрового менеджменту. Слід підкреслити, важливим завданням реформування та розвитку Збройних Сил України є вдосконалення всієї системи призову і комплектування військ [20].

У цьому аспекті у виконанні основних заходів концептуальних документів, визначенні стратегічних напрямів і перспектив розвитку кадрової політики, підвищенні ефективності кадрової роботи у військах важливу роль відіграє Концепція кадрової політики в Збройних Силах України. Правове забезпечення щодо виконання заходів з переходу армії до комплектування військовослужбовцями контрактної служби є важливим напрямом військового реформування — складової військової реформи.

Звісно, до нормативних актів з реформування існуючої системи комплектування військових частин, установ та

закладів слід віднести Постанову Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 року № 1054 «Про територіальний Центр комплектування військовослужбовцями за контрактом».

Зауважимо, підготовка сержантів нової генерації проводиться в Центрі підготовки сержантів збройних сил.

З огляду на викладене, вважається доцільним є відпрацювання програм переведення видів Збройних Сил України на контрактний спосіб комплектування, відповідно до яких в командуваннях видів збройних сил, на підставі складених планів, проводити перехід на контрактну основу комплектування.

До речі, формулюючи ключові основні завдання, особливу увагу необхідно приділити саме організаційно-правовому питанню переходу Української армії на контрактну основу.

Нові політичні пріоритети, у підході до такої складної галузі, як оборона держави, зумовлюють необхідність адекватного ставлення до її правового регулювання.

Так, розробка Концепції патріотичного виховання, підкреслює В. Б. Безбородов, стане правовою основою для прийняття та введення в дію нормативних документів, визначаючих конкретні напрямки та форми військово-патріотичного виховання військовослужбовців [21].

Відомо, в національному війську склалась ситуація певного дефіциту професіоналів — патріотів держави, тому у відповідності до затвердженої Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, серед першочергових завдань розвитку військових формувань є покращення військово-патріотичного виховання молоді. Вочевидь, лише на міцному фундаменті патріотизму і національної свідомості захисників можлива реалізація програми розвитку і трансформації, успішне виконання поточних завдань Збройних Сил України.

Зусилля в напрямку правового забезпечення, підвищення бойового потенціалу національного війська та його подальшого реформування та трансформації, вважається, слід спрямувати:

на відпрацювання та удосконалення діючої нормативно-правової бази щодо подальшого розвитку армії; оптимізацію організаційної структури війська; підвищення ефективності військового управління; вдосконалення бойової підготовки; підвищення бойової готовності військових частин і підрозділів; підтримання в боездатному стані, оновлення озброєння, військової техніки, розвиток інноваційних технологій; удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення армії; забезпечення ефективного комплектування армії військовослужбовцями за контрактом; упровадження служби у військовому резерві; вивільнення з'єднань і військових частин армії від виконання невластивих їм функцій (утримання надлишкового озброєння та військової техніки, інших матеріальних засобів тощо); забезпечення соціальних гарантій військовослужбовцям і членам їх сімей, особам, звільненим з армії, та активізацію діяльності з патріотичного виховання молоді, військовослужбовців та громадян України.

Таким чином, розвиток та трансформування армії до нового зразку повинні супроводжуватись змінами існуючих, а також розробленням нових законодавчих засад з питань зростання показників бойової готовності, комплектування на професійній основі та розширення військового співробітництва Збройних Сил України.

**Ключові слова:** воєнна реформа держави, конституційно-правові основи реформування та розвитку військового формування.

*У статті досліджуються питання законодавчого забезпечення воєнної реформи та її складової — реформування, розвиток та трансформація військового формування — Війська України. Автор звертає увагу на проблеми правових основ воєнної реформи в Україні.*

*В статье исследуются вопросы законодательного обеспечения военной реформы и ее составляющей — реформирование, развитие и трансформация военного формирования — Войска*

*Украины. Автор обращает внимание на проблемы правовых основ военной реформы в Украине.*

*In the article research problems legislative supply military reform and its main part — a reformation, development and reformation of the military formation Ukrainian Armed Forces. Author pay your attention to problem of the legal base of the military reform in Ukraine.*

#### Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 142; Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.
2. Орзіх М. П. Започаткування сучасного етапу конституційної реформи в Україні // Юридичний вісник. — 2003. — № 2. — С. 68–78.
3. Грінченко О. І. Погляди на функціонування системи оборонного планування у Збройних силах України / О. І. Грінченко, М. М. Денежкін // Наука і оборона. — 2005. — № 5. — С. 16–22.
4. Озеров В. А. Тезиси докладов совета по обороне и безопасности. Федеральное собрание РФ // Независимое военное обозрение. — 2001. — № 47. — С. 6–8.
5. Тюшкевич С. А. Военная наука и безопасность России // Военная мысль / МО РФ. — М., 2001. — № 2. — С. 39–46.
6. Слипченко В. И. Войны шестого поколения / В. И. Слипченко. — М. : Вече, 2002. — С. 13–37.
7. Дзейко Ж. Правова робота у сфері нормотворчої діяльності органів військового управління і військового командування // Право військової сфери. — 2008. — № 4. — С. 13–14.
8. Толубко В. Б. Воєнна реформа: досвід та сучасність / В. Б. Толубко, Ю. І. Бут, В. А. Костецький // Стратегічна панорама. — 2004. — № 1. — С. 140–146.
9. Нечхаев С. М. Погляди на зміст і структуру концепції розвитку Воєнної організації держави // Наука і оборона. — 2007. — № 3. — С. 23–27.
10. Про Збройні Сили України : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2019-III //

Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 410.

11. Останков В. И. Военно-стратегическое обоснование состава Вооруженных Сил Российской Федерации // Военная мысль / МО РФ. — М., 2002. — № 1. — С. 4–12.

12. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 237.

13. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

14. Про оборону України : Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 49. — Ст. 420.

15. Фециук М. Г. Необхідна військово-правова реформа // Право військової сфери. — 2006. — № 10. — С. 4–6.

16. Руснак І. С. Повітряні Сили Збройних Сил України : п'ять років захисту

повітряного простору Вітчизни // Наука і оборона. — 2009. — № 4. — С. 3–5.

17. Кириченко С. О. Військовий вимір трансформації Збройних Сил України в контексті євроатлантичної інтеграції // Наука і оборона. — 2008. — № 3. — С. 33–36.

18. Военна доктрина України : Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 30. — Ст. 205.

19. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки (Основні положення) : Указ Президента України від 27 груд. 2005 р. № 1862-25т/2005. — К. : МО України, 2005. — С. 2–3.

20. Административное право Украины : учебник / под общ. ред. С. В. Кивалова. — Х. : Одиссей, 2004. — С. 814–815.

21. Безбородов В. Б. Правові аспекти військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України: Проблеми та шляхи їх розв'язання // Право військової сфери. — 2008. — № 7. — С. 6–8.

# ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 347.963(477)(091)

**О. Медведько,**  
Генеральний прокурор України

## ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА УКРАЇНИ

Утворення в Україні прокуратури як державного інституту відбувалося поступово, у міру ускладнення суспільної організації і усвідомлення необхідності зміцнення правопорядку, починаючи від його найпростіших проявів і до сучасності.

Процеси створення або реформування прокуратури на теренах України охопили періоди її перебування у складі Польсько-Литовської держави, Російської імперії XVIII — першої половини XIX сторіччя, Російської імперії від судово-правової реформи 1854 року до революційних подій 1917 року; під час існування в Україні урядів національно-демократичної орієнтації (1917–1920); прокуратури УСРР як структури, відносно автономної від державних структур Союзу РСР (1922–1935); перебування прокуратури УРСР у складі прокуратури Союзу РСР (1935–1991), функціонування прокуратури незалежної України.

В юридичній доктрині під статусом розуміють сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб [1]. Відомий теоретик права О. Скакун вважає за можливе також вести мову про правовий статус народу і правовий статус держави [2].

Якщо виходити з цих положень, то можна стверджувати про наявність певного правового статусу в органів прокуратури як юридичних осіб публічного права [3] і окремих посадових осіб прокуратури.

На нашу думку, твердження про те, що правовий статус охоплює лише права

і обов'язки юридичних і фізичних осіб, спростовуються самою законодавчою практикою. Так, статус суддів відповідно до Закону від 15 грудня 1992 р. [4] містить не лише права і обов'язки суддів, але й кваліфікаційні вимоги, порядок призначення на посади і звільнення з посад, підстави і порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо. Значно ширшими за змістом, ніж перелік прав і обов'язків, є також закони про статус депутатів різних рівнів тощо.

До складових частин (елементів) правового статусу Генерального прокурора України слід віднести:

- завдання;
- особливу компетенцію, пов'язану з реалізацією конституційних функцій (ст. 121 Основного Закону) і управлінських функцій прокуратури;
- наявність спеціальної правоздатності (додержання критеріїв для перебування на посаді) і дієздатності;
- особливий порядок призначення особи на посаду Генерального прокурора;
- спеціальні підстави і особливий порядок звільнення Генерального прокурора з посади;
- гарантії забезпечення незалежності Генерального прокурора України при виконанні ним своїх обов'язків;
- особливий порядок притягнення його до юридичної, зокрема, до кримінальної відповідальності.

Останнім часом прототипом сучасної прокуратури на теренах України прийнято вважати фігуру інстigatorа

(прокурора), який діяв у складі органу під назвою «Луцький трибунал» і здійснював судочинство на територіях Київського, Волинського і Брацлавського воеводств, тобто в західних і правобережних регіонах тодішньої України у другій половині XVI сторіччя (з 1578 р.). Згодом він набув значення загальноукраїнського з перебуванням у Батурині (нині — Чернігівська область) [5; 6]. Завданням і водночас функцією цього прокурора була «інстигація», тобто порушення справ у трибуналі й участь у його засіданнях.

Дальший крок у розвитку прокуратури було зроблено на початку XVIII сторіччя під час перебування України у складі абсолютистської Російської імперії.

Спочатку посади прокурорів були запроваджені при так званих надвірних судах відповідно до указу імператора Петра I від 18 січня 1722 року («прокурорам бути в надвірних судах»). На них було покладено обов'язок не лише «розправні справи робити», але й брати участь у розгляді справи «за доносами фіскальними», тобто за повідомленнями фіскалів як представників органів фінансового контролю [7].

Два укази принципового характеру було видано 27 квітня 1722 року: «Про посаду Сенату» [8] і «Про посаду Генерал-прокурора» [9]. Їх взаємопов'язаність обумовлювалася тим, що місцеперебуванням Генерального прокурора був Сенат, створений Петром I як вищий орган управління імперією з владними і дорадчими функціями. Відповідно до п. I Указу «Генерал-прокурор повинен сидіти в Сенаті і дивитися пильно, аби Сенат свою посаду беріг і у всіх справах, які на сенатський розгляд і вирішення належать, істинно, ревно і порядно, без втрати часу, за регламентами і указами відправляв, хіба що якась законна причина йому завадить, що все записувати повинен до свого журналу». В Указі не було сформульовано чіткої конкретних вимог, з якими мав звертатися Генерал-прокурор для усунення порушень, проте було очевидно, що його вимоги були обов'язкові для департаментів і по-

садових осіб Сенату. Особливо серйозні справи Генерал-прокурор повинен був повідомляти Імператору у тижневий строк.

У департаментах Сенату урядували помічники Генерал-прокурора — обер-прокурори, а в колегіях — прокурори.

У свою чергу, фіскали в колегіях і надвірних судах повинні були доносити про порушення різного роду своїм прокурорам, а у разі невжиття останніми заходів — звертатися до обер-прокурорів Сенату, а за потреби — до самого Генерал-прокурора.

Таким чином, поступово створювалися умови для перетворення прокуратури у систему державних органів, на чолі якої стояв Генерал-прокурор.

У зв'язку з цим виникає питання: в чому полягає різниця між термінами «Генерал-прокурор» і «Генеральний прокурор» в його нинішньому розумінні. На перший погляд, може виникнути думка про військове походження першого з цих термінів, подібно до терміна «Генерал-фельдмаршал» або «Генерал-фельдмаршал, як було записано у Петровському Табелі про ранги [10]. Проте насправді це не так, оскільки в зазначеному документі військові і статські (цивільні) чини були поділені і містилися у різних розділах. В документах того і пізніших часів часто бували випадки вживання перед іменниками усічених прикметників (наприклад: комерц-колегія», замість «комерційна колегія»). Так і в цьому випадку: Генерал-прокурор за Петра I і в наступні часи за своїм статусом по суті був Генеральним прокурором. Про це свідчить і мовний зміст терміна «Генеральний», тобто «найважливіший, основний, провідний, головний, загальний, чільний» [11].

Роль Генерал-прокурора за часів Петра I впливає з його образного порівняння з «оком імператора і стряпчого у справах державних» (п. I розділу XI Указу від 27 квітня 1722 р.). При цьому «обер-прокурор є помічником Генерал-прокурору в його справах, а за відсутності його повинен справи його справляти» (п. I розділу XII). Пунктом I розділу IX Указу було передбачено, що

«Генерал і обер-прокурори нічийому суду не підлягають, окрім нашого» (тобто імператорського).

Ці та інші деталі взаємовідносин між імператором і Генерал-прокурором дають підстави для висновку про те, що останній був чи не найближчою до глави держави особою з числа придворних і мав беззастережно виконувати його волю. Причому це стосувалося не лише нагляду за додержанням нормативних актів у формі указів, але й різного роду розпоряджень і доручень імператора. Такий стиль взаємовідносин був природним для абсолютистської Російської імперії.

Проте процеси зміцнення прокуратури і правового статусу Генерал-прокурора не завжди були послідовними. Як відзначив М. Костенко, «суперечлива епоха двірських переворотів, що настала після смерті Петра I, не могла не відбитися відповідним чином на долі прокуратури. В 1730 році раптом не виявилось ні Генерал-прокурора, ні простих прокурорів, і ніхто не знав, куди вони подівалися, хоча ще були живі люди, які займали ці посади. У маніфесті від 2 жовтня 1730 року імператриця Анна Йоанівна, поновлюючи прокуратуру, зізналася, що «яким указом цей чин після смерті дядька Нашого (Петра I) відставлений і ким усунутий, то Нам невідомо» [12].

По-справжньому відродження прокуратури і забезпечення авторитету Генерал-прокурора відбулося у XVIII сторіччі лише за часів владарювання Катерини II. Як відзначив дореволюційний, а пізніше радянський дослідник П. Люблинський, «...тільки з Катерини II прокуратура відроджується до нового життя, прокурори дістають вплив на справи управління і фінансові, а за Упорядженням про губернії стають органами урядового нагляду в губерніях. При кожному губерньському правлінні і при палатах кримінального і цивільного суду перебували губерньські прокурори, які діяли у повітах через стряпчих» [13]. «Стряпчий — у XVII — першій половині XIX сторіччя — урядовець при губерньських прокурорах, який здійснював нагляд у повітах» [14]. Така організація прокура-

тури обумовлювалася тим, що головне в її діяльності — прокурорський нагляд у сфері управління, що було вкрай необхідним через поширеність місництва на неосяжних просторах Російської імперії і необхідність у подоланні його проявів.

У ст. 404 Упоряджень було сказано: «Взагалі губернський прокурор і губернські стряпчі дивляться і пильнують про збереження усюди всякого порядку, законами визначеного, і в провадженні і відправленні самих справ. Вони зберігають цілісність влади, встановленої в інтересах Імператорської Величності...».

На цьому етапі особливо чітко проявилася централізація прокуратури, не меншою мірою властива й іншим державним структурам. Вона була заснована на єдиноначальності і субординації, тобто системі «суворого підпорядкування молодшим за чином або становищем старшим, що ґрунтується на правилах службової дисципліни» [15]. Природно, що в умовах абсолютизму така субординація у відносинах Генерал-прокурора з підлеглими (у Сенаті) і підпорядкованими (в губерніях) прокурорами мала виключно бюрократизований характер.

За часів правління імператорів Павла I, Олександра I, Миколи II змін у типі прокурорської системи за характером її функцій не відбулося, проте дещо змінився організаційно-правовий статус Генерал-прокурора. Із запровадженням міністерств і появою міністерства юстиції міністр юстиції одночасно здобув статус Генерал-прокурора Правительствующого Сенату [16]. Це означало тенденцію до інтеграції прокуратури до складу виконавчої влади.

Судово-правова реформа 1854 року внесла істотні зміни до функціонального призначення прокуратури, в подальшій діяльності якої панівне становище посіли кримінальне переслідування і підтримання державного обвинувачення в суді. Зазнала змін і організаційна структура прокуратури.

Відповідно до розділу третього Упорядження судових установ [17] — істотної правової складової здійсненої реформи «Про осіб прокурорського нагляду» прокурорський нагляд було по-



кладено на обер-прокурорів, прокурорів та їх товаришів (певний аналог сучасних заступників і помічників прокурора) під вищим спостереженням міністра юстиції як Генерал-прокурора. При кожному окружному суді (суд I першої інстанції) і при судовій палаті (апеляційна інстанція) перебували відповідний прокурор і визначена штатами кількість товаришів прокурора, причому з товаришів прокурора окружного суду один перебував при ньому в суді, а решта — в інших містах округу зазначеного суду.

Оскільки колишній Правительствующий Сенат перетворився на судовий орган касаційної інстанції, при його касаційних департаментах прокурорські обов'язки виконували обер-прокурори (тобто, за сучасною лексикою, — старші прокурори) та їх товариші.

Варто відзначити, що інтеграція прокуратури до складу судової системи аж ніяк не вплинула на організаційну самостійність прокурорів, а підконтрольність прокурорів судам проявлялася виключно в процесуальних формах.

При цьому питання інтеграції сучасної прокуратури України до судової влади не знято з порядку денного і у сучасних умовах.

У 2006 році Генеральна прокуратура України виступила з відповідною законодавчою ініціативою, яка, щоправда, до цього часу не реалізована. Деякі автори вважають це принципово неприпустимим через розбіжність функцій судів і прокуратури [18]. Інші вважають, що такий крок можна обґрунтувати тим, що більша частина прокурорської діяльності відбувається в суді і під контролем суду [19]. Втім це проблема майбутнього. Зараз же хочеться звернути на це увагу лише для того, щоб підкреслити на прикладі минулого те, що інтегрування прокуратури до судової влади аж ніяк не виключало можливості існування незалежної прокурорської системи (чи, скоріше, підсистеми у складі судової влади), причому системи централізованої з підпорядкуванням прокурорів нижчого рівня прокурорам вищого рівня, а всім разом — Генерал-прокуророві.

Період від лютого до жовтня 1917 року в Росії не привів до істотної перебудови прокурорської системи, хіба що за винятком того, що з ліквідацією монархії керівний вплив на прокуратуру почав здійснюватися Тимчасовим урядом. Певний час Генерал-прокурором (міністром юстиції) Російської Республіки була така гротескна і водночас трагічна фігура російської політики, як О. Керенський. Внесення конституційних змін стосовно прокуратури було заблоковано припиненням більшовиками діяльності Установчих Зборів у січні 1918 року.

Спроби створення прокуратури незалежної України у перші роки після революційних подій 1917 року мали місце лише з боку урядів національно-демократичної орієнтації, хоча у цей період, з початку 1918 року, на частині території України періодично утворювалися і органи радянської влади. Це пояснювалося принциповими відмінностями цих політичних сил у частині настанов на державне будівництво. Націонал-демократи із самого початку виявили намір створити прокуратуру незалежної України і навіть зробили певні кроки для втілення цієї ідеї у життя. Натомість більшовиками трималася лінія на злам старої державної машини, в тому числі прокуратури. Реалізувавши її, вони повернулися до питання про створення прокуратури лише у 1922 році.

23 грудня 1917 року Центральна Рада ще до офіційного проголошення суверенітету України прийняла Закон «Про урядження прокурорського нагляду на Україні» [20]. Прокурорська система за цим актом складалася зі Старшого прокурора Генерального суду і прокураторій при апеляційних і окружних судах.

Під час перебування при владі гетьмана П. Скоропадського було прийнято Закон «Про утворення Державного Сенату» — найвищого судового органу, при якому, а також при нижчих судах перебували прокурори і товариші прокурорів під наглядом міністра юстиції як Генерал-прокурора [21]. Фактично ці кроки відтворювали устрій прокурорської системи дореволюційної Росії.

Директорія — спадкоємниця УНР — мала намір створення прокуратури, використовуючи ті ж самі підходи, тобто існування прокуратури при судових органах, з найвищого Суду і нижче. Міністр юстиції І. Шелухін відповідно до рішення Ради Міністрів повинен був призначити підпорядкованих йому осіб прокурорського нагляду, проте не встиг цього зробити.

Загалом можна дійти висновку, що уряди національно-демократичної орієнтації у так званій Великій Україні прагнули на перших етапах державотворення зберегти основні принципи організації прокуратури дореволюційних часів, зокрема щодо інтеграції прокуратури до судової влади і збереження її централізації на чолі з Генерал-прокурором або такою ж за статусом особою з іншою назвою. Загалом це відповідало європейським тенденціям того часу і навіть сьогодення. Інша річ, що реалізувати ці задуми не вдалося через дію відомих внутрішніх і зовнішніх чинників.

Дещо по-іншому після розпаду Австро-Угорської імперії чинилися спроби створення прокуратури у Західно-Українській Народній Республіці (ЗУНР). Започатковувалася цілком нова прокурорська система, яка докорінно відрізнялася від імперської. Проте не було можливості, на відміну від УНР, використати старі прокурорські кадри, які склалися переважно з німців або поляків, вороже налаштованих до спроб державного самовизначення українського народу. До планів керівництва ЗУНР входило насамперед створення органу під назвою «Вища державна прокураторія» як центрального органу прокурорської системи на чолі з Генеральним державним прокурором, якому б підлягали прокурори у судових округах і повітах. Ці плани знову ж таки здійснити не вдалося в результаті анексії Польщею території Західної України [22].

Створення прокуратури у радянських республіках впродовж 1922 року було пов'язано з усвідомленням потреби забезпечення законності в її найелементарніших проявах з метою проведення у життя нової економічної політики (непу)

для подолання дезорганізації суспільства в результаті тривалої громадянської війни. При цьому були використані деякі положення дореволюційного законодавства. Це передусім стосувалося централізації прокурорської системи та її незалежності від інших державних органів, в тому числі від судів. Зазначені принципи дістали закріплення у листі В. Леніна «Про «подвійне» підпорядкування і законність» [23], були покладені в основу Положення «Про прокурорський нагляд в УРСР», прийнятого ВУЦВК 28 червня 1922 року [24]. Таким чином, Україна, тоді ще юридично незалежна радянська держава, долучилася до процесу прийняття близьких за змістом положень в інших радянських республіках. При цьому слід відзначити, що після утворення Союзу РСР 30 грудня 1922 року процеси об'єднання прокуратур в централізовану союзню систему не форсувалися і тривали аж до 1936 року.

У перший період існування прокуратура УСРР (з 1936 року — УРСР) не становила автономної державної системи через її входження до складу Народного комісаріату юстиції як його складова частина, а народний комісар юстиції був одночасно і прокурором УСРР (з 1925 року — Генеральним прокурором УСРР). Отже, можна стверджувати, що на організаційний устрій новоствореної прокуратури і правовий статус її керівника вплинув досвід побудови прокуратури за судовою реформою 1864 року.

У перші роки існування, до березня 1927 року, прокуратуру УСРР очолював видатний діяч більшовицької партії М. О. Скрипник, який водночас намагався, у міру можливого, відстоювати національні інтереси України. Пізніше, у 1933 році, у передчутті масових репресій він наклав на себе руки і йому «присвоїли» звання «ворог народу» посмертно.

В. Ленін вкладав у поняття «незалежність» лише непідконтрольність і непідпорядкованість прокуратури іншим державним структурам, до того ж лише на місцях. На відміну від дореволюційного Генерал-прокурора, який у всьому керувався настановами «Його імпера-

торської Величності», як Генеральний прокурор України, так і підпорядковані йому прокурори на місцях перебували під ще більш жорстким і до того ж постійним пресом з боку органів ВКП(б) — КПБ(У) всіх рівнів. Така практика була заведена із самого початку діяльності прокуратури. Адже не випадково кандидатура М. Скрипника і членів Колегії Наркомюсту були затверджені постановою Політбюро ЦК КПБ(У) від 25 січня 1923 року [25]. Пізніше ця процедура суворо дотримувалася стосовно всіх керівників прокуратури.

Зв'язки Генерального прокурора УСРР з партійними структурами мали місце по трьох напрямках. По-перше, як уже зазначалося, це стосувалося затвердження на посаді. По-друге, він входив до складу керівних органів партії. Це стосувалося передусім Центрального Комітету, хоча М. О. Скрипник з урахуванням його авторитету у партійних колах обирався навіть членом Політбюро ЦК [25]. Щоправда, в подальші періоди керівників союзної і республіканських прокуратур до Політбюро, на яких приймалися найважливіші державні рішення, уже не включали. Третім елементом «співпраці» Генпрокурора з партійними структурами було те, що він і підпорядковані йому прокурори постійно перебували під контролем партійних комітетів відповідного рівня. Фактично «подвійне» підпорядкування прокурорів на місцях, від якого декларативно відмовилися після листа В. Леніна, було відтворено в іншій подобі, а саме через повну залежність прокурорів від місцевих партійних органів і підпорядкованість Генеральній прокуратурі. По-четверте, Генеральний прокурор не лише керував роботою підпорядкованих прокурорів по виконанню їх прямих обов'язків, але й спрямовував їх діяльність на реалізацію партійної політики в державному будівництві, на участь у різних політичних і господарських кампаніях типу масової колективізації, які були пов'язані з величезними людськими жертвами і матеріальними збитками.

Такі принципи взаємовідносин з партійними органами збереглися у своїй

основі аж до зникнення КПРС з політичної арени.

Перехідною формою централізації органів прокуратури у масштабах Союзу РСР можна, на нашу думку, вважати діяльність Прокуратури Верховного Суду СРСР [26].

Діяльність цієї прокуратури, створеної в листопаді 1923 року, була в основному пов'язана з участю працівників прокуратури у діяльності цього найвищого судового органу Союзу РСР. Водночас на цю прокуратуру було покладено здійснення нагляду за додержанням Конституції і законів органами влади союзних республік, а також за відповідністю законам правових актів цих органів. Прокуратура Верховного Суду СРСР здійснювала нагляд за правильним і однаковим застосуванням союзного законодавства у практиці судових установ СРСР і союзних республік; за відповідністю постанов пленумів верховних судів республік загальносоюзному законодавству. Прокурор Верховного Суду СРСР мав право зупиняти виконання рішень колегій Верховного Суду СРСР.

Свого часу відомий дослідник проблем діяльності прокуратури Г. Мурашин відзначив, що «утворення Прокуратури Верховного Суду СРСР поклало початок створенню системи прокурорських органів у державному механізмі Союзу РСР» [27]. Водночас спірним є його твердження, що «на той час в Україні існували дві організаційно не пов'язані між собою прокурорські системи: Прокуратура Верховного Суду СРСР та прокуратури союзних республік (у тому числі прокуратура УРСР) у структурі республіканських наркоматів юстиції» [28], оскільки Прокуратура Верховного Суду СРСР складалася з одного органу, а отже, не могла розглядатися як система, а керівництво діяльністю органів прокуратури на місцях здійснювалося виключно прокурорами союзних республік.

Остаточна централізація прокуратури у межах Союзу РСР пов'язується з виданням постанови ЦВК і РНК СРСР від 20 червня 1933 року «Про утворення Прокуратури Союзу РСР» з одночасною ліквідацією Прокуратури Верховно-

го Суду СРСР [29]. На прокурора СРСР було покладено здійснення загального керівництва прокурорами союзних республік шляхом направлення їм вказівок; скликання нарад прокурорів республік з питань їх діяльності; перевірки роботи підпорядкованих прокуратур, одержання регулярних звітів про їх роботу. «Це разом з порядком призначення, звільнення і переміщення прокурорів забезпечувало єдність і сувору централізацію органів прокуратури країни» [30]. Ліквідація обласних відділів юстиції, яким частково підпорядковувалися прокурори на місцях, довершила процеси централізації прокурорської системи згори донизу. Це було зафіксовано у Конституції СРСР 1936 року, відповідно до якої Прокурор Союзу РСР призначався на сім років Верховною Радою СРСР. Було також визначено порядок призначення і строк повноважень решти прокурорів, які підпорядковувалися лише прокурору Союзу РСР (пізніше — Генеральному прокурору СРСР). Натомість прокурор Української РСР втратив статус Генерального, що було неминучим наслідком створення вертикалі органів прокуратури у межах Союзу РСР.

Становище, в якому перебували перші прокурори Союзу РСР і Української Республіки, було винятково складним. У період розгортання масових репресій партійний тиск, до якого вони вже були привчені досвідом своєї попередньої діяльності, доповнився інтригами і навіть брутальним втручанням з боку органів НКВС, які претендували на верховенство у силових структурах, а прокуратуру розглядали як знаряддя проведення в життя своїх намірів. Було розстріляно першого Прокурора Союзу РСР І. Акулова, а його наступник А. Вишинський, який перебував на посаді Прокурора СРСР у 1935–1939 роках, сам орієнтував органи прокуратури на участь у масових репресіях [31]. Були знищені генеральні прокурори УРСР В. Порайко, В. Поляков, М. В. Михайлик, Г. Железнодорожський.

Зрозуміло, що в таких умовах керувати прокурорською системою республіки було винятково тяжко, особливо,

якщо врахувати, що чимало обласних, міських і районних прокурорів також стали жертвами репресій.

У повоєнні роки певну роль для підвищення статусу Прокурора СРСР мало присвоєння йому постановою Верховної Ради СРСР від 19 березня 1946 року найменування Генеральний прокурор СРСР [32], а також присвоєння працівникам прокуратури класних чинів (найвищого з них — Дійсного державного радника юстиції — Генерального прокурору СРСР) і запровадження форменого одягу для працівників прокуратури.

Після смерті Й. Сталіна і розвінчання культу його особи в країні розпочалися процеси демократизації, які не могли оминати і прокуратуру. Позитивний вплив на її діяльність справило вдосконалення нормативної бази прокуратури шляхом прийняття Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 травня 1955 року Положення про прокурорський нагляд в СРСР [33].

Таким чином, діяльність прокуратури було поставлено не просто на нормативну, а на законодавчу основу. Втім назва цього акта не відображала повністю його змісту, оскільки ним були закріплені не лише функції прокуратури, але й структура прокурорської системи, порядок призначення і проходження служби працівниками прокуратури (глава VI Положення).

Відповідно до ч. 1 ст. 39 Положення Генеральний прокурор СРСР керував діяльністю органів прокуратури і здійснював контроль за роботою підпорядкованих йому прокурорів.

Зазначеною статтею не було передбачено переліку організаційно-управлінських форм діяльності Генерального прокурора. Що ж стосується його заступників, то вони призначалися за його поданням Президією Верховної Ради СРСР. З огляду на відсутність у ст. 40, присвяченій заступникам, вказівки на те, що вони також здійснюють керівництво і контроль, визначення їх компетенції у цій частині було віднесено до права Генерального прокурора СРСР поділяти між ними відповідні обов'язки [34].

Структура центрального апарату Прокуратури СРСР відповідно до ст. 42 Положення затверджувалася Президією Верховної Ради СРСР.

Статтю 43 Положення було передбачено, що прокуратури утворюються: в союзних республіках, автономних республіках, краях, областях, автономних областях, національних округах, містах республіканського, крайового і обласного підпорядкування і районах.

У науковій літературі залишилася не поміченою деяка зневага у редакції цієї статті до прокурорів союзних республік, якщо врахувати, що союзні республіки, які, як вважалося, добровільно об'єдналися в Союз РСР, були наділені ознаками суверенітету, а Україна і Білорусія навіть у той час були повноправними членами ООН, а також те, що вони мали майже 15-річну історію автономного існування після утворення Союзу. Тобто фактично вони утворювалися не на підставі цього Положення, а продовжували діяти, хоча їх організаційно-управлінські повноваження повністю залежали від розсуду Генерального прокурора СРСР.

Ще в період «відлиги» 1950–1960-х років деякі науковці пропонували запровадити порядок призначення прокурорів союзних республік вищими органами влади цих республік [35], хоча і зі збереженням їх підпорядкованості Генеральному прокурору СРСР. Проте ці пропозиції або залишилися непоміченими, або були визнані надто радикальними, а відтак, і не реалізовані.

Важливим кроком на шляху демократизації службових відносин в органах прокуратури було створення колегій у Прокуратурі Союзу РСР (ч. 2–3 ст. 39) і в прокуратурах союзних республік. Склад колегії союзної прокуратури затверджувався Президією Верховної Ради СРСР, а колегій прокуратур союзних республік — Генеральним прокурором СРСР за поданням прокурора союзної республіки. Діяльність колегій зводилася до обговорення тих чи інших питань, рішення проводились у життя наказами відповідних прокурорів, які могли не погодитися з ними і провести

власні рішення. Це не суперечило принципу централізації, пов'язаній з цим службовій підпорядкованості і єдиноначальності.

Конституція СРСР 1977 року і Конституція Української РСР 1978 року не внесли істотних змін щодо організації прокурорської системи. Серед більш-менш принципових новацій слід звернути увагу на встановлення єдиних строків призначення прокурорів на посади (5 років), в тому числі і Генерального прокурора СРСР. Статтю 113 Основного Закону Генеральний прокурор СРСР дістав право законодавчої ініціативи. Таке право було надано і прокурору союзної республіки у частині внесення законопроектів до Верховної Ради УРСР та відповідних органів інших союзних республік. Щоправда, така можливість мала суто формальний характер, оскільки всі подібні законопроекти розроблялися і вносилися під егідою відділу адміністративних органів ЦК КПРС. Коли ж у незалежній Україні Генеральний прокурор, урешті-решт, дістав можливість самостійно використовувати це право, він був його позбавлений, що викликає принаймні подив.

Певну конкретизацію дістав статус Генерального прокурора СРСР і прокурорів союзних республік у Законі СРСР «Про прокуратуру СРСР» [36]. Зокрема, у ньому було визначено основні принципи організації та діяльності прокуратури. Такі з них, як єдність, централізація і незалежність, а також законність були покладені і в основу організаційно-управлінської діяльності керівників прокуратур, передусім Генерального прокурора СРСР і прокурорів союзних республік. У ст. 12 Закону було зроблено спробу визначити повноваження Генерального прокурора СРСР по керівництву органами прокуратури (хоча і дуже стисло у порівнянні з чинним Законом України «Про прокуратуру»). Щоправда, це знову ж таки не стосувалося прокурорів союзних республік.

Організаційно-управлінські процеси в органах прокуратури УРСР з початку перебудовчих процесів у країні в другій половині 1980-х років мали суперечли-

вий характер. З одного боку, продовжувала діяти централізована система управління у межах загальносоюзної системи прокуратури, а з іншого — все відчутніше стали проявлятися дезінтеграційні процеси, пов'язані з послабленням керівної ролі компартії і прагненням керівництва України здобути якомога більшу самостійність у відносинах з союзним центром. Вирішальну роль у прискоренні цих процесів відіграла Верховна Рада України, яка дедалі частіше почала приймати закони і постанови, які не вписувалися у межі загальносоюзного законодавства.

Найважливіший крок у цьому напрямку було зроблено прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [37].

Відповідно до частини 4 розділу III цього документа Генеральний прокурор Української РСР призначався Верховною Радою УРСР, був відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний. Цим було внесено одразу три істотні зміни в його правовий статус, які означали докорінний перегляд відносин керівника прокуратури України з союзним Центром.

Оскільки Декларація не мала сили нормативно-правового акта, її положення були відтворені і навіть доповнені у новій редакції глави 19 Конституції Республіки, затвердженої Законом УРСР від 24 жовтня 1990 року [38]. Статтею 163 Основного Закону було передбачено, що прокурорів областей, районних та міських прокурорів призначає Генеральний прокурор Української РСР, а не Генеральний прокурор СРСР.

З того часу організаційно-управлінські відносини між Прокуратурою Союзу РСР і Генеральною прокуратурою УРСР почали поступово, але досить швидко занепадати, а значна частина завдань, які надходили з Москви, не бралася до виконання. Ці процеси набрали незворотного характеру після прийняття Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [39].

З огляду на потребу забезпечити правову основу для виконання прокуратурою України нагальних завдань щодо зміцнення незалежності новоствореної

суверенної держави 5 листопада 1991 року був прийнятий Закон України «Про прокуратуру» [40], в якому дістали вирішення питання правового статусу, зокрема організаційно-управлінської діяльності Генерального прокурора і Генеральної прокуратури України.

На цій основі відбуваються процеси реформування прокуратури і підвищення її ролі як одного з гарантів зміцнення правопорядку в Україні.

**Ключові слова:** Генерал-прокурор, Генеральний прокурор, прокурор, прокуратура, законність, система, союзні республіки, декларація, Російська імперія, Основний Закон, УРСР, СРСР

*Процеси створення та реформування прокуратури і розвиток правового статусу Генерального прокурора України відбувались поступово, у міру ускладнення суспільної організації і усвідомлення необхідності зміцнення правопорядку — від його найпростіших проявів і до сучасності.*

*Процессы создания и реформирования прокуратуры и развитие правового статуса Генерального прокурора Украины происходили постепенно, по мере усложнения общественной организации и осознания необходимости укрепления правопорядка — от его простейших проявлений и до современности.*

*The process of creating and reforming the legal status of the Prosecutor General of Ukraine was gradual. While the organization of social life was becoming more complex the necessity to strengthen law and order gained prominence from simple form to the present-day situation.*

#### Література

1. Шемшученко Ю. С. Правовий статус / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко // Юридична енциклопедія. — К., 2008. — Т. 4. — С. 44.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Скакун. — Х. : Консум, Ун-т внутр. дел, 2000. — С. 415–417.

3. Нагребельний В. П. Особа юридична // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 4. — С. 352–354.
4. Про статус суддів : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.
5. Лакизюк В. Прокуратура України: витоки, розвиток, персоналії та правове регулювання / В. Лакизюк, О. Михайленко // Вісник прокуратури. — 2000. — № 2. — С. 34–35.
6. Михайленко О. Статус Генерального прокурора України: історія, теорія і сучасність // Юридична Україна. — 2003. — № 2. — С. 20–25.
7. Указ Императора Петра I от 18 января 1722 г. «Об установлении должности прокуроров в надзорных судах и о пределах компетенции надзорных судов в делах по доносам фискальским и прочих людей» // Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. — М., 1986. — Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма. — С. 284–286.
8. Указ императора Петра I от 27 апреля 1722 г. «О должности Сената» // Там само. — С. 189–192.
9. О должности Генерал-прокурора : Указ Императора Петра I от 27 апреля 1722 г. // Там само. — С. 196–200.
10. Табель о рангах всех чинов, воинских, статских и придворных, которые в котором классе чины и которые в одном классе от 24 января 1722 г. // Там само. — С. 56–61.
11. Новый тлумачний словник української мови. Т. 1. — К. : Аконт, 2003. — С. 402.
12. Костенко Л. Место прокуратуры в государственном механизме // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1995. — № 11. — С. 13.
13. Люблинский П. Прокуратура // Энциклопедический словарь. — Изд-во Рус. библ. ин-та «Гранат», 1912. — Т. 33. — С. 540.
14. Новый тлумачний словник української мови. Т. 3. — К. : Аконт, 2003. — С. 463.
15. Муравьев Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности : пособие для прокурорской службы / Н. В. Муравьев. — М., 1989. — С. 459.
16. Учреждение судебных установлений // Российское законодательство X–XX веков. — М., 1991. — Т. 8 : Судебная реформа. — С. 32–116.
17. Медведько О. Європейське майбутнє прокуратури України у світлі конституційних змін // Вісник прокуратури. — 2001. — № 4. — С. 3–8.
18. Марочкін І. Проблеми реформування прокуратури України // Вісник прокуратури. — 2008. — № 9. — С. 38–45.
19. Ференц Б. В. Історія прокуратури України // Проблеми організації прокуратури й оптимізації її діяльності в сучасних умовах : зб. наук. пр. — Х., 1998. — С. 13–18.
20. Українська Центральна Рада : документи і матеріали. В 2 т. Т. 1. — К., 1997. — С. 64.
21. Клочков В. Г. Історія прокуратури України / В. Г. Клочков. — К., 2004. — С. 14.
22. Кравчук К. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки // Юридичний збірник юридичного інституту ТАНГ. — Тернопіль, 2000. — С. 50.
23. Ленін В. І. Про «подвійне» підпорядкування і законність // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. — Вид. 5-те. — Т. 45. — С. 197–200.
24. ЗУ УСРР. — 1922. — № 28. — Ст. 440.
25. Прокуратура України. Академічний курс : підручник / В. В. Сухонос, В. П. Лакізюк, Л. Р. Грицаєнко, В. М. Руденко ; за ред. В. В. Сухоноса. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. — С. 157.
26. Положення про Верховний Суд СРСР і Прокуратуру Верховного Суду СРСР : затв. постановою ЦВК і РНК СРСР від 24 лип. 1929 р. // СЗ СРСР. — 1929. — № 50. — Ст. 445.
27. Мурашин Г. А. Органи прокуратури в механізмі Советського государства / Г. А. Мурашин. — К. : Наук. думка, 1972. — 173 с.
28. Мурашин Г. О. Прокуратура СРСР // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 149–150.
29. СЗ СССР. — 1933. — № 40. — Ст. 239.
30. Басков В. И. Прокурорский надзор в СССР : учеб. пособие / В. И. Басков. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. — С. 21–22.
31. Касяненко Ю. Я. Вишинський // Юридична енциклопедія. — К., 1998. — Т. 1. — С. 412.
32. Відомості Верховної Ради СРСР. — 1946. — № 10. — Ст. 68.

33. *Відомості Верховної Ради СРСР.* — 1955. — № 9. — Ст. 222.

34. *Комментарий к Положению о прокурорском надзоре в СССР.* — М. : Юрид. лит., 1958. — С. 176.

35. *Перлов И. Д. О необходимых пределах централизации органов прокуратуры в свете расширения прав союзных республик // Советское государство и право.* — 1958. — № 1. — С. 19.

36. *Відомості Верховної Ради СРСР.* — 1979. — № 49. — Ст. 843.

37. *Відомості Верховної Ради Української РСР.* — 1990. — № 31. — Ст. 429.

38. *Відомості Верховної Ради Української РСР.* — 1990. — № 45. — Ст. 406.

39. *Відомості Верховної Ради Української РСР.* — 1991. — № 38. — Ст. 50.

40. *Відомості Верховної Ради України.* — 1991. — № 53. — Ст. 793.



УДК 341.413

**М. Пашковський,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу  
Одеської національної юридичної академії**УРОКИ НЮРНБЕРЗЬКОГО ПРОЦЕСУ**

Друга світова війна залишилася в історії людства як найжахливіша подія, в орбіту якої було втягнуто більше 60 держав світу (з 73, що існували на той момент) з майже двомільярдним населенням. Загальні втрати від цієї війни склали більше 70 мільйонів осіб, з них більша частина (майже 47 млн осіб) — мирне населення. Ця війна запам'ятається такими ганебними явищами, як масове знищення мирного населення, голокост, переселення та «германізація» корінного населення, переміщення осіб в концтабори, діяльність т.зв. «фабрик смерті», остарбайтерство та ін. Винищення, тортури, розграбування були зведені в ранг державної політики. «Ми, — говорив Гітлер, — повинні розвинути техніку обезлюдювання. Якщо ви запитаете мене, що я розумію під обезлюдюванням, я скажу, що маю на увазі усунення цілих расових одиниць ... усунути мільйони нижчої раси...» Жахливі злочини Другої світової війни не могли залишитися непоміченими та не покараними. В нотах Радянського уряду від 25 листопада 1941 року «Про обурливі звірства німецької влади відносно радянських військовополонених», 6 січня 1942 року «Про повсюдні грабежі, розорення населення і жахливі звірства німецької влади на захоплених ними радянських територіях», 27 квітня 1942 року «Про жахливі злидні, звірства і насильства німецько-фашистських загарбників в окупованих зонах і відповідальність німецького уряду і командування за ці злочини» вказувалося, що вся відповідальність за вчинені гітлерівцями злочини покладається на фашистських керівників та їх пособників.

Реалізація відповідальності за вчинені звірства вимагала заснування відповідного правового механізму. Вимога про створення Міжнародного військового трибуналу містилася в заяві Радянського уряду від 14 жовтня 1942 року «Про відповідальність гітлерівських загарбників та їх спільників за злочини, що здійснюються ними в окупованих країнах Європи» [1, 3–6]. Незважаючи на спротив певних впливових кіл, Угода про створення Міжнародного військового трибуналу і його Статут були підписані СРСР, США, Великобританією і Францією під час Лондонської конференції, що проходила з 26 червня по 8 серпня 1945 року. Ці документи містили узгоджену позицію всіх 23 країн — учасниць конференції, а принципи Статуту затверджені Генеральною Асамблеєю ООН як загальновизнані з боротьби зі злочинами проти людства. 29 серпня 1945 року було опубліковано перший список головних військових злочинців, що складався з 24 нацистських політиків, військових, ідеологів фашизму.

Трибунал було створено як постійно діючий судовий орган, призначений для ведення невизначеної кількості судових процесів. Його постійним місцем перебування було обрано Берлін, де й було проведено 9 жовтня 1945 року перше організаційне засідання. Однак в історію трибунал увійшов завдяки єдиному судовому розгляду, який було проведено з 20 листопада 1945 року до 1 жовтня 1946 року в Нюрнберзі, у зв'язку з чим він і отримав найменування Нюрнберзького трибуналу (процесу).

Разом з тим спроби створення міжнародних кримінальних судових органів

людством вживалися і раніше, однак не приводили до позитивного результату. Вважається, що вперше міжнародний суд з розгляду воєнних злочинів відбувся в німецькому місті Брейзахе в 1474 році, коли 27 суддів Священної Римської імперії висунули обвинувачення Петеру ван Хагенбаку в «попранні законів Божеських і людських» у зв'язку з тим, що він дозволив своїм військам убивати, гвалтувати і грабувати. За результатами судового розгляду ван Хагенбак був визнаний винним, засуджений до смертної кари і страчений [2]. Однак найбільш близьким людство було до створення міжнародного кримінального суду в 1919 році, коли держави — переможниці в Першій світовій війні сприйняли спробу врегулювати питання притягнення до кримінальної відповідальності керівників переможеної держави за вчинення воєнних злочинів. Стаття 227 Версальського мирного договору з Німеччиною 1919 року передбачала, що германський імператор Вільгельм II повинен постати перед спеціально створеним міжнародним трибуналом за вчинені злочини проти міжнародної моралі і нерушимості міжнародних договорів. Статтею 228 вказаного договору було передбачено право держав-переможниць судити осіб, винних у порушенні законів та звичаїв війни, а Німеччина зобов'язувалася їх видати. Стаття 229 передбачала, що у випадку вчинення злочинів проти декількох держав обвинувачених будуть судити т.зв. «змішані комісії», які складатимуться з військових суддів цих держав. Однак ця спроба судити кайзера та інших воєнних злочинців завершилася невдачею і в кінцевому підсумку Верховний Суд Німеччини розглянув лише 12 справ (по яких до суду були віддані лише 45 з 896 обвинувачених), причому по 6 з них обвинувачені були виправдані.

Наступний крок з запровадження Міжнародного кримінального суду був вжитий державами світу у відповідь на вбивство в Марселі югославського короля Олександра і міністра закордонних справ Франції Луї Барту 9 жовтня 1934 року, організоване терористични-

ми організаціями за участі розвідслужб Німеччини та Італії. Результатом цього кроку було відкриття 16 листопада 1934 року для підписання Конвенції про запобігання і покарання тероризму і Конвенції про створення Міжнародного кримінального суду, які так і не набули чинності [3]. І лише Друга світова війна змусила держави-переможниці довести справу про заснування міжнародного кримінального правосуддя до практичного результату.

Міжнародний військовий трибунал для справедливого і швидкого суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі (повна назва Трибуналу вказана в його Статуті) отримав право судити і карати осіб, які, діючи в інтересах європейських країн осі, індивідуально або члени організації здійснили будь-який з таких злочинів, що підлягають юрисдикції трибуналу і які тягнуть за собою індивідуальну відповідальність: а) злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь в загальному плані або змові, спрямованих до здійснення будь-якого з вищевикладених дій; б) військові злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни. До цих порушень належать вбивства, катування або відведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини; с) злочини проти людства, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочиним, підлягає юрисдикції трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були здійснені, чи ні (ст. 6 Статуту трибуна-

лу). Стаття 7 Статуту трибуналу акцентувала увагу на тому, що «посадове становище підсудних, їх становище як глав держави або відповідальних чиновників різних урядових відомств не повинно розглядатися як підстава до звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання».

Відповідно до ст. 27 Статуту трибунал отримав право засудити винного до смертної кари або до іншого покарання, яке трибунал визнає справедливим.

Для координації дій головних обвинувачів на Нюрнберзькому процесі був заснований Комітет обвинувачів. До складу цього комітету входили головні обвинувачі від СРСР, Англії, США і Франції або їх заступники (від США — суддя Верховного суду США Роберт Джексон, від СРСР — Генеральний прокурор УРСР Р.А. Руденко, від Великобританії — Хартлі Шоукросса, від Франції — Франсуа де Ментон, пізніше — Шампентье де Ріб). У завдання комітету входило узгодження заходів з підготовки процесу, розподіл обов'язків між головними обвинувачами з проведення окремих стадій процесу (порядок виголошення вступних та заключних обвинувальних промов, порядок подання доказів обвинувачення і допиту свідків і підсудних і т. д.), узгодження різних питань, що виникали в ході процесу. Заснування в зазначених цілях Комітету обвинувачів, безсумнівно, сприяло більш чіткій роботі апарату звинувачення і забезпечувало єдину узгоджену лінію обвинувачення з основних питань [1, 29].

Обвинувальний висновок складався з декількох розділів та підрозділів, які охоплювали такі обвинувачення:

– щодо планів нацистської партії та керівництва: використання нацистського контролю для агресії проти іноземних держав; агресивні дії проти Австрії і Чехословаччини; напад на Польщу; агресивна війна проти всього світу (1939–1941); вторгнення Німеччини на територію СРСР в порушення пакту про ненапад від 23 серпня 1939 року; співпраця з Італією і Японією та агресивна війна проти США (листопад 1936 — грудень 1941 року);

– злочини проти миру («Всі обвинувачені та інші особи протягом ряду років до 8 травня 1945 року брали участь у плануванні, підготовці, розв'язанні та веденні агресивних воєн, які також були війнами в порушення міжнародних договорів, угод і зобов'язань»);

– військові злочини: вбивства і жорстоке поводження з цивільним населенням на окупованих територіях і у відкритому морі; уведення цивільного населення окупованих територій у рабство і для інших цілей; вбивства і жорстоке поводження з військовополоненими та військовослужбовцями країн, з якими Німеччина перебувала у стані війни, а також з особами, які перебували у плаванні у відкритому морі; безцільні руйнування великих і малих міст і сіл, спустошення, не виправдані військовою необхідністю; германізація окупованих територій;

– злочини проти людяності: обвинувачені проводили політику переслідування, репресій і винищення ворогів нацистського уряду. Нацисти кидали в тюрми людей без судового процесу, піддавали їх переслідуванням, приниженням, поневоленням, тортурам, вбивали їх; переслідування з політичних, расових і релігійних мотивів у процесі виконання загального плану [1, 35–94].

Обвинувальний висновок розглядав злочини таких обвинувачених: Герман Герінга Вільгельма, Рудольфа Гесса, Йоахіма фон Ріббентропа, Роберта Лея, Вільгельма Кейтеля, Ернста Кальтенбруннера, Альфреда Розенберга, Ганса Франка, Вільгельма Фріка, Юліуса Штрайхера, Вальтера Функа, Гельмара Шахта, Густава Круппа фон Болен унд Гальбах, Карла Деніца, Еріха Редера, Бальдур фон Шіраха, Фріца Зау-Келя, Альфреда Іудля, Мартіна Бормана, Франца фон Папена, Артура Зейсс-Інкварт, Альберта Шпеера, Костянтина фон Нейрата і Ганса Фріче — індивідуально і як членів будь-якої з таких груп або організацій, до яких вони відповідно належали, а саме: урядовий кабінет, керівний склад націонал-соціалістської партії, охоронні загони німецької націонал-соціалістської партії (СС), включаю-

чи групи служби безпеки (СД), державна таємна поліція (гестапо), штурмові загони німецької націонал-соціалістської партії (СА), генеральний штаб і вище командування німецькими збройними силами.

Для розгляду обвинувачення державами-переможницями було створено на паритетних засадах суд з чотирьох суддів (від США — колишній генеральний прокурор країни Ф. Біддл, від СРСР — заступник голови Верховного Суду Радянського Союзу генерал-майор юстиції І. Т. Нікітченко; від Великобританії — головний суддя лорд Джеффри Лоуренс; від Франції — професор кримінального права Анрі Доннедьє де Вабр).

За результатами розгляду справи трибунал ухвалив вирок, яким засудив до смертної кари через повішення: Герінга, Ріббентропа, Кейтеля, Кальтенбруннера, Розенберга, Франка, Фріка, Штрайхера, Заукеля, Зейсс-Інкварт, Бормана (заочно), Йодля; до довічного ув'язнення: Гесса, Функа, Редера; до 20 років тюремного ув'язнення: Шіраха, Шпеєра; до 15 років тюремного ув'язнення: Нейрата; до 10 років тюремного ув'язнення: Деніца; до 6 років тюремного ув'язнення: Шелленберга. Були виправдані: Фріче, Папен, Шахт. Крім того, трибунал визнав злочинними організації СС, СД, СА, гестапо і керівний склад нацистської партії. Нацистський кабінет міністрів, Генеральний штаб і Верховне командування вермахту злочинними організаціями визнані не були.

На міжнародному симпозіумі «Від Нюрнберга до Рима: міжнародне правосуддя після великої перемоги», що проходив 23–24 квітня 2010 року в Одеській національній юридичній академії, під егідою Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя, Міжнародного гуманітарного університету та ОНЮА, було відзначено, що дослідники не схильні ідеалізувати Нюрнберзький процес і власне сам Міжнародний військовий трибунал, однак вказують на те, що державами-переможницями було відкинута «...ідею позасудового покарання головних воєнних злочинців. Більш

того, результати процесу були справедливими і юридично обґрунтованими» [4]. За результатами опитування в серпні 1946 року переважна кількість німців (близько 80%) вважало Нюрнберзький процес справедливим, а винність підсудних незаперечною; близько половини опитаних відповіли, що підсудним має бути винесений смертний вирок, тільки 4% відгукнулися про процес негативно [5]. Слід погодитися з висновком А. Й. Полторака про те, що міжнародний характер суду визначається не правом, що застосовується (тому що міжнародне право може застосовуватися і національними за складом судами), і не тим фактором, що він був створений на підставі міжнародної угоди (оскільки на підставі міжнародних угод нерідко діють і національні суди), а схваленням статуту і вироку трибуналу міжнародним співтовариством [6].

Установчі документи трибуналу, підготовка його діяльності, власне розгляд ним справи та вирок мали важливе значення для права в цілому, оскільки було отримано невідомий до тих пір досвід взаємодії різних правових систем для досягнення однієї спільної мети. Автори Статуту і Правил процедури трибуналу змушені були долати значні труднощі, пов'язані з подоланням колізій англійського, американського, французького та радянського кримінальних процесів. Передбачена активна роль суду під час дослідження доказів, зокрема, при допиті свідків (хоча на практиці виявилось, що судді не відігравали при цьому значної ролі, допит вівся власне представниками сторін (обвинувачами та захисниками), розширенні права підсудних. Можна з певністю стверджувати те, що цей трибунал склав фундамент не лише Токійського процесу, але й наступної генези сучасної системи міжнародного кримінального правосуддя. Саме на Нюрнберзькому процесі були сформульовані основні принципи та позиції формування та діяльності сучасних міжнародних кримінальних судів.

**Ключові слова:** Міжнародний військовий трибунал, Нюрнберзький про-

цес, военні злочини, Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна.

*Міжнародний військовий трибунал для справедливого і швидкого суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі (Нюрнберзький трибунал) став першим практичним зразком реалізації міжнародного кримінально-процесуального права. На Нюрнберзькому процесі були сформульовані основні принципи формування та діяльності сучасної системи міжнародних кримінальних судів.*

*Международный военный трибунал для справедливого и быстрого суда и наказания главных военных преступников европейских стран осей (Нюрнбергский трибунал) стал первым практическим образцом реализации международного уголовно-процессуального права. На Нюрнбергском процессе были сформулированы основные принципы формирования и деятельности современной системы международных уголовных судов.*

*The International Military Tribunal for the just and prompt trial and punishment of the major war criminals of the European Axis (the Nuremberg Tribunal) became the first practical example of implementation of interna-*

*tional criminal law and procedure. At the Nuremberg trials were identified the basic principles of formation and activities of the modern system of international criminal courts.*

#### Література

1. Нюрнбергский процесс : сб. материалов. Т. I / под ред. К. П. Горшенкина (глав. ред.), Р. А. Руденко и И. Т. Никитченко. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1954. — С. 3–6, 29, 35–94.
2. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монографія / Н. В. Дрьоміна. — О. : Фенікс, 2006. — С. 7.
3. Марусин И. С. Международные уголовные судебные учреждения: судоустройство и судопроизводство / И. С. Марусин. — С.Пб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — С. 8–9.
4. Ківалов С. В. Міжнародне кримінальне правосуддя: від Нюрнберзького військового трибуналу до Міжнародного кримінального суду // Альманах міжнародного права. — 2009. — Вип. 1. — С. 10.
5. Режим доступу : [http://www.victory.mil.ru/war/1945/policy/02\\_06.html](http://www.victory.mil.ru/war/1945/policy/02_06.html)
6. Полторак А. И. Нюрнбергский процесс: Основные правовые проблемы / А. И. Полторак ; Акад. наук СССР ; Ин-т государства и права. — М. : Наука, 1966. — С. 20.

**В. Туляков,**

доктор юридических наук, вице-президент, проректор по международным связям  
Одесской национальной юридической академии

## **МЕХАНИЗМ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОПРЕДЕЛЯЕТСЯ В ОДЕССЕ**

Апрель 2010 года можно смело называть месяцем уголовной юстиции в Одесской национальной юридической академии. Тут запланированы и прошли преподавательские научные и студенческие конференции и визиты гостевых лекторов из Роттердама и Руанды и проведение международных симпозиумов и круглых столов. Ярчайшим событием стало проведение Международного симпозиума «От Нюрнберга до Рима: международное правосудие после Великой Победы»

В начале апреля 2010 года в Одесской национальной юридической академии собралась научная общественность для обсуждения актуальных проблем уголовного права, эффективности уголовного запрета в борьбе с преступностью на научную конференцию «Механизм уголовно-правового воздействия: украинский и зарубежный опыт». По широте представленных сообщений, количеству и географии участников конференции превратилось из обыденного явления в знаковое для представителей науки уголовного права, уголовно-исполнительного права и криминологии.

Достаточно сказать, что научные сообщения по проблеме механизма уголовно-правового воздействия представили тридцать четыре доктора юридических наук из Украины, России, Белоруссии, США, Швейцарии, Испании, Германии, Австрии, Турции. Более ста участников конференции в течение двух дней вели жаркие дебаты по проблематике эффективности контроля над преступностью, путям и методам выхода из системного кризиса правового регулирования. По масштабу и глобальности проблематики

это был конгресс. Конгресс криминалистов с мировым именем, приехавших в гости в Одесскую национальную юридическую академию.

И этот интерес к развитию науки в Одесской национальной юридической академии еще раз подтверждает правильность политики ее президента профессора С.В. Кивалова в области формирования высокого научного потенциала ОНЮА, города юридической науки в городе Одессе.

В пленарном заседании со словами приветствия к участникам конференции обратились ректор Одесской национальной юридической академии, первый вице-президент профессор В. Завальнюк, вице-президент, проректор по научной работе ОНЮА профессор Ю. Оборотов, заведующий кафедрой уголовного права Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина профессор А. Рарог, вице-президент Федеральной палаты адвокатов Германии доктор В. Айхеле, профессор кафедры уголовного права университета г. Зальцбург (Австрия) доктор М. Эдер, декан юридического факультета Университета имени Деяна-надцатого мая доктор Х. Хакери (Турция), доктор права, адвокат Р. Лопез из США, вице-президент, проректор по международным связям ОНЮА профессор В. Туляков. Была отмечена важность и своевременность проведения такого научного форума в Одессе, что в особенности актуально в связи с формированием стабильных и устойчивых властеотношений в государстве.

Участники конференции, среди которых были такие ученые с мировым

именем, как профессора А. Раог, А. Чучаев, Т. Понятовская, Г. Есаков (Россия), Н. Панов, В. Навроцкий, П. Фрис, Н. Гуторова, Т. Денисова (Украина), С. Кирш (Германия), Х. Хакери, Е. Ёнвер (Турция), М. Эдер (Австрия), обратили особое внимание на базовые проблемы, мешающие повышению эффективности деятельности уголовно-правовой науки во всем мире. Это и вынужденный отрыв уголовно-правовой доктрины от практики законодательства, нечеткость и пробельность уголовного законодательства, половинчатость реформ в уголовной политике, преобладание сиюминутных, эклектичных исследований над фундаментальными доктринальными. Ряд предложений по совершенствованию практики контроля над преступностью был высказан криминологами профессором В. Подпалым, доцентами В. Дреминым, И. Митрофановым, А. Кашкаровым. Особенную заботу у участников конференции вызвала проблема неучета выводов и предложений ученых при формировании изменений в действующее законодательство,

при разработке выводов о практике его применения.

Высказаны предложения о проведении на базе кафедры уголовного-права (проф. В. Туляков) и кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права (доц. В. Дремин) Одесской национальной юридической академии постоянно действующего научного форума по уголовному праву, созданию при помощи политиков межгосударственной рабочей группы экспертов по прогнозу, мониторингу и оценке изменений уголовного законодательства, выпуску на базе материалов конференции и иных форумов академии Ежегодника уголовного права.

Участники отметили высокий уровень подготовки и квалификации ученых школы уголовного права Одесской национальной юридической академии, динамичность развития и открытость к диалогу и сотрудничеству руководства, сотрудников и студентов Одесской национальной юридической академии во главе с профессором С. В. Киваловым.

### ***Б. Пережняк,***

кандидат юридических наук, профессор кафедры конституционного права  
Одесской национальной юридической академии

## **В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕНЫХ СОВЕТАХ ОДЕССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ**

В мае 2010 года состоялись заседания специализированного ученого совета Д.41.086.01 Одесской национальной юридической академии, на которых были защищены 1 докторская и 4 кандидатские диссертации.

Зав. кафедрой криминологии уголовно-исполнительного права ОНЮА кандидат юридических наук, доцент Виктор Николаевич ДРЕМИН защитил докторскую диссертацию на тему «Институци-

ональная теория преступности и криминализация общества» (специальность 12.00.08 — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право). Научный консультант — председатель Комитета по вопросам правосудия Верховной Рады Украины доктор юридических наук, профессор, академик Академии педагогических наук Украины С. В. Кивалов. Официальные оппоненты — зав. отделом проблем уголовного

права, криминологии и судоустройства, академик Академии правовых наук Украины. доктор юридических наук, профессор А. Н. Костенко, первый проректор Киевского университета внутренних дел, член-корреспондент Академии правовых наук Украины, доктор юридических наук, профессор В. И. Шакун и зав. кафедрой уголовного права и криминологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко доктор юридических наук, профессор В. А. Глушков.

Диссертация посвящена созданию целостной концепции, раскрывающей механизм криминализации современного украинского общества и сущность преступности с позиций институционализма как междисциплинарной методологической теории. Обоснована институциональная теория криминализации общества, в основе которой лежат два взаимосвязанных глобальных процесса: криминализация социальных институтов и институционализация криминальных практик. Прослежена эволюция доктринальных взглядов на преступность как социальный феномен, определены основные теоретические подходы к идентификации понятий «преступность» и «преступник», их сущности и содержанию.

Раскрыта природа преступности как проявление социальной патологии и деструктивности, разрушающей институциональную целостность социума. Преступность рассмотрена с позиции теории социальной практики и предметной деятельности в рамках институционального подхода, охарактеризован механизм обратного влияния преступности на общество в отмеченном контексте. На основе институционально-синергического метода дано определение преступности как открытой социальной системы криминальных практик. Обосновано, что зарегистрированные и латентные криминальные практики являются единым социальным явлением, которое имеет общую детерминацию и социальный механизм проявления.

Проанализированы основные криминологические теории, основанные

на экономическом и социологическом институционализме. Раскрыты содержание и методологическое значение институциональной теории криминализации общества, сформулированы ее концептуальные основы, исследованы характер и степень криминогенного влияния институционального кризиса. Обосновывается, что в криминологическом понимании механизм институционализации преступности предстаёт как социальный процесс, который имеет три последовательных этапа — типизацию, объективизацию и легитимацию криминальных практик. Обосновано, что в механизме институционализации преступности проявляется взаимодействие личностных и социальных факторов, которые обуславливают определенную социальную активность индивидов. Воспроизводится определенный тип поведения, характер и направленность которого обусловлены конкретной социокультурной средой.

Анализируются представления относительно роли средств массовой коммуникации как важного культурологического фактора институционализации преступности и наиболее результативного способа распространения стандартов поведения и определенных ценностей.

Раскрыты особенности криминализации социальных институтов и институционализации отдельных криминальных практик в период переходного (транзитивного) состояния общества. Проанализирован механизм институционализации теневой и криминальной экономики, коррупции, организованной преступности.

Аспирант кафедры теории государства и права ОНЮА Сергей Сергеевич ПАВЛОВ защитил кандидатскую диссертацию на тему «Правовые традиции Украины» (специальность 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений). Научный руководитель — проректор по научной работе ОНЮА, зав. кафедрой теории государства и права, доктор юридических наук, профессор Ю. Н. Оборотов. Официальные оппо-



ненты — профессор кафедры теории истории права научно-исследовательского института права, экономики и социологии Харьковского национального университета внутренних дел, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент АПрН Украины О. Ф. Скакун и доцент кафедры правовых основ предпринимательства Львовского государственного университета внутренних дел кандидат юридических наук Ю. П. Лобода.

Диссертация является общетеоретическим исследованием правовых традиций Украины.

Вопрос определения социокультурных основ украинского права является новой актуальной проблемой, с которой связано прохождение в украинском обществе правовых изменений, возрастание роли правовой культуры при осуществлении демократических преобразований и создание условий для построения украинского государства как демократического, правового, социального — в соответствии с ее правовыми традициями.

Правовые традиции подаются как неидентичные по значению с традицией права понятия. Первая есть большая традиция, выражающая правогенезис с позиции естественной концепции, вторая — малая традиция, выражающая правогенезис с позиции позитивной концепции. Разделение традиции на большую и малую — это новый подход к объяснению природы преемственности права, когда право в своем формировании связано с опытом предыдущих поколений.

Основное отличие правовых традиций от традиций права состоит в том, что последние являются продуктом позитивного права, имеют лишь институциональную, атрибутивную и нормативную формы выражения и свойственные им объекты передачи, охватывают иное пространство и время действия. Субъектом передачи традиции права есть не правовое поколение, а определенная цивилизационная формация, которая оформлена как самостоятельная формально-легитимная правовая субстан-

ция. Это может быть одно государство либо определенная совокупность государств.

Правовая традиция Украины — это юридическая категория, феномен правовой культуры, элемент правовой системы и составляющая преемственности права как большая традиция, которая фиксирует обобщенный правовой опыт (правовую память, правовые знания и моральные представления), передающийся из поколения в поколение как приемлемые способы организации общества, модели формирования правового строя, порядка в праве, иерархии ценностей в праве и т.д.

Сделан вывод о том, что правовая система Украины по своим правовым традициям входит в состав Восточноевропейской правовой традиции, а по существующим традициям права относится к Западноевропейской традиции права.

Судья Святошинского районного суда г. Киева Оксана Васильевна УЛЬЯНОВСКАЯ защитил кандидатскую диссертацию на тему «Фикции в правовой системе Украины» (специальность 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений). Научный руководитель — проректор по научной работе ОНЮА, зав. кафедрой теории государства и права, доктор юридических наук, профессор Ю. Н. Оборотов. Официальные оппоненты — директор Института права и общественных отношений Открытого международного университета развития человека «Украина», доктор юридических наук, профессор А. Г. Мурашин и начальник кафедры теории истории государства и права кандидат юридических наук, профессор И. М. Погребной.

Диссертация является первым в Украине комплексным исследованием правовой природы и содержания института правовых фикций в правовой системе Украины.

В последние десятилетия все сферы жизни украинского общества испытывают революционные изменения. В юриспруденции существует переход от позитивистского понимания права

к его природно-правовому пониманию. Изменения в самом понимании права влекут изменения понимания механизма действия права на общественные отношения. Традиционно внимание акцентировалось только на юридических нормах и весь механизм действия права, по сути, был только механизмом реализации закона.

Сегодня можно констатировать, что в механизме правового регулирования существуют другие значимые элементы, в частности фикции и фиктивные юридические конструкции.

В диссертации сформулированы такие выводы:

– под правовой фикцией следует понимать самостоятельное правовое явление, употребляемый технико-юридический прием в праве, которым несуществующее положение (отношение) объявляется существующим и приобретает обязательный характер через закрепление его в правовой норме;

– хотя положения, закрепленные подобным приемом, имеют фиктивный характер, они вызывают правовые последствия, поскольку закреплены в нормах права;

– наличие правовых фикций в праве обусловлено таким свойством права, как формальная определенность;

– применение фикций — это правовой прием, который используется, когда нужно преодолеть установленный общий порядок правового регулирования или зафиксировать новый порядок, который устранил бы неопределенность в праве.

Фикция, как один из способов освоения действительности, использовалась, используется и будет использоваться в праве. На основе фикции и фиктивного создавались и создаются юридические категории, понятия и конструкции.

Фикции существуют во всех сферах правового регулирования. Действенность правовых норм, которые содержат фикцию, подтверждается юридической практикой. В юридической практике обнаруживаются пробелы в праве и определяется необходимость использования правовых фикций.

Для юриспруденции характерны такие различающиеся позиции относительно фикций:

а) фикция — это прием законодательной техники, безусловно, необходимой и отображающей формальную определенность права;

б) фикция — это антипод закона, суть которой состоит в отчуждении закона от человека и интересов общества.

В работе определены понятие и правовые основания существования правовых фикций, рассмотрены признаки и значение правовых фикций. Изложена классификация и осуществлено сравнение правовых фикций со смежными понятиями, используемыми в правовой сфере — символами, презумпциями, аксиомами, предположениями и аналогиями.

Осуществлена классификация конструктивных фикций и охарактеризована особенность деструктивных фикций. Проанализированы место, роль и значение правовых фикций в уголовной, гражданско-процессуальной и информационной сферах украинского права.

Старший преподаватель кафедры политологии и права Одесского национального политехнического университета Константин Андреевич ТИГАНЬИЙ защитил кандидатскую диссертацию на тему «Правовые основы формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. (на материалах города Одессы)» (специальность 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений). Научный руководитель — зав. кафедрой истории государства и права ОНЮА, кандидат юридических наук, профессор М. Р. Аракелян. Официальные оппоненты — профессор кафедры теории истории государства и права Луганского государственного университета внутренних дел имени Е. О. Дидоренко, доктор юридических наук, профессор О. Н. Атоян и доцент кафедры теории государства и права Черноморского государственного университета имени Петра Могилы (г. Николаев), кандидат

юридических наук, доцент С. Г. Ковалева.

В диссертации исследуется процесс формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. (на материалах города Одесса).

На основе широкой источниковедческой и историографической базы рассмотрены формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в.

Исследованы особенности формирования нормативно-правовой базы, ее практического использования для определения структуры, функций, деятельности, компетенции органов городского самоуправления, а также ее трансформации на протяжении второй половины XIX в.

Проанализировано влияние деятельности Одесской городской думы в процессе реформирования городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. Отдельно рассмотрено участие представителей Одесской городской думы в деятельности государственных комиссий по разработке Городовых положений 1870 и 1892 гг.

Показано, что Городовое положение об общественном управлении города Одессы от 30 апреля 1863 г. ввело в практику городского самоуправления Российской империи второй половины XIX в. новые, демократические, нормы формирования избирательной системы. Среди них можно назвать такие: предоставление избирательного права собственникам недвижимого имущества; предоставление избирательного права женщинам; отсутствие национального (религиозного) ценза; избрание на должности в исполнительные органы городского самоуправления; использование в процессе проведения голосования разделения города на избирательные участки и голосование избирателями бюллетнем; формирование избирательных списков; формирование нового избирательного института — «института выборных». Значительная часть вышеназванных нововведений была использована в про-

цессе подготовки Городовых положений 1870 и 1892 гг.

Осуществлен анализ деятельности информационных изданий Одесской городской думы. Установлено, что активная деятельность информационных изданий Одесской, Ростовской-на-Дону и Санкт-Петербургской городских дум способствовала формированию бесцензурной, демократической прессы в Российской империи.

Аспирантка кафедры морского и таможенного права ОНЮА Виктория Александровна СЕРГЕЙЧИК защитила кандидатскую диссертацию на тему «Административно-правовые основы исполнения Украиной обязанностей государства флага по контролю технического состояния морских судов» (специальность 12.00.07 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — профессор кафедры морского и таможенного права ОНЮА, кандидат юридических наук, доцент С. А. Кузнецов. Официальные оппоненты — начальник кафедры административного права и административной деятельности Одесского государственного университета внутренних дел, доктор юридических наук, профессор Х. П. Ярмаки и старший преподаватель Черкасского научно-консультационного центра ОНЮА, кандидат юридических наук, доцент Л. Н. Давиденко.

В диссертации приводится теоретическое обобщение и предлагается новое решение научной проблемы, которая проявляется в необходимости обеспечения эффективности исполнения Украиной обязанностей государства флага по контролю технического состояния морских торговых судов путем усовершенствования административно-правовых основ исполнительно-распорядительной деятельности определенных органов исполнительной власти.

Определены международно-правовые и национально-правовые основания и последствия приобретения Украиной правового статуса «государство флага». Осуществлен анализ действующего законодательства Украины, содержащего

положения, касающиеся состава и полномочий органов исполнительной власти, которые реализуют функции технического регулирования. Исследуются исторические, правовые и организационные основания создания и становления национального классификационного общества «Регистр судоходства Украины»; его правовой статус, функции и полномочия. Определены правовые основания предоставления полномочий признанным организациям, которые выполняют функции государственного управления в сфере исполнения обязанностей государства флага по контролю технического состояния морских судов. Установлены состав и компетенция признанных организаций в Украине.

Предложено определение понятия, которое охватывается терминологическим словосочетанием «административный договор по предоставлению полномочий по выполнению функции государственного управления в сфере исполнения Украиной обязанностей государства флага по контролю технического состояния морских судов» — это: вид административно-правового договора; сделка, заключенная на основании административно-правовых норм, правовой режим которой определяется наличием стороны, имеющей

государственно-властные полномочия; двустороннее соглашение, содержание которого составляют права и обязанности сторон, которые вытекают из властных управленческих функций, которые, в свою очередь, являются функциями одной из сторон соглашения, и общегосударственным (публичным) интересом которого является обеспечение безопасности личности, общества и государства в сфере торгового мореплавания; основание возникновения административно-правовых отношений по контролю технического состояния морских торговых судов, содержание которых связано с реализацией государственной исполнительной власти в форме исполнения обязанностей государства флага. Предложено реорганизовать Регистр судоходства Украины в структурное подразделение центрального органа исполнительной власти со специальным статусом и определить его правовой статус — правительственный орган государственного управления; установить, что функции по техническому регулированию в сфере торгового мореплавания осуществляются исключительно этим органом; установить, что функции по техническому регулированию в отношении украинских судов осуществляются исключительно этим органом.

## ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

### ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ПРО ОСНОВНІ НАПРЯМИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА 2011 РІК

За результатами парламентських слухань з питань бюджетної політики на 2011 рік та відповідно до статті 33 Бюджетного кодексу України (2542-14) і статті 152 Регламенту Верховної Ради України (1861-17) Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

1. Схвалити Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік, подані Кабінетом Міністрів України (додаток 1).

2. Схвалити Пропозиції Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2011 рік (додаток 2).

3. Кабінету Міністрів України підготувати та подати до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на 2011 рік з урахуванням Основних напрямів бюджетної політики на 2011 рік та Пропозицій Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2011 рік.

*Голова Верховної Ради України  
В. ЛИТВИН*

м. Київ, 4 червня 2010 року  
№ 2318-VI

Додаток 1 до постанови Верховної Ради України  
від 4 червня 2010 року № 2318-vi

### ОСНОВНІ НАПРЯМИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА 2011 РІК

Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік розроблені з метою формування бюджетної політики, яка буде спрямована на створення умов для рішучого подолання наслідків фінансово-економічної кризи, проведення ефективної податково-бюджетної політики, переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, підвищення рівня зайнятості населення, збільшення розміру заробітної плати, сприяння цінновій та валютно-курсівій стабільності.

Проект Державного бюджету України на 2011 рік повинен формуватися на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави з урахуванням зміни податкової бази шляхом ліквідації адміністративних перешкод розвитку бізнесу та з одночасним залученням ресурсів і відповідати таким цілям:

– створення сприятливих умов для розвитку виробництва, стимулювання сталої економічної і соціальної розбудови держави;

– реалізація виваженої боргової політики;

– надання послуг для задоволення суспільних потреб виходячи з принципу забезпечення їх надання з урахуванням реальних державних ресурсів;

– поступове підвищення соціальних стандартів;

– проведення реформування міжбюджетних відносин з метою забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку регіонів;

– концентрація ресурсів бюджету на виконанні пріоритетних державних цільових програм, спрямованих на створення «точок зростання»;

– створення умов для реалізації державної політики у сфері зовнішніх відносин.

Для досягнення зазначених цілей необхідно виконати такі завдання:

• стосовно граничного розміру дефіциту (профіциту) державного бюджету у відсотках до прогнозованого річного обсягу валового внутрішнього продукту:

– утримання граничного розміру дефіциту бюджету на рівні не більш як 4,5 відсотка прогнозованого річного обсягу валового внутрішнього продукту, що відповідає прогнозованому обсягу видатків розвитку, коштів, необхідних для капіталізації банків, виконання гарантійних зобов'язань;

– залучення кредитів міжнародних фінансових установ для реалізації проєктів економічного та соціального розвитку України у межах, визначених дефіцитом бюджету розвитку;

- стосовно частки прогнозованого річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет:

- збереження частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні, що не перевищує прогнозований на 2010 рік та не більше ніж 30,5 відсотка, з урахуванням можливого внесення змін до актів податкового законодавства та зміни обсягів спеціального фонду бюджету;

- стосовно граничного обсягу державного боргу та державних гарантій:

- утримання обсягу державного боргу на економічно безпечному рівні (не більш як 40 відсотків валового внутрішнього продукту) шляхом здійснення державних запозичень з метою забезпечення економічної та фінансової стабільності;

- вжиття заходів для проведення активних операцій, пов'язаних з управлінням державним боргом та ліквідністю єдиного казначейського рахунка, у межах граничного обсягу державного боргу на кінець року;

- надання гарантій Кабінетом Міністрів України в обсязі не більш як 3 відсотки валового внутрішнього продукту для реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів, спрямованих, зокрема, на розвиток експортного потенціалу національної економіки;

- стосовно питомої ваги обсягу міжбюджетних трансфертів у видатках державного бюджету і коефіцієнта вирівнювання для місцевих бюджетів:

- поступове збільшення питомої ваги міжбюджетних трансфертів у видатках загального фонду державного бюджету;

- посилення стимулюючої складової частини міжбюджетного регулювання шляхом забезпечення взаємозв'язку між коефіцієнтом вирівнювання «альфа» та середнім індексом виконання розрахункових показників місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, за останні три бюджетні періоди із забезпеченням стабільного обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на цю мету;

- стосовно питомої ваги капітальних вкладень у видатках державного бюджету та пріоритетів їх використання:

- встановлення питомої ваги видатків розвитку та надання кредитів орієнтовно на рівні 13–14 відсотків усього обсягу видатків та надання кредитів з державного бюджету з урахуванням можливих змін у структурі видатків та внесення змін до законодавства;

- пріоритетне спрямування капітальних вкладень на фінансування об'єктів, які забезпечують приріст/підтримання потужностей у 2011-2012 роках або вводяться в експлуатацію у 2011 році;

- стосовно взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами у 2011 році:

- підвищення фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування шляхом закріплення за ними додаткових дохідних джерел;

- підвищення рівня заінтересованості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягу надходжень до місцевих бюджетів;

- збільшення інвестиційної складової частини місцевих бюджетів, зокрема, шляхом збільшення кількості джерел надходжень до бюджету розвитку;

- удосконалення системи надання та використання субвенцій на реалізацію цільових інвестиційних проєктів соціально-економічного розвитку;

- зменшення диспропорції в ресурсній базі місцевих бюджетів та сприяння створенню умов для її збільшення;

- удосконалення механізму розрахунку видатків, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, зокрема, шляхом наукової

обґрунтованості розрахунків нормативів бюджетної забезпеченості та коригувальних коефіцієнтів до них, а також застосування з цією метою галузевих стандартів надання суспільних послуг;

– систематизація видаткових повноважень місцевих бюджетів;

– використання фінансових важелів подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку територій;

– розмежування повноважень між державним та місцевими бюджетами на засадах збалансування загальнодержавних і регіональних інтересів;

– розроблення програм розвитку регіонів на середньострокову перспективу на основі науково обґрунтованих пріоритетів регіонального розвитку та з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування;

• стосовно змін до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики держави у 2011 році:

– удосконалення бюджетного законодавства в частині забезпечення розвитку середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу бюджетування, застосування сучасних форм і методів управління бюджетними коштами, державним та місцевим боргом, зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів, удосконалення системи державного внутрішнього контролю та посилення відповідальності учасників бюджетного процесу;

– проведення реформування системи податків і зборів (обов'язкових платежів) шляхом прийняття Податкового кодексу України, в якому передбачити:

перехід до визначення податку на прибуток підприємств із застосуванням методу зіставлення доходів та витрат платників податку з урахуванням світового досвіду;

поступове зниження ставки податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість;

перехід до застосування загальної системи оподаткування у сфері страхової діяльності;

удосконалення системи адміністрування податку на додану вартість та

зменшення кількості ухилень від його сплати;

подання в обов'язковому порядку податкової звітності в електронному вигляді;

забезпечення поетапного підвищення ставок акцизного збору з метою адаптації податкового законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

встановлення ставок акцизного збору на компоненти бензинів на рівні ставок на бензини;

запровадження додаткового оподаткування доходів громадян з високим рівнем доходів, зокрема, шляхом введення податку на розкіш;

підвищення ефективності справляння податку з доходів фізичних осіб шляхом визначення у податковому розрахунку суми зобов'язання податкового агента щодо сплати нарахованого податку з доходів найманих працівників;

удосконалення системи оподаткування доходів самозайнятих осіб (суб'єктів підприємницької діяльності та осіб, які провадять незалежну професійну діяльність);

запровадження єдиного платежу — плати за користування надрами для видобування корисних копалин замість двох діючих платежів (платежі за користування надрами для видобування корисних копалин та збір за геолого-розвідувальні роботи, виконані за рахунок коштів державного бюджету);

перегляд базових нормативів усіх платежів за спеціальне використання природних ресурсів та проведення їх щорічної індексації;

скасування малоефективних загальнодержавних та місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів);

визначення плати за торговий патент у відсотках до мінімальної заробітної плати з одночасним запровадженням для пунктів продажу нафтопродуктів, скрапленого та стиснутого природного газу плати за торговий патент на кожний пістолет паливно-роздавальних колонок;

запровадження податкових канікул для сімейного бізнесу;

врегулювання на законодавчому рівні питання щодо легалізації доходів та майна, з яких не сплачено податки і збори (обов'язкові платежі) до бюджетів та державних цільових фондів, з метою залучення в економіку коштів тіньового сектору, забезпечення створення передумов повернення в Україну коштів та майна резидентів, поліпшення інвестиційного клімату, розвитку підприємництва та зміцнення взаємної довіри між державою та платниками податків і зборів (обов'язкових платежів);

– забезпечення адаптації законодавства України з питань митного оподаткування до законодавства Європейського Союзу, зокрема недопущення надання тарифних пільг та преференцій за галузевим (суб'єктним) принципом. Приведення митного законодавства у відповідність з Міжнародною конвенцією про спрощення і гармонізацію митних процедур;

– інтенсифікація процесу стягнення податкової заборгованості;

– удосконалення методів контролю за правильністю визначення митної вартості товарів;

– збільшення надходжень митних платежів до державного бюджету;

– недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;

– визначення механізму відрахування частини чистого прибутку (доходу) унітарних державних підприємств та їх об'єднань, що сплачується до державного бюджету;

– здійснення заходів щодо впровадження єдиного соціального внеску;

– збалансування фінансових планів Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» та її підприємств і компаній без залучення бюджетних коштів, державних цінних паперів, надання розстрочень і відстрочень у сплаті податкових зобов'язань та затвердження на цій основі бездефіцитного фінансового плану Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» в установленій законодавством строк;

– прийняття Державної програми приватизації, яка визначатиме умови передприватизаційної підготовки, строки, умови та механізм приватизації;

– удосконалення формули розрахунку ліцензійного збору за видачу, продовження строку дії і переоформлення ліцензій на мовлення та ліцензій провайдера програмної послуги і визначення розмірів ліцензійного збору за видачу ліцензій на супутникове, кабельне, проводове та багатоканальне мовлення шляхом внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (3759-12);

– приведення механізму надання державної підтримки вітчизняним товаровиробникам у відповідність з вимогами СОТ і законодавством Європейського Союзу;

– створення стабільної законодавчої бази для надання спеціальних дозволів на користування надрами (продаж на відкритих спеціальних аукціонах або проведення інвестиційних конкурсів з використання родовищ стратегічного значення);

– удосконалення законодавства у сфері державних закупівель з метою забезпечення ефективного і прозорого використання державних коштів та наближення законодавства у сфері державних закупівель до вимог СОТ і законодавства Європейського Союзу;

– зниження дефіциту Пенсійного фонду України і забезпечення його збалансованості шляхом зменшення обсягу пільг із сплати страхових внесків, оптимізації максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, та розміру пенсій, поетапного переходу до єдиних правил призначення пенсій;

– оптимізація співвідношення між обсягом бюджетного фінансування фундаментальних досліджень, прикладних досліджень і науково-технічних розроблень з урахуванням оцінки їх результативності за напрямками науки та розпорядниками бюджетних коштів;

– внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я з метою визначення на законодавчому рівні понять «медична допомога» та «медична послуга» для формування переліку гарантованих державою безоплатних медичних послуг і послуг, які повинні



надаватися на платній основі, та стандартів медичної допомоги;

- стосовно переліку головних розпорядників коштів державного бюджету:

- визначення головними розпорядниками бюджетних коштів установ, уповноважених забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів, які визначені Конституцією України (254к/96-ВР), та інших бюджетних установ, уповноважених Кабінетом Міністрів України реалізувати державну політику у відповідній сфері;

- стосовно захищених статей видатків бюджету:

- скорочення переліку захищених статей видатків з передбаченням визначення захищених статей видатків переважно соціального характеру на:

- оплату праці працівників бюджетних установ;

- нарахування на заробітну плату;

- придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;

- забезпечення продуктами харчування;

- оплату комунальних послуг та енергоносіїв;

- поточні трансферти населенню;

- поточні трансферти місцевим бюджетам;

- визначення захищеними видатками на 2011 рік видатків на обслуговування державного боргу, реформування та розвиток Збройних Сил України, розвідувальну діяльність, забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз і складів озброєння, ракет і боєприпасів Збройних Сил України, утилізацію звичайних видів боєприпасів, не придатних для подальшого зберігання та використання, будівництво (придбання) житла для військовослужбовців

та осіб рядового і начальницького складу, підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації, фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, заходи, пов'язані з підготовкою і проведенням в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу;

- стосовно обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди:

- перегляд та оптимізація переліку джерел наповнення та відповідних напрямів використання коштів спеціального фонду з метою зменшення його частки у державному бюджеті (крім власних надходжень бюджетних установ);

- включення до спеціального фонду надходжень, визначених законами України та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України;

- стосовно встановлення розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму:

- забезпечення системного підвищення мінімальної заробітної плати, посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, прожиткового мінімуму та рівня забезпечення прожиткового мінімуму;

- надання соціальної допомоги, включаючи надання пільг, залежно від матеріального становища сім'ї, а також підготовка пропозицій щодо поступової монетизації пільг на проїзд у транспорті;

- надання пільг та компенсації за професійною ознакою відповідним категоріям громадян з урахуванням їх матеріального становища та фінансування їх за рахунок коштів підприємств і установ;

- збільшення обсягу соціальної допомоги при народженні дитини.

Додаток 2 до Постанови Верховної Ради України  
від 4 червня 2010 року № 2318-VI

**ПРОПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ  
ДО ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА 2011 РІК**

При підготовці проекту закону про Державний бюджет України на 2011 рік Кабінету Міністрів України врахувати такі пропозиції Верховної Ради України до Основних напрямів бюджетної політики на 2011 рік:

1. Проект закону про Державний бюджет України на 2011 рік повинен узгоджуватися з Основними засадами грошово-кредитної політики на 2011 рік та Державною програмою економічного і соціального розвитку України на 2011 рік, яка має бути розроблена відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (1602-14), схвалена Кабінетом Міністрів України та подана на розгляд Верховної Ради України одночасно з таким законопроектом.

2. Забезпечити прогнозування надходжень проекту бюджету на 2011 рік на основі реальних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України з урахуванням фактичного рівня відповідних надходжень у минулому та поточному роках.

3. Удосконалити систему державного контролю за справлянням податків і зборів (обов'язкових платежів) щодо поліпшення платіжної дисципліни платників податків, скорочення податкового боргу, зменшення рівня переоплат з платежів до бюджету.

4. Упорядкувати механізм бюджетного відшкодування податку на додану вартість для забезпечення своєчасності і рівних умов повернення коштів платникам податку відповідно до законодавства та упередження злочинних схем щодо таких операцій. Уніфікувати звітність щодо заборгованості з невідшкодованих сум податку на додану вартість, у тому числі з простроченим терміном її повернення, шляхом застосування єдиних підходів у наданні такої звітності органам державної влади.

5. Посилити державний контроль за

витрачанням коштів від наданих податкових пільг.

6. Удосконалити порядок та умови реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого військового майна Збройних Сил України, що вивільняється в умовах їх реформування, для недопущення неефективних витрат бюджетних коштів на його утримання.

7. Покращити адміністрування платежів за спеціальне використання природних ресурсів, особливо в частині належного контролю за дотриманням законодавства при сплаті цих платежів.

8. Врахувати об'єктивний стан укладання та ратифікації відповідних угод при плануванні позик, що залучаються від міжнародних та іноземних організацій для впровадження проектів розвитку, та встановити постійний контроль і моніторинг належної реалізації таких проектів головними розпорядниками коштів державного бюджету.

9. Забезпечити упорядкування пільг, гарантій та умов матеріально-технічного забезпечення діяльності керівних працівників органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суддів з метою економії бюджетних коштів та внести зміни до відповідних нормативно-правових актів.

10. Не передбачати на 2011 рік кошти на бюджетні програми, повноваження для проведення яких з державного бюджету безпосередньо не визначені нормативно-правовими актами Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

11. Забезпечити оптимізацію витрат головних розпорядників коштів державного бюджету шляхом виключення неперіоритетних та неефективних витрат, насамперед тих, що не забезпечують виконання основних функцій і завдань відповідного головного розпорядника.

12. Вдосконалити систему оцінки ефективності бюджетних програм на

основі показників їх виконання, що визначаються у паспортах бюджетних програм, та врахувати результати такої оцінки при підготовці проекту державного бюджету на 2011 рік.

13. Упорядкувати структуру та назви бюджетних програм виходячи з необхідності підвищення якості реалізації таких програм та досягнення їх кінцевої мети.

14. Здійснити поетапну передачу відомчих бюджетних установ соціально-культурного призначення до сфери управління міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідають за реалізацію державної політики у відповідній галузі.

15. Здійснити упорядкування переліку бюджетних установ, які утримуються за рахунок державного бюджету, шляхом надання окремим з них статусу одержувачів бюджетних коштів, виходячи з питомої ваги платних послуг, юридичних підстав та наявності госпрозрахункових підприємств, установ і організацій аналогічного профілю.

16. Вжити дієвих заходів щодо комплексного врегулювання погашення дебіторської та кредиторської заборгованості бюджетних установ.

17. Удосконалити систему виплати грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу з метою оптимізації цих витрат у загальних видатках військових формувань та правоохоронних органів, у тому числі шляхом упорядкування витрат на грошове забезпечення осіб різних силових структур, що перебувають на аналогічних посадах.

18. Здійснити заходи щодо впровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування.

19. Забезпечити стимулюючу роль державного замовлення при розподілі бюджетних коштів.

20. Кошти державного бюджету на державну підтримку економіки в 2011 році мають виділятися тим галузям економіки, які спроможні в середньостроковому періоді забезпечити підвищення технічного рівня виробництва, зростання продуктивності праці та отримання конкурентних переваг на світових ринках.

21. Передбачити фінансове забезпечення державних цільових програм щодо підтримки національної економіки з урахуванням членства України у Світовій організації торгівлі.

22. Сприяти активному залученню приватних інвесторів до реалізації заходів з підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, що є економічно виправданим в умовах дефіциту бюджетних ресурсів.

23. Вжити відповідних заходів для зарахування з 1 січня 2011 року до спеціального фонду державного бюджету сум податку на додану вартість, що сплачується переробними підприємствами всіх форм власності за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти та іншу продукцію переробки тварин і птиці, закуплених у живій вазі, з подальшим використанням на здійснення відповідних доплат.

24. Удосконалити систему загальнообов'язкового соціального і пенсійного страхування у частині посилення платіжної дисципліни, збільшення доходів відповідних фондів та оптимізації їх видатків.

25. Вжити заходів щодо затвердження державних соціальних стандартів та нормативів надання послуг бюджетними установами у відповідних сферах.

26. Передбачити додаткову дотацію з державного бюджету місцевим бюджетам на вирівнювання фінансової забезпеченості.

27. Оптимізувати витрати на пільгові перевезення окремих категорій громадян на підставі удосконаленої методики визначення обсягів компенсаційних виплат на пільговий проїзд.

28. Забезпечити подання на розгляд Верховної Ради України пропозицій змін до законодавчих актів України, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики у 2011 році.

29. При розробці пропозицій змін до податкового законодавства додатково врахувати необхідність:

– упорядкування діючих податкових пільг з метою розширення бази оподаткування та вирівнювання податкового

навантаження на платників податків, а також мінімізації пільг з плати за землею;

– збільшення граничних розмірів ставок за податками і зборами (обов'язковими платежами), встановлювати які мають право місцеві ради, зокрема, щодо єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва, плати за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;

– запровадження податку на нерухоме майно як додаткового джерела доходів місцевих бюджетів;

– надання більших повноважень місцевим органам влади щодо запровадження і справляння місцевих податків і зборів;

– удосконалення системи адміністрування податку з доходів фізичних осіб у частині визначення у податковому розрахунку суми зобов'язання податкового агента щодо сплати нарахованого податку з доходів фізичних осіб.

30. При розробці пропозицій змін до бюджетного законодавства додатково врахувати необхідність:

– запровадження системи оцінки ефективності та моніторингу виконання бюджетних програм;

– посилення контролю за дотриманням бюджетного законодавства у частині систематизації бюджетних правопорушень та заходів впливу за такі порушення, конкретизації повноважень контролюючих органів у бюджетному процесі;

– удосконалення порядку розгляду законопроектів щодо їх впливу на показники бюджету та відповідності бюджетному законодавству;

– розширення складу доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, та тих, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів;

– узгодження інших законодавчих актів України з бюджетним законодавством.

31. Залучати кредити окремих іноземних держав для реалізації проектів економічного та соціального розвитку України у межах, визначених дефіцитом бюджету розвитку.

32. Включити видатки на забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації (протезування) до складу захищених видатків державного бюджету.

33. Забезпечити щоквартальне системне підвищення мінімальної заробітної плати, посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки, прожиткового мінімуму для всіх соціальних і демографічних груп населення та рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

34. Передбачити надання соціальної допомоги залежно від матеріального становища сім'ї.

35. Удосконалити надання пільг та компенсації за професійною ознакою і соціальним статусом відповідним категоріям громадян з метою забезпечення якісного бюджетного планування видатків на соціальні потреби.

36. Збільшити обсяг допомоги при народженні дитини, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

37. Забезпечити шляхом прийняття нормативно-правових актів належний рівень пенсійного забезпечення інвалідів війни та учасників бойових дій відповідно до їх соціального статусу. (Документ взято з сайту Верховної Ради).

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ\*

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

З метою сприяння дальшому комплексному розвитку правової науки, підвищення ефективності наукових досліджень у галузі права, а також координації діяльності наукових установ і вищих навчальних закладів юридичного профілю у розробленні наукових проблем, які мають важливе значення для розвитку південного регіону України,

**постановляю:**

1. Підтримати ініціативу Національної академії правових наук України щодо створення в її структурі Південного регіонального центру на базі Одеської національної юридичної академії.

2. На зміну статті 4 Указу Президента України від 23 липня 1993 року № 275(275/93) «Про Академію правових наук України» (зі змінами, внесеними Указами від 12 квітня 2000 року № 586(586/2000), від 24 лютого 2004 року № 220(220/2004) та від 30 травня

2008 року № 492(492/2008) установити чисельність членів Національної академії правових наук України — 53 дійсні члени і 88 членів-кореспондентів.

3. Кабінету Міністрів України вирішити питання фінансування Національної академії правових наук України, пов'язані зі створенням в її структурі Південного регіонального центру та збільшенням чисельності членів Академії.

4. Запропонувати Національній академії правових наук України для цільових виборів та формування складу Південного регіонального центру провести загальні збори Академії з обрання дійсних членів та членів-кореспондентів Академії.

*Президент України  
В. ЯНУКОВИЧ*

м. Київ, 21 травня 2010 року  
№ 635/2010

**ЕТИЧНИЙ КОДЕКС УЧЕНОГО УКРАЇНИ**

*Схвалено постановою  
загальних зборів НАН України  
від 15 квітня 2009 року № 2*

**Передмова**

Метою Етичного кодексу вченого України (надалі Кодекс) є формулювання загальних етичних принципів, яких кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі. Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під

моральним кутом. Закріплені тут принципи мають слугувати основою для етичної підготовки молодих науковців. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного вченого зокрема. Проблема особистої відповідальності вченого набула важливого значення тому, що суспільні інститути часом не встигають за стрімкими темпами розвитку науки і технологій.

В усьому світі етичні кодекси базуються на розумінні того, що належна

\* Режим доступу : <http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/Peges/default.aspx>.

практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу, суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки.

### 1. Загальні принципи

1.1. Етика науки базується на основоположних цінностях, нормах та принципах і визначає моральну поведінку вченого, його відповідальність перед суспільством.

1.2. У своїй роботі вчений має керуватися визнаними стандартами практики, загальні положення яких сформульовано у цьому Кодексі.

1.3. Учений повинен усвідомлювати, що ефективність науки оцінює суспільство.

1.4. Учений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності, що можуть впливати на розвиток людства або природи. Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом:

- відмови у співпраці;
- попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку;
- інформування громадськості, зокрема наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження.

1.5. Учений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах

атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права.

1.6. Учений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві її поглядів і рекомендацій.

1.7. Вчений має спрямовувати свої зусилля на подальше застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найекономічнішого використання природних ресурсів. Визнаючи суспільні потреби та обмеженість природних ресурсів, учений повинен активно протидіяти проведенню необґрунтованих досліджень.

1.8. Свобода в науці — це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їхнього вирішення, й понад усе, свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки.

1.9. Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань.

1.10. Учений не чинить дій, які можуть завдати шкоду професійній репутації іншого вченого. Проте, за наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій ученого, наукове співтовариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку.

1.11. Учений має докладати зусиль до підготовки та розвитку наукової молоді — інтелігентів, чесних і самовідданих патріотів. Тому виховання наукової зміни не повинно обмежуватися тільки наданням технічних навичок, необхід-

них для проведення дослідження. Підготовка має включати основні етичні стандарти та норми науки. Наукові співробітники та викладачі мають слугувати взірцем моральності для молодих вчених щодо ставлення до науки та до авторських прав.

## 2. Наукові дослідження

2.1. Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі.

2.2. Учений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника.

2.3. Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.

2.4. Учений має пам'ятати, що наукове дослідження — це процес отримання нового знання. Він має прагнути до належної ерудиції і компетентності, за яких можливий критичний аналіз найсучасніших наукових знань.

2.5. Учений має забезпечувати необхідний захист інтелектуальної власності.

2.6. Вчений має сприяти якнайповнішому використанню результатів своєї праці в інтересах суспільства та з метою охорони довкілля.

2.7. Наукові дослідження жодним чином не повинні ображати гідність або йти всупереч правам людини. У медико-біологічних дослідженнях слід керуватися принципами біоетики.

2.8. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричиняти шкоди навколишньому середовищу. Якщо такого пошкодження неможливо

уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану.

## 3. Учений як автор

3.1. Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями. При цьому найвищою нагородою вченого є досягнення істини та визнання наукового співтовариства. Вчений має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет. Разом з тим, публікація неточних і непереконливих наукових результатів, а також публікація в ненаукових виданнях з метою досягнення пріоритету, неприпустимі.

3.2. Учений визнає міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав. Він може використовувати інформацію з будь-яких публікацій за умови, що вказує джерело та проводить чітку межу між власними даними та здобутками інших. Запозичення для власних публікацій будь-яких фотографій, рисунків, таблиць, схем тощо потребує, згідно з видавничими правилами, дозволу автора або видавництва.

3.3. При публікації результатів дослідження, що проводилося групою вчених, всі, хто брав творчу участь у роботі, мають бути зазначеними як автори; у разі необхідності може бути зазначено їхній особистий внесок.

Тільки реальний творчий внесок у наукову роботу може слугувати критерієм авторства.

Поступатися авторством на наукову роботу іншій особі, приймати авторство або співавторство та, особливо, вимагати його є неприпустимим.

3.4. Учений не повинен повторювати свої наукові публікації з метою підвищення їх кількості. Якщо для пропаганди наукових досягнень доцільна публікація однієї і тієї ж роботи в різних журналах, редактори останніх повинні бути поінформовані про факт публікації в інших виданнях.

3.5. Учений повинен бути об'єктивним в оцінці власних досягнень. Преса, радіо та телебачення можуть бути використані

для пропаганди наукових досягнень, але не власної особи. При публікації роботи вчений підпорядковується вимогам видавця, але бажано, щоб наукові ступені та звання автора не були вказані. Така інформація може бути подана у примітці.

#### **4. Учений як керівник**

4.1. Для наукової праці вчений оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Учений повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації.

4.2. Учений будує взаємини зі співробітниками на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник він має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці.

4.3. Учений не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам.

4.4. Учений-керівник зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам свого колективу своє наукове бачення проблеми.

4.5. Учений повинен докладати всіх зусиль для створення належної творчої атмосфери в колективі.

#### **5. Учений як викладач**

5.1. Учений має з повагою ставитися до своїх учнів і до їхнього вільного й критичного мислення.

5.2. Учений у своїй викладацькій роботі повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, але й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління.

5.3. Учений не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки студентського співтовариства щодо форми та методів навчання.

5.4. Учений повинен проводити заняття в цікавій формі, прийнятній для широкого кола учнів. Він має переконатися в належному забезпеченні лабораторій та бібліотек, заняття проводити суворо відповідно до розкладу. Зміст лекцій повинен відображати сучасні досягнення світової науки і не супроводжуватися тиском упередженої думки.

5.5. Учений має об'єктивно ставитися до учнів, утримуючись від неетичних форм оцінок.

5.6. Учений має усвідомлювати, що він повинен бути взірцем найвищої інтелігентності, в якій відображаються традиції визнаних українських і світових наукових шкіл.

5.7. Учений приділяє особливу увагу обдарованим студентам і залучає їх до наукової праці. Він має виховувати у своїх учнів почуття відповідальності за наукову діяльність.

5.8. Учений не розголошує інформацію особистого характеру щодо своїх учнів.

5.9. Учений не приймає жодної оплати чи іншого доходу від своїх студентів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, безпосередньо оплачуваних студентами.

#### **6. Учений як консультант чи експерт**

6.1. Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду.

6.2. Учений має дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі статі, раси, політичних поглядів чи культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом.

6.3. Учений висловлює свою думку про роботу та наукові досягнення колег чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливий та прихильний, так і упереджено негативний висловлювання не припустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися.



6.4. Учений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт, учений має бути неупередженим.

6.5. Під час обговорення, полеміки та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекручування з метою приниження або дискредитації.

6.6. При проведенні експертного розгляду вчений має дотримуватися принципу конфіденційності.

6.7. У ході експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та оголошенні висновків.

6.8. Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів учений повинен ставити загальні інтереси вище, ніж інтереси замовників дослідження.

## 7. Учений як громадянин

7.1. Учений має присвятити себе пошукові нозих знань та їх застосуванню на благо суспільству та для збереження природи. Інформація, яка надається суспільству, має бути достовірною. Вчений протидіє поширенню неперевіраних даних і необґрунтованих рекомендацій.

7.2. Учений сприяє розповсюдженню наукових знань і протидіє поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень.

7.3. Учений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень не лише у спеціальних наукових виданнях, але й у науково-популярній формі, щоб зробити їх максимально доступними для широких верств суспільства.

7.4. Учений повинен брати активну участь у житті наукового співтовариства та у роботі колегіальних органів. При цьому він має діяти, насамперед, виходячи із загальних інтересів науки й тільки потім з інтересів особистих та своєї установи.

7.5. Учений не дозволяє використовувати авторитет науки чи свій власний авторитет у рекламних або пропагандистських цілях з корисливою метою.

7.6. Учений, що займає урядову чи адміністративну посаду, повинен дотримуватися етичних норм, прийнятих у науковому співтоваристві.

**ПРАВИЛА ПРИЙОМУ  
ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЮРИДИЧНОЇ АКАДЕМІЇ  
у 2010 році**

Провадження освітньої діяльності в Одеській національній юридичній академії (надалі — ОНЮА) здійснюється відповідно до ліцензії Міністерства освіти і науки України (серія АВ № 498424 від 11.11.2009 р., термін дії ліцензії до 01.07.2014 р.).

Правила прийому (далі — Правила) розроблені приймальною комісією ОНЮА (далі — приймальна комісія) відповідно до Примірних правил прийому до вищого навчального закладу (додаток до листа Міністерства освіти і науки від 20.10.2009 р. № 1/9-733) на підставі Умов прийому до вищих навчальних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 18.09.2009 р. № 873 та зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 06.10.2009 р. за № 930/16946.

**1. Загальні положення**

1.1. Одеська національна юридична академія оголошує набір на підготовку фахівців з вищою освітою за освітньо-кваліфікаційними рівнями, напрямками підготовки (спеціальностями) відповідно до ліцензії в межах ліцензованого обсягу на факультеті міжнародно-правових відносин та юридичної журналістики, факультеті цивільної та господарської юстиції, судово-адміністративному факультеті, соціально-правовому факультеті, факультеті адвокатури, в Інституті прокуратури та слідства, Інституті підготовки професійних суддів, на факультеті заочного та вечірнього навчання, факультеті заочного навчання № 2, а також у відокремлених структурних підрозділах (Інституті інтелектуальної власності ОНЮА у м. Києві, Миколаївському комплексі ОНЮА, Черкаському навчально-консультаційному центрі

ОНЮА, Навчально-консультаційному центрі ОНЮА з юридичним коледжем у м. Чернівці; Криворізькому навчальному центрі ОНЮА; Економіко-правовому факультеті ОНЮА у м. Сімферополь; Нікопольському факультеті ОНЮА; Навчально-консультаційному центрі ОНЮА у м. Івано-Франківськ; Тираспольській філії) та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації, що є у структурі ОНЮА (Юридичному коледжі ОНЮА, Юридичному коледжі Навчально-консультаційного центру з юридичним коледжем ОНЮА у м. Чернівці) (див. додаток 1).

1.2. До Одеської національної юридичної академії приймаються громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які проживають на території України на законних підставах, мають відповідний освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень та виявили бажання здобути вищу освіту.

1.3. Прийом до Одеської національної юридичної академії на всі освітньо-кваліфікаційні рівні здійснюється за конкурсом незалежно від джерел фінансування.

1.4. Прийом до Магістратури державної служби та до професійних училищ ОНЮА регламентується окремими Положеннями (Правилами).

**2. Вимоги до рівня освіти вступників**

2.1. На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, бакалавра приймаються особи з повною загальною середньою освітою.

2.2. На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста з одночасним здобуттям повної загальної середньої

освіти приймаються особи з базовою загальною середньою освітою.

2.3. На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста за спеціальністю 7.060101 «Правознавство» приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра за спеціальністю 6.060101 «Правознавство» або напрямом підготовки 6.030401 «Право».

На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста за напрямом «Специфічні категорії» спеціальності 7.000002 «Інтелектуальна власність» приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче бакалавра за будь-яким напрямом та спеціальністю підготовки.

2.4. На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 8.060101 «Правознавство» приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра за напрямом 6.060101 «Правознавство» (або напрямом підготовки 6.030401 «Право») або спеціаліста за спеціальністю 7.060101 (лише на заочну форму факультету заочного та вечірнього навчання) чи здобули повну вищу юридичну освіту до запровадження ступеневої освіти.

На навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за напрямом «Специфічні категорії» спеціальностей 8.000002 «Інтелектуальна власність», 8.000012 «Консолідована інформація», 8.000014 «Управління інноваційною діяльністю» приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче бакалавра або спеціаліста за будь-яким напрямом та спеціальністю підготовки.

Прийом на підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра на основі здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста здійснюється за кошти фізичних (юридичних) осіб.

2.5. На навчання до Інституту підготовки професійних суддів при ОНЮА (далі — ІППС) для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра

приймаються особи, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста за спеціальністю 7.060101 «Правознавство» або повну вищу юридичну освіту до запровадження ступеневої освіти. Прийом на підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра на основі здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста здійснюється за кошти фізичних (юридичних) осіб. Вступники з числа осіб, які мають стаж роботи в галузі права не менш як два роки та рекомендацію Державної судової адміністрації України або Вищого адміністративного суду України, вступають на денну форму навчання за державним замовленням.

2.6. ОНЮА приймає на старші курси (з нормативним терміном навчання на вакантні місця) осіб, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, на визначену прийнятною комісією кількість місць для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за умови вступу на споріднений напрям підготовки (див. додаток 2).

2.7. Особи, які мають повну вищу неюридичну освіту, для здобуття вищої юридичної освіти за кошти фізичних або юридичних осіб зараховуються на заочну форму навчання факультету заочного навчання № 2 на курс не нижче третього за умови відповідності змісту освіти за дисциплінами соціально-гуманітарного циклу освітньо-кваліфікаційної програми бакалавра з права та освітньо-професійної програми бакалавра відповідного напрямку.

2.8. ОНЮА здійснює прийом студентів на старші курси у порядку переведення та поновлення в межах вакантних місць ліцензованого обсягу відповідно до Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів вищих закладів освіти, затвердженого Наказом Міністерства освіти України № 245 від 15.07.1996 р. Перевищення ліцензованого обсягу допускається лише у разі поновлення осіб, які повертаються після академічної відпустки.

**3. Фінансування  
підготовки фахівців**

3.1. Фінансування підготовки фахівців в ОНЮА здійснюється:

– за рахунок видатків державного та місцевих бюджетів — за державним замовленням;

– за рахунок коштів фізичних, юридичних осіб;

– за рахунок коштів, спрямованих на розвиток Державної системи правової охорони інтелектуальної власності, в межах квоти фахівців Державної системи правової охорони інтелектуальної власності та спеціалістів інших органів виконавчої влади, до компетенції яких відносяться питання інтелектуальної власності, ухваленої рішенням Колегії Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України. Фінансування підготовки зазначеної категорії фахівців здійснюється виключно за спеціальністю 7.000002, 8.000002 «Інтелектуальна власність».

3.2. Громадянин України має право безоплатно здобути вищу освіту на конкурсній основі, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше.

3.3. Громадянин України має право безоплатно здобувати вищу освіту за другим напрямом (спеціальністю), якщо він за станом здоров'я втратив можливість виконувати службові чи посадові обов'язки за отриманою раніше кваліфікацією, що підтверджується висновками медико-соціальної експертної комісії.

**4. Строки прийому заяв і документів,  
вступних екзаменів, конкурсного відбору  
та зарахування на навчання**

4.1. Прийом заяв і документів, вступні екзамени, конкурсний відбір та зарахування на навчання вступників на основі базової та повної загальної середньої освіти проводиться в такі строки:

Етапи вступної кампанії	Денна форма навчання		Навчання без відриву від виробництва*
	вступники на основі освіти		
	базової загальної середньої	повної загальної середньої	базової або повної загальної середньої
Початок прийому заяв та документів	15 липня 2010 року		23 червня 2010 року
Закінчення прийому заяв та документів від осіб, які мають скласти вступні випробування, що проводить ОНЮА	22 липня 2010 року		
Закінчення прийому заяв та документів від осіб, які не складають вступних випробувань	31 липня 2010 року		
Строки проведення ОНЮА вступних екзаменів	23–31 липня 2010 року		
Термін оприлюднення рейтингового списку вступників	не пізніше 3 серпня 2010 року		
Терміни зарахування вступників	<ul style="list-style-type: none"> <li>• за державним замовленням — не пізніше 10 серпня;</li> <li>• за кошти фізичних та юридичних осіб — після зарахування на місяць державного замовлення — не пізніше 25 серпня (заочна форма навчання — 31 серпня)</li> </ul>		
* заочна, вечірня форми навчання			



для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, спеціаліста, магістра) та форму навчання.

Вступники можуть подати заяви та документи лише до одного з вказаних у пункті 1.1 цих Правил навчально-наукових підрозділів ОНЮА, за умови вступу на один і той же напрям підготовки (спеціальність), тотожну форму навчання для здобуття одного і того ж освітньо-кваліфікаційного рівня. У разі виявлення приймальною комісією фактів подання одним вступником заяв для участі в конкурсному відборі на зарахування на два та більше навчально-наукових підрозділів ОНЮА за одним і тим же напрямом підготовки (спеціальністю), освітньо-кваліфікаційним рівнем та формою навчання дійсною вважається заява подана вступником у часі останньою.

5.2. До заяви вступник додає:

- документ державного зразка про раніше здобутий освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень, на основі якого здійснюється вступ, і додаток до нього, за особистим вибором оригінали або завірені копії (за винятком випускників ОНЮА — молодших спеціалістів або бакалаврів);

- медичну довідку за формою 086-о або її копію (за винятком випускників ОНЮА — молодших спеціалістів або бакалаврів);

- шість кольорових фотокарток розміром 3×4 см.

При прийомі в порядку переведення або поновлення додається також академічна довідка встановленого зразка про незакінчену вищу освіту.

5.3. Вступники, які вступають на основі повної загальної середньої освіти, додатково подають сертифікат Українського центру оцінювання якості освіти (або його копію) з оцінками з предметів, що визначені Додатком 3 до цих Правил для конкурсного відбору щодо вступу на обраний напрям підготовки (спеціальність). Вступники, які подають сертифікат з кількістю балів з визначених предметів нижче встановленої цими Правилами мінімальної кількості балів, до участі

у конкурсному відборі не допускаються (крім випадків, передбачених пунктом 6.1 розділу 6 цих Правил).

Вступники мають право подавати сертифікат Українського центру оцінювання якості освіти, виданий у 2008, 2009, або у 2010 році.

При вступі на навчання на основі повної загальної середньої освіти подання сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти з результатами проходження незалежного оцінювання є обов'язковим крім випадків, передбачених пунктами 6.1.1, 6.1.2, 6.1.3, 6.1.4 розділу 6 цих Правил.

5.4. Особи з обмеженими фізичними можливостями (інваліди I та II груп, діти-інваліди) подають документи, що засвідчують їхнє право на складання вступних екзаменів у вищому навчальному закладі.

5.5. Особи, які не проходили зовнішнє незалежне оцінювання з відповідних конкурсних предметів, подають документи, що засвідчують їхнє право на складання вступних екзаменів в ОНЮА:

- військовослужбовці Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, звільнені з військової служби в рік вступу до ОНЮА;

- військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом — при вступі на заочну форму навчання;

- громадяни України, звільнені зі строкової військової служби в рік вступу до ОНЮА;

- особи, які мають захворювання, вказані в переліку захворювань, що можуть бути перешкодою для проходження громадянами зовнішнього незалежного оцінювання, встановленому Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України, для яких Український центр оцінювання якості освіти не може забезпечити проходження незалежного

зовнішнього оцінювання навчальних досягнень.

5.6. Приймальна комісія здійснює перевірку відповідності сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти (далі — сертифікатів УЦОЯО) бази даних цього центру та участі вступників у зовнішньому незалежному оцінюванні. Письмове підтвердження Українським центром оцінювання якості освіти невідповідності сертифіката є підставою для відмови вступникам щодо їх участі у конкурсі та зарахуванні на навчання. У разі зарахування таких вступників наказ про зарахування у частині, що стосується їх зарахування, — анулюється.

5.7. Приймальна комісія розглядає документи вступників та приймає рішення про допуск до участі в конкурсному відборі для вступу на навчання до ОНЮА.

5.8. Факт ознайомлення вступника з правилами прийому, наявною ліцензією і сертифікатом про акредитацію відповідного напрямку підготовки (спеціальності), а також надання ним згоди на оприлюднення результатів зовнішнього незалежного оцінювання (вступних випробувань) та наявності підстав для вступу поза конкурсом фіксується у заяві вступника і підтверджується його особистим підписом.

5.9. Паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон або інший документ, який засвідчує особу і громадянство (свідцтво про народження для осіб, які за віком не мають паспорта), та військовий квиток (посвідчення про приписку до призовної дільниці) і документи, що підтверджують його право на вступ, вступник пред'являє особисто.

5.10. Особи, які вступають на підготовку за державним замовленням на умовах цільового прийому згідно з установленими квотами, додають направлення, видане відповідними органами освіти Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських

державних адміністрацій (для закладів I–II рівнів акредитації — відповідними органами освіти районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій), а також міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, організаціями, установами, що уклали договори з вищим навчальним закладом відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

5.11. Оформлення документів (у тому числі, направлень і рекомендацій) та підготовка справ осіб, які вступають на перший курс Інституту прокуратури та слідства, факультету цивільної та господарської юстиції, судово-адміністративного факультету, соціально-правового факультету, здійснюється у порядку, погодженому ОНЮА з відповідними державними органами (Генеральною прокуратурою України, Міністерством юстиції України, Службою безпеки України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Пенсійним фондом України, Державною податковою адміністрацією України, Державною митною службою України, Вищою радою юстиції, Вищим адміністративним судом України, апеляційним судом м. Києва, Державною судовою адміністрацією України, Одеською обласною державною адміністрацією, ГУУМВС України в Одеській області з питань соціального захисту населення).

Приймальною комісією за поданням вказаних державних органів встановлюється квота прийому на перший курс Інституту прокуратури та слідства, факультету цивільної та господарської юстиції, судово-адміністративного факультету, соціально-правового факультету.

Особи, які вступають на перший курс Інституту прокуратури та слідства, факультету цивільної та господарської юстиції, судово-адміністративного

факультету, соціально-правового факультету на місця державного замовлення, проходять на базі ОНЮА професійний відбір з урахуванням специфіки майбутньої роботи в органах прокуратури, Служби безпеки України, внутрішніх справ, юстиції, судових, митних та податкових органах, органах Пенсійного фонду України, потреб цих органів у підготовці юридичних кадрів та подають відповідні рекомендації цих державних органів або їх територіальних підрозділів.

Особи, які вступають на факультет адвокатури, факультет міжнародно-правових відносин та юридичної журналістики, соціально-правовий факультет, у навчальні підрозділи академії, що знаходяться за межами м. Одеса (факультети, навчальні комплекси, центри), подають документи на загальних засадах.

Особи, які вступають на денну форму навчання за державним замовленням до ІППС завчасно подають заяви та документи через Вищу раду юстиції, Державну судову адміністрацію України, Вищий адміністративний суд України у порядку, погодженому ОНЮА з цими державними органами.

5.12. При прийнятті на навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста, магістра на основі базової або повної вищої освіти осіб, які подають документ про здобутий за кордоном освітньо-кваліфікаційний рівень, обов'язковою є процедура нострифікації документа про здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень, що проводиться Міністерством освіти і науки України в установленому порядку. Нострифікація цих документів здійснюється протягом першого року навчання, про що вступником разом з документами про вступ подається відповідна заява-зобов'язання.

5.13. Усі копії документів завіряються за оригіналами вищим навчальним закладом або в установленому законодавством порядку.

5.14. Документи, що дають право на вступ у порядку цільового прийому, поза конкурсом, за результатами

співбесіди, які засвідчують досягнення визначних успіхів у вивченні профільних предметів, які дають право на першочергове зарахування при однаковому конкурсному балі, вступник подає (пред'являє) особисто у терміни, визначені для прийому документів. Вступники мають право подати до приймальної комісії інші додаткові документи, які, на їх думку, можуть бути взяті до уваги при конкурсному відборі.

5.15. Вступник може подати заяву та документи не більше ніж до п'яти вищих навчальних закладів України та не більше ніж на три напрями підготовки (спеціальності) у кожному з них, про що приймальною (відбірковою) комісією академії робиться відмітка на зворотному боці сертифіката Українського центру оцінювання якості освіти, засвідчена печаткою приймальної (відбіркової) комісії академії.

## **6. Вступні випробування та конкурсний відбір**

6.1. Для конкурсного відбору осіб, які на основі повної загальної середньої освіти вступають до ОНЮА для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, бакалавра, зараховуються бали сертифіката УЦОЯО з предметів, визначених Переліком конкурсних предметів у сертифікаті УЦОЯО (вступних екзаменів) (див. додаток 3), яким також визначаються профільні та непрофільні предмети, мінімальна кількість балів сертифіката з профільних загальноосвітніх предметів, з якими вступник допускається до участі у конкурсному відборі для зарахування на навчання. Вступник допускається до участі у конкурсному відборі для зарахування на навчання, якщо кількість балів із загальноосвітніх предметів складає не менше 124.

ОНЮА за рішенням приймальної комісії допускає до участі у конкурсному відборі для вступу на навчання вступника, який подає сертифікат Українського центру оцінювання якості освіти, кількість балів якого з непрофільних загальноосвітніх



предметів (предмета), визначених цими Правилами, нижче 124 балів з кожного предмета за умови, якщо кількість балів з профільних загальноосвітніх предметів (предмета), визначених цими Правилами, становить не нижче 170 балів з кожного предмета.

6.1.1. Особи з обмеженими фізичними можливостями (інваліди I та II груп, діти-інваліди) мають право на складання вступних екзаменів у формі співбесіди з відповідних конкурсних предметів в ОНЮА.

6.1.2. Особи, які не проходили зовнішнє незалежне оцінювання з відповідних конкурсних предметів, мають право на складання вступних екзаменів з цих предметів (диктант з творчим завданням з української мови і літератури та тестування з інших конкурсних предметів) в ОНЮА:

– військовослужбовці Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, звільнені з військової служби в рік вступу до ОНЮА;

– військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом — при вступі на заочну форму навчання;

– громадяни України, звільнені зі строкової військової служби в рік вступу до ОНЮА;

– особи, які мають захворювання, вказані в переліку захворювань, що можуть бути перешкодою для проходження громадянами зовнішнього незалежного оцінювання, встановленому Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України, для яких Український центр оцінювання якості освіти не може забезпечити проходження незалежного зовнішнього оцінювання навчальних досягнень.

6.1.3. Право брати участь у конкурсі за результатами зовнішнього незалежного оцінювання або за результатами вступних екзаменів з

конкурсних предметів в ОНЮА (диктант з творчим завданням з української мови і літератури та тестування з інших конкурсних предметів) за їх вибором при вступі на навчання без відриву від виробництва мають особи, які отримали повну загальну середню освіту у 2007 році і раніше.

6.1.4. Для осіб, які не атестовані з української мови та літератури, приймальна комісія з урахуванням наявності педагогічних і науково-педагогічних кадрів може встановлювати вступний екзамен з російської мови, якщо оцінки з цього предмета виставлені в документі про освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень.

6.2. Для конкурсного відбору осіб, які на основі повної загальної середньої освіти вступають для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, зараховується середній бал документа про повну загальну середню освіту з округленням до десятих частин бала (за таблицею відповідності середнього бала документа про повну загальну середню освіту, обрахованого за 12-бальною шкалою, значенням 200-бальної шкали, встановленою наказом МОН України від 26.03.2010 р. № 243) шляхом додавання до суми балів сертифіката з конкурсних предметів (вступних екзаменів — у випадках, передбачених цими Правилами). Перерахунок середнього бала атестатів осіб, що здобули повну загальну середню освіту у минулі роки, здійснюється приймальною комісією, середній бал заноситься до заяви абітурієнта. Оцінки з документа про повну загальну середню освіту, які виставлені за 5-бальною шкалою, враховуються таким чином: «3» відповідає «6», «4» відповідає «9», «5» відповідає «12». При використанні інших шкал оцінювання порядок перерахунку визначає приймальна комісія. Крім того, приймальна комісія враховує результати професійного відбору, передбаченого пунктом 5.11 цих Правил.

6.3. Конкурсний бал особи, яка вступає на основі повної загальної середньої освіти, обчислюється як сума балів визначених правилами прийому до

ОНЮА предметів із сертифіката УЦОЯО, середнього бала документа про повну загальну середню освіту, результатів вступних екзаменів у передбачених цими правилами випадках, що оцінюються за шкалою від 100 до 200 балів.

6.4. Конкурсний бал особи, яка вступає на основі базової загальної середньої освіти, обчислюється як сума балів вступних екзаменів, що оцінюються за 12-бальною шкалою.

6.5. Для конкурсного відбору осіб, які мають вищу освіту, встановлюються такі умови:

6.5.1. Для конкурсного відбору осіб, які вступають до ОНЮА для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра на основі раніше здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста за спеціальністю «Правознавство», зараховується конкурсний бал, що обчислюється як сума бала фахового вступного випробування з права та середнього бала документа про неповну вищу освіту за спеціальністю «Правознавство», округленого до десятих частин бала.

Фахове вступне випробування з права проводиться фаховою атестаційною комісією з права, що створюється наказом ректора ОНЮА, за програмою, затвердженою головою приймальної комісії.

6.5.2. Як результат фахового вступного випробування з права, вказаного у пункті 6.5.1 цих Правил, для осіб, які у 2010 році здобули освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста в ОНЮА або у вищих навчальних закладах I–II рівня акредитації, що погодили з ОНЮА навчальні плани і спільно здійснювали державну атестацію, та вступають до ОНЮА для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, приймальною комісією може бути зараховано бал державної атестації, вказаний у документі державного зразка про раніше здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за спеціальністю «Правознавство».

6.5.3. Для конкурсного відбору осіб, які вступають до ОНЮА для

здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста на основі раніше здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю «Правознавство», зараховується конкурсний бал, що обчислюється як сума бала фахового вступного випробування з права та середнього бала документа про базову вищу освіту за спеціальністю «Правознавство», округленого до десятих частин бала. Фахове вступне випробування з права проводиться фаховою атестаційною комісією з права, що створюється наказом ректора ОНЮА, за програмою, затвердженою головою приймальної комісії.

6.5.4. Як результат фахового вступного випробування з права, вказаного у пункті 6.5.3 цих Правил, для осіб, які у 2010 році здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра в ОНЮА або у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації, що погодили з ОНЮА навчальні плани і спільно здійснювали державну атестацію, та вступають до ОНЮА для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, приймальною комісією може бути зараховано бал державної атестації, вказаний у документі державного зразка про раніше здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра за спеціальністю «Правознавство».

6.5.5. Для конкурсного відбору осіб, які вступають до ОНЮА для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра на основі раніше здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю «Правознавство», зараховується конкурсний бал, що обчислюється як сума бала фахового вступного випробування з права, бала вступного екзамену з іноземної мови (англійської, німецької або французької) та середнього бала документа про базову вищу освіту за спеціальністю «Правознавство», округленого до десятих частин бала. Фахове вступне випробування з права проводиться фаховою атестаційною комісією з права, що створюється наказом ректора ОНЮА, за програмою, затвердженою головою приймальної комісії.



Для проведення вказаних випробувань створюються атестаційні комісії. Вступник допускається до участі у конкурсному відборі для зарахування на навчання, якщо кількість балів із кожного випробування складає не менше 25 балів (мінімальний рівень).

6.7. Конкурс проводиться окремо по кожному факультету, інституту, центру, комплексу або коледжу (далі — факультет).

В Інституті прокуратури та слідства, на факультеті цивільної та господарської юстиції, судово-адміністративному факультеті, соціально-правовому факультеті конкурс проводиться в межах квоти замовлення відповідних державних органів на підготовку кадрів (за відомствами) та за регіонами (у випадках, передбачених приймальною комісією). На факультеті адвокатури та факультеті міжнародно-правових відносин і юридичної журналістики та в інших структурних підрозділах проводиться загальний конкурс. Вступники, які не витримали конкурсу на місця, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, можуть брати участь у конкурсі на тому ж факультеті на місця, що фінансуються за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб. Вступникам, які не витримали конкурсу на місця, що фінансуються за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб на одному денному факультеті, може бути запропоновано взяти участь у конкурсі на вакантні місця, що фінансуються за рахунок коштів фізичних або юридичних осіб на іншому факультеті.

6.8. Особи, які без поважних причин не з'явилися на вступні іспити у визначений розкладом час, особи, знання яких було оцінено балами нижче встановленого цими Правилами мінімального рівня, а також особи, які забрали документи після дати закінчення прийому документів, до участі в наступних вступних іспитах та у конкурсному відборі не допускаються.

6.9. При прийнятті на навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра на основі повної

загальної середньої освіти, неповної вищої освіти та спеціаліста, магістра на основі базової або повної вищої освіти осіб, які подають документ про здобутий за кордоном освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень, обов'язковою є процедура нострифікації документа про здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень, що проводиться Міністерством освіти і науки України в установленому порядку. Нострифікація цих документів здійснюється протягом першого року навчання, про що вступником разом з документами про вступ подається відповідна заява-зобов'язання.

6.10. Апеляції на результати вступних іспитів, що проведені вищим навчальним закладом, розглядає апеляційна комісія ОНЮА, склад та порядок роботи якої затверджується наказом ректора ОНЮА.

Апеляція вступника щодо оцінки зі вступного випробування з конкурсних предметів повинна бути обґрунтованою і подаватись у письмовій формі не пізніше 12:00 наступного робочого дня після оголошення оцінки з відповідного письмового вступного випробування, а з усного іспиту — не пізніше 17:00 дня його проведення.

## 7. Цільовий прийом до ОНЮА

7.1. Цільовий прийом організується:

— відповідно до пункту 6 статті 22 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» особи з числа потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які проживають на територіях радіоактивного забруднення і направлені на навчання згідно з планом цільової підготовки або договорами з підприємствами, зараховуються поза конкурсом при поданні сертифікатів УЦОЯО з кількістю балів не нижче встановленого цими Правилами рівня;

— відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1159 «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості».

7.2. Установлені квоти цільового прийому оголошуються разом з обсягом державного замовлення на підготовку фахівців з кожного напрямку підготовки (спеціальності).

7.3. Учасники цільового прийому, передбаченого постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1159 «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості», зараховуються за окремим конкурсом на навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра. Конкурс відбувається відповідно до суми набраних балів.

7.4. Особи, які не зараховані на цільові місця за окремим конкурсом, можуть брати участь у конкурсі на загальних засадах.

#### **8. Зарахування за співбесідою**

8.1. За результатами співбесіди зараховуються до ОНЮА особи, яким Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право за умови подання документів, що посвідчують їх право на вступ за результатами співбесіди (див. додаток 4).

8.2. Програми співбесід із зазначеними категоріями осіб затверджує голова приймальної комісії.

8.3. Особи, які за наслідками співбесіди не рекомендовані до зарахування на навчання, мають право брати участь у конкурсі на загальних засадах, якщо вони подали до приймальної комісії сертифікати УЦОЯО з кількістю балів не меншою, ніж встановлено приймальною комісією з конкурсних предметів.

#### **9. Зарахування вступників на основі базової та повної загальної середньої освіти, які досягли визначних успіхів у вивченні профільних предметів**

9.1. Зараховуються до ОНЮА за умови подання сертифіката УЦОЯО з кількістю балів не нижче мінімального рівня для допуску до участі в конкурсному відборі учасники міжнародних олімпіад, призери (особи, нагороджені дипломами

I–III ступенів) IV етапу всеукраїнських учнівських олімпіад з базових предметів та призери (особи, нагороджені дипломами I–III ступенів) III етапу всеукраїнських конкурсів — захистів науково-дослідницьких робіт учнів — членів Малої академії наук України за умови, якщо вони вступають на напрями підготовки, для яких профільним є вступне випробування з предмета, з якого вони є призерами, у тому числі: основи правознавства або історія.

9.2. Таке право надається призерам всеукраїнських, учасникам міжнародних олімпіад та призерам III етапу всеукраїнських конкурсів — захистів науково-дослідницьких робіт учнів — членів Малої академії наук України, що відбулися у поточному навчальному році, за переліком, визначеним Міністерством освіти і науки України.

#### **10. Зарахування поза конкурсом**

10.1. Зараховуються поза конкурсом:

– особи, яким відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» надане таке право;

– діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа віком від 18 до 23 років відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (зі змінами);

– інваліди I та II груп та діти-інваліди віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю), відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;

– особи, яким відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право;

– діти військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних

органів, які загинули під час виконання службових обов'язків, відповідно до Указу Президента України від 21.02.2002 р. № 157 «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді»;

– члени сімей шахтарів та гірничорятувальників, які загинули внаслідок аварії на орендному підприємстві «Шахта імені О. Ф. Засядька», згідно з додатком 6 до постанови Кабінету Міністрів України від 09.01.2008 р. № 6 «Деякі питання соціального захисту членів сімей загиблих шахтарів та гірничорятувальників»;

– особи, яким відповідно до Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці» надане таке право.

10.2. Зазначені особи зараховуються поза конкурсом лише за умови подання оригіналів сертифіката УЦОЯО (одержанні відповідної кількості балів на вступних випробуваннях, що проводить ОНЮА, не нижче встановленої цими Правилами мінімальної кількості балів) та інших документів, що засвідчують право на прийом поза конкурсом (додаток 5).

10.3. Кількість місць для осіб, визначених у пункті 10.1 цих Правил, установлюється приймальною комісією за погодженням з Міністерством освіти і науки України на рівні 25 відсотків обсягу державного замовлення з кожного напрямку підготовки (спеціальності), доведеного ОНЮА.

Зарахування осіб, визначених пунктом 10.1 цих Правил, відбувається відповідно до суми набраних балів за сертифікатом Українського центру оцінювання якості освіти (одержання відповідної кількості балів на вступних випробуваннях, які проводить ОНЮА) та середнього бала документа про повну загальну середню освіту.

#### **11. Право на першочергове зарахування**

11.1. Право на першочергове зарахування до ОНЮА мають:

– особи, яким відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» надане таке право;

– особи, яким відповідно до Указу Президента України від 21.02.2002 р. № 157 «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді» надане таке право;

– особи, яким відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» надане таке право;

– особи, яким відповідно до Указу Президента України від 12.09.2007 р. № 849 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.09.2007 р. «Про основні напрями фінансового забезпечення заходів щодо підвищення життєвого рівня населення у 2008 році» надане таке право;

– випускники старшої школи (повна загальна середня освіта), які нагороджені золотою або срібною медаллю, при вступі на основі повної загальної середньої освіти;

– особи, які проживають на території населеного пункту, якому відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» надано статус гірського;

– випускники основної школи, які мають свідоцтво про базову загальну середню освіту з відзнакою (при вступі на навчання на основі базової загальної середньої освіти).

11.2. Зазначене право надається за інших рівних умов за черговістю, визначеною пунктом 11.1 цих Правил, за умови надання документів, що засвідчують право на першочергове зарахування (додаток 6).

#### **12. Формування та оприлюднення рейтингового списку вступників**

12.1. Список вступників, які мають цільове направлення, за встановленою приймальною комісією квотою, впорядковується за кількістю балів від більшого до меншого. У списку виділяються вступники, які рішенням

приймальної комісії рекомендовані до зарахування відповідно до виділеної квоти.

12.2. Рейтинговий список вступників формується за категоріями у такій послідовності:

– особи, які мають право на зарахування поза конкурсом;

– особи, які рекомендовані до зарахування за результатами співбесіди;

– особи, які досягли визначних успіхів у вивченні профільних предметів;

– особи, які зараховуються за конкурсом.

До рейтингового списку не включаються особи, рекомендовані до зарахування на місця цільового прийому та за встановленою прийнятною комісією квотою.

12.3. У межах кожної зазначеної в пункті 12.2 категорії рейтинговий список впорядковується:

– за конкурсним балом від більшого до меншого;

– з урахуванням права на першочергове зарахування при однаковому конкурсному балі у порядку додержання підстав для його набуття.

12.4. У рейтинговому списку зазначаються:

– прізвище, ім'я, по батькові вступника;

– бали сертифіката УЦОЯО (вступних випробувань, що проводить ОНЮА) з конкурсних предметів, середній бал документа про повну загальну середню освіту;

– наявність підстав для вступу поза конкурсом;

– наявність підстав для вступу за результатами співбесіди з відміткою про результати співбесіди;

– наявність визначних успіхів у вивченні профільних предметів із зазначенням предмета та олімпіади;

– наявність права на першочергове зарахування.

12.5. Рейтингові списки вступників оприлюднюються шляхом розміщення на інформаційних стендах приймальної комісії та веб-сайті ОНЮА (<http://onua.edu.ua>) із зазначенням категорій

списку та конкурсного бала кожного вступника. Зазначені списки оновлюються прийнятною комісією щодня протягом строку проведення конкурсного відбору.

### **13. Надання рекомендацій для зарахування**

13.1. Приймальна комісія на підставі рейтингового списку вступників приймає рішення про рекомендацію до зарахування на навчання на місця державного замовлення. Рекомендації на зарахування вступників на навчання за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб надаються після завершення зарахування вступників на місця державного замовлення.

13.2. Офіційним повідомленням про надання рекомендацій до зарахування вважається оприлюднення відповідного рішення на офіційних стендах приймальної комісії.

13.3. Одночасно ця інформація оприлюднюється на веб-сайті ОНЮА (<http://onua.edu.ua>).

13.4. За рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення приймальна комісія розглядає питання про можливість зарахування понад державне замовлення за результатами співбесіди з правом навчання за місцем проживання інвалідів, які неспроможні відвідувати навчальний заклад, а також створює умови для проходження ними курсу навчання за екстернатною формою.

### **14. Реалізація права вступників на вибір місця навчання**

14.1. Особи, які беруть участь у конкурсному відборі для зарахування до інших вищих навчальних закладів або на декілька напрямів підготовки (спеціальностей) чи на різні форми навчання, впродовж п'яти календарних днів після оголошення списку осіб, рекомендованих до зарахування, зобов'язані виконати вимоги для зарахування на місця державного замовлення: подати оригінали документа про освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень та додатка до нього, медичної довідки та

сертифіката УЦОЯО до приймальної (відбіркової) комісії.

14.2. При вступі вступника для одночасного навчання за двома освітньо-професійними програмами за напрямками підготовки або спеціальностями (у тому числі у різних вищих навчальних закладах за різними формами навчання) оригінал документа про освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень, додатка до нього державного зразка, а також оригінали сертифіката УЦОЯО зберігаються у вищому навчальному закладі за місцем навчання за державним замовленням протягом усього строку навчання. При одночасному навчанні за двома освітньо-професійними програмами за напрямками підготовки або спеціальностями за місцем навчання за кошти фізичних, юридичних осіб зберігаються завірені копії документа про освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень державного зразка та додатка до нього, копії сертифіката УЦОЯО та медичної довідки. Зазначені копії документів зберігаються у вищому навчальному закладі протягом строку навчання разом з оригіналом довідки вищого навчального закладу, у якому зберігаються оригінали документів. Довідка видається на вимогу студента вищим навчальним закладом, у якому зберігаються оригінали вищезазначених документів.

14.3. Особи, які в установлений строк (п'ять календарних днів) не подали до приймальної (відбіркової) комісії оригінали документів про освітній (освітньо-кваліфікаційний) рівень, додатка до нього державного зразка, медичної довідки та сертифікатів УЦОЯО (не виконали вимог для зарахування), утрачають право зарахування на навчання за державним замовленням.

#### **15. Коригування списку рекомендованих до зарахування**

15.1. Після завершення встановленого строку вибору вступниками місця навчання (п'ять календарних днів) приймальна комісія здійснює коригування списку рекомендованих для зарахування осіб:

– оголошує списки рекомендованих раніше вступників, які виконали вимоги для зарахування;

– відкликає надані раніше рекомендації вступникам, які не виконали вимог для зарахування;

– формує нові списки рекомендованих осіб з числа вступників, які не отримували рекомендацію раніше, з урахуванням рейтингового списку вступників на наявні місця.

15.2. Після виконання всіх вимог вступниками для зарахування на навчання за державним замовленням у визначених обсягах формуються списки рекомендованих для зарахування на навчання за кошти юридичних та фізичних осіб.

Вступники, у яких було відкликано рекомендацію для зарахування на місце державного замовлення, можуть бути рекомендовані до зарахування на навчання за кошти юридичних та фізичних осіб.

Строки виконання умов для зарахування на навчання за кошти юридичних та фізичних осіб встановлюються приймальною комісією, але не пізніше 25 серпня.

15.3. Коригування рекомендацій до зарахування може здійснюватися приймальною комісією протягом встановленого строку зарахування відповідних категорій вступників.

15.4. Оголошення списків рекомендованих для зарахування здійснюється відповідно до розділу 13 цих Правил.

#### **16. Наказ про зарахування**

16.1. Накази про зарахування на навчання видаються ректором після виконання вступниками вимог для зарахування за формою, встановленою Міністерством освіти і науки України (далі — МОН України), та оприлюднюються на інформаційному стенді приймальної комісії і веб-сайті ОНЮА (<http://onua.edu.ua>).

16.2. Накази про зарахування на навчання надсилаються до Міністерства освіти і науки України.



**17. Особливості  
прийому та навчання іноземців  
та осіб без громадянства у вищих  
навчальних закладах України**

17.1. Прийом іноземців та осіб без громадянства здійснюється згідно із Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (із змінами), указами Президента України від 25.03.1994 р. № 112 «Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними прикордонними областями Російської Федерації» та від 03.06.1994 р. № 271 «Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними областями Республіки Білорусь і адміністративно-територіальними одиницями Республіки Молдова», постановами Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 р. № 136 «Про навчання іноземних громадян в Україні» (із змінами) та від 05.08.1998 р. № 1238 «Прозатвердження Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до вищих навчальних закладів».

Фінансування підготовки фахівців в ОНЮА з числа іноземців здійснюється за рахунок коштів фізичних, юридичних осіб. Іноземці, яким надаються державні стипендії за міжнародними договорами, загальнодержавними програмами, іншими міжнародними зобов'язаннями України, приймаються на навчання на підставі направлень МОН України в межах обсягів державного замовлення.

17.2. При вступі на навчання до ОНЮА іноземці українського походження, які отримали направлення на навчання від українських національно-культурних товариств, користуються такими самими правами на здобуття освіти, що й громадяни України, якщо вони були учасниками міжнародних олімпіад із основ правознавства.

17.3. Для вступу до ОНЮА іноземці та особи без громадянства особисто подають до відділу міжнародних зв'язків ОНЮА (м. Одеса, Фонтанська дорога, 23, каб. 207, тел.: 0482-689323, e-mail: international@onua.edu.ua) заяву про вступ до академії, в якій вказують

напрямок підготовки, форму та джерело фінансування навчання.

До заяви вступник додає:

- копію паспорта з нотаріально засвідченим перекладом українською мовою (з дозволу приймальної комісії — російською мовою);
- анкету встановленого зразка;
- оригінал та нотаріально засвідчену копію з перекладом українською мовою документа про освіту з одержаними оцінками (балами) з навчальних дисциплін, засвідчену відповідно до законодавства країни їх видачі та України;
- довідку МОН України про нострифікацію документа про освіту;
- документ медичного закладу України про відсутність ВІЛ-інфекції (з датою не пізніше двох місяців до початку навчання);
- медичний сертифікат про стан здоров'я, засвідчений офіційним органом охорони здоров'я країни, з якої прибув іноземець, і виданий не пізніше ніж за два місяці до від'їзду на навчання в Україну;
- страховий поліс з надання екстреної медичної допомоги;
- копію документа про народження з нотаріально засвідченим перекладом українською мовою;
- 10 фотокарток розміром 30×40 мм;
- зворотний квиток з відкритою датою повернення на батьківщину терміном до одного року (для громадян з країн далекого зарубіжжя).

Іноземці вступають до ОНЮА за результатами співбесіди.

Прийом документів іноземців починається з 21 червня і закінчується 30 серпня 2010 року, а також може бути продовжено рішенням приймальної комісії. Співбесіда проводиться по мірі формування груп.

**18. Додаткове зарахування до ОНЮА  
та зберігання робіт вступників**

18.1. Особи, які без поважних причин не приступили до занять протягом 10 днів від дня їх початку, відраховуються з ОНЮА. На звільнені при цьому місця може проводитися додаткове зарахування за конкурсом

осіб, які подали сертифікати УЦОЯО (успішно склали вступні випробування, що проводила ОНЮА) і не пройшли за конкурсом на навчання.

18.2. Роботи вступників (у т.ч. аркуші підготовки до усної відповіді, листки співбесіди), виконані ними на вступних екзаменах, творчих конкурсах, фахових випробуваннях, співбесідах, яких не зараховано на навчання, зберігаються протягом одного року, потім знищуються, про що складається акт. Якщо такий вступник рекомендований до зарахування до іншого навчального закладу за результатами поточних вступних екзаменів, то його вступні роботи надсилаються до цього вищого навчального закладу за відповідним запитом.

### **19. Забезпечення відкритості та прозорості при проведенні прийому до вищих навчальних закладів**

19.1. На засіданні приймальної комісії мають право бути присутніми представники засобів масової інформації — не більше двох осіб від одного засобу.

Заявка на акредитацію представників засобів масової інформації подається до приймальної комісії до початку прийому документів на бланку редакції засобу масової інформації за підписом керівника засобу масової інформації, завереним печаткою.

Вітчизняні засоби масової інформації у заявці на акредитацію зазначають: засновників або видавців засобу масової інформації; його статутні завдання; періодичність випуску, тираж на час подання заявки (для друкованих засобів масової інформації); сферу (регіон) поширення засобу масової інформації; адресу засобу масової інформації; номери телефонів керівників засобу масової інформації; номери телефонів, факсу та електронну адресу служби інформації засобу масової інформації; потребу засобу масової інформації в кількості індивідуальних акредитаційних карток; список журналістів, прізвище, ім'я та по батькові яких приймальна комісія

вписуватиме в акредитаційні картки; по дві фотографії кожного представника ЗМІ, які користуватимуться індивідуальними акредитаційними картками.

Зарубіжні засоби масової інформації у заявці на акредитацію зазначають: адресу центральної редакції засобу масової інформації, адресу кореспондентського пункту засобу масової інформації в Україні; номери телефонів, факсу та електронну адресу служби інформації засобу масової інформації; потребу засобу масової інформації в кількості індивідуальних акредитаційних карток; список представників ЗМІ, які користуватимуться індивідуальними акредитаційними картками, прізвище, ім'я та по батькові яких приймальна комісія вписуватиме в акредитаційні картки; по дві фотографії кожного представника, який користуватиметься індивідуальними акредитаційними картками, та надають копії посвідчень працівників зарубіжного засобу масової інформації, виданих Міністерством закордонних справ України.

Друковані засоби масової інформації та інформаційні агентства до заявки на акредитацію додають копію свідоцтва про їх державну реєстрацію відповідним державним органом (друковані засоби масової інформації додають також два останні примірники видання).

Телерадіоорганізації до заявки на акредитацію додають копію ліцензії на право використання каналу та часу мовлення, виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення; телерадіомовні організації — виробники продукції (студії-виробники) копію договору з телерадіомовною організацією на трансляцію програм або ефірну довідку про трансляцію програм.

Інтернет-видання у заявці на акредитацію зазначають: засновників; адресу; номери телефонів керівництва; номери телефонів, факсу та електронну адресу служби інформації; потребу в кількості індивідуальних акредитаційних карток; список представників ЗМІ, які користуватимуться індивідуальними акредитаційними картками, прізвище, ім'я

та по батькові яких приймальна комісія вписуватиме в акредитаційні картки; по дві фотографії кожного журналіста, який користуватиметься індивідуальними акредитаційними картками.

19.2. Громадські організації, яким Міністерством освіти і науки України надано право вести спостереження за роботою приймальної комісії, можуть направляти своїх спостерігачів на її засідання. Приймальна комісія створює належні умови для присутності громадських спостерігачів на своїх засіданнях, а також надає їм можливість ознайомлення з документами, які надаються членам комісії до засідання.

19.3. Голова приймальної комісії, як правило, оголошує про засідання комісії не пізніше дня, що передує дню засідання. В особливих випадках — не пізніше ніж за три години до початку засідання. Оголошення разом із проектом порядку денного засідання оприлюднюється.

19.4. Подання вступником недостовірних персональних даних, недостовірних відомостей про наявність права на зарахування поза конкурсом, права на першочергове зарахування, права на зарахування за співбесідою, про здобуту раніше освіту, про проходження зовнішнього незалежного оцінювання є підставою для відрахування його з числа студентів.

19.5. Інформування громадськості про хід подання заяв на вступ до вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації здійснюється за допомогою інформаційної системи «Конкурс». Приймальна комісія щодобово подає інформаційні звіти до системи «Конкурс».

*(Додатки до Правил прийому до Одеської національної юридичної академії не публікуються, для ознайомлення розміщені на сайті приймальної комісії ОНЮА <http://vstup.onua.edu.ua>)*

## НОВЕЛЛЫ ВСТУПИТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ 2010 ГОДА:

*Комментарий ответственного секретаря приемной комиссии  
Одесской национальной юридической академии  
доцента Н. И. Пашковского*

Вступительная кампания 2010 года имеет ряд отличий по сравнению с предыдущими годами, и связано это с попыткой обновленного Министерства образования и науки Украины минимизировать отдельные негативные аспекты Условий приема в вузы, утвержденных осенью 2009 года.

Одесская национальная юридическая академия имеет в своем составе: институт прокуратуры и следствия (тел. деканата: 748-03-31); судебно-административный факультет (тел. деканата: 68-25-93); факультет международно-правовых отношений и юридической журналистики (тел. деканата: 719-87-92); факультет гражданской и хозяйственной юстиции (тел. деканата: 777-34-60); социально-правовой факультет (тел. деканата: 717-86-88); факультет адвокатуры (тел. деканата: 716-87-32); факультет заочного и вечернего обучения (тел. деканата: 63-14-20); факультет заочного обучения № 2 (получение второго высшего образования, тел. деканата: 42-82-75); юридический колледж (подготовка на основе базового среднего образования, тел. деканата: 719-88-41); Институт подготовки профессиональных судей (тел. деканата: 717-86-89).

В составе академии также действуют учебные центры (факультеты) в городах: Ивано-Франковске, Кривом Роге, Николаеве, Никополе, Симферополе, Черкассах, Черновцах, Тирасполе и Софии. Готовятся к открытию центры в Житомире и Хмельницком.

Кроме того, в состав академии входят Магистратура государственной службы (подготовка по специальности «Государственная служба») (тел. деканата: 719-88-20) и Институт интеллектуальной

собственности ОНЮА в г. Киеве (тел. деканата: (044)494-0672, 494-0673), функционирующий в системе Государственного департамента интеллектуальной собственности Министерства образования и науки Украины, — единственное в Украине специализированное высшее учебное заведение IV уровня аккредитации (в составе ОНЮА) по специальности «Интеллектуальная собственность», ведущее специализированное высшее учебное заведение в сфере интеллектуальной собственности, информационно-аналитической и инновационной деятельности, главная задача которого заключается в подготовке и повышении квалификации специалистов для государственной системы охраны интеллектуальной собственности. В Институте осуществляется подготовка и повышение квалификации по специальностям: 7(8).000002 «Интеллектуальная собственность»; 8.000012 «Консолидированная информация»; 8.000014 «Управление инновационной деятельностью».

В составе академии функционируют высшее профессиональное училище сферы услуг, ПТУ № 2 (готовящее швей и закройщиков), ПТУ № 3 морского профиля, межрегиональный центр профессиональной переподготовки военнослужащих, уволенных в запас, в г. Киеве.

На первый курс абитуриенты поступают по результатам внешнего тестирования по трем предметам: 1) украинский язык и литература; 2) история Украины (профильный); 3) иностранный язык, либо математика, либо биология, либо география (по выбору абитуриента).

Также учитывается средний балл аттестата о полном среднем образовании, переведенный в 200-балльную шкалу.

Традиционный перечень документов абитуриента включает: заявление, документ государственного образца об образовании, шесть фотографий размером 3×4 см, медицинскую справку 086/о, паспорт, идентификационный код, приписное свидетельство или военный билет, документы о льготах. Абитуриенты, поступающие на т.н. «целевые» факультеты (институт прокуратуры и следствия, факультет гражданской и хозяйственной юстиции, судебно-административный факультет, социально-правовой факультет — специализация «Правовая работа в органах Пенсионного фонда Украины»), кроме того должны представить в приемную комиссию направления соответствующих государственных органов, а также пройти профотбор.

Выпускники, не аттестованные в школе по украинскому языку, могут сдавать в академии вступительный экзамен по русскому языку (диктант с творческим заданием).

Выпускники, окончившие среднюю школу в 2007 году и ранее, могут поступать на заочную или вечернюю формы обучения по результатам трех вступительных экзаменов: украинский язык и литература (диктант с творческим заданием); история Украины (тестирование); иностранный язык, либо математика, либо биология, либо география (тестирование).

В 2010 году абитуриенты могут подавать сертификаты УЦОКО, выданные в 2008, либо в 2009, либо в 2010 годах.

Вместе с тем Министерство образования и науки Украины ограничило возможность подачи абитуриентами заявлений о поступлении и документов: не более чем в пять вузов Украины и не более чем на три направления подготовки в каждом из них (т.е. в ОНЮА только на один факультет).

В 2010 году абитуриенты могут подавать сертификаты с результатами тестирования ниже 124 баллов при условии, что по истории Украины результат не ниже 170 баллов.

Право сдавать вступительные экзамены в ОНЮА при условии не участия

во внешнем тестировании имеют: а) военнослужащие Вооруженных Сил Украины, других воинских формирований, а также правоохранительных органов специального назначения и Государственной специальной службы транспорта, военнослужащие срочной службы, уволенные с военной службы в 2010 году; б) военнослужащие рядового, сержантского и старшинского состава, которые проходят военную службу по контракту — при поступлении на заочную форму обучения; в) лица, имеющие заболевания, указанные в перечне заболеваний, которые могут быть препятствием для прохождения гражданами внешнего независимого оценивания, установленном Министерством образования и науки Украины и Министерством здравоохранения Украины, для которых Украинский центр оценивания качества образования не может обеспечить прохождение независимого внешнего оценивания учебных достижений.

Право сдавать вступительные экзамены в ОНЮА независимо от участия во внешнем тестировании имеют: а) инвалиды 1-й и 2-й группы; б) лица, получившие полное среднее образование до 2007 года и ранее, при поступлении на заочную или вечернюю формы обучения.

На 1-й курс юридического колледжа абитуриенты поступают по результатам вступительного экзамена по двум предметам: а) украинский язык (диктант); б) основы правоведения (устный экзамен).

Лица, не аттестованные в школе по украинскому языку, могут сдавать в академии вступительный экзамен по русскому языку (диктант).

При поступлении на старшие курсы ОНЮА выпускники, имеющие диплом бакалавра по специальности «Правоведение», могут продолжить обучение в ОНЮА по программе подготовки специалистов или магистров (на программу магистров могут также претендовать выпускники, имеющие диплом специалиста по специальности «Правоведение»). Срок обучения по указанным программам составляет 1 год, за исключением

подготовки магистров по заочной или вечерней форме, срок обучения по которым составляет два года.

Для зачисления на программу подготовки специалиста принимаются во внимание средняя оценка по дисциплинам из приложения к диплому бакалавра, а также результаты вступительного экзамена по праву (для выпускников ОНЮА 2010 года — оценка государственного экзамена по теории государства и права).

Для зачисления на программу подготовки магистра принимаются во внимание средняя оценка по дисциплинам из приложения к диплому бакалавра, а также результаты вступительного экзамена по праву (для выпускников ОНЮА 2010 года — оценка государственного экзамена по теории государства и права) и вступительного экзамена по иностранному языку (тестирование). Тест по иностранному языку включает текст на иностранном языке и тестовые вопросы по данному тексту.

Для зачисления на программу подготовки магистра в Институте подготовки профессиональных судей при ОНЮА принимаются во внимание результаты комплексного вступительного экзамена по праву (тестирование) и собеседования с мандатной комиссией из числа судей и представителей ДСА Украины.

**Сроки подачи документов и зачисления:**

На 1-й курс дневной, вечерней и заочной форм обучения:

– с 23 июня (для заочной и вечерней формы обучения) / 15 июля (для

дневной формы обучения) по 22 июля — прием документов на вечернюю и заочную форму обучения для тех, кто сдает вступительные экзамены, по 31 июля — для поступающих по результатам внешнего тестирования;

– 24 июля — вступительный экзамен по украинскому языку и литературе; 26 июля — вступительный экзамен по истории Украины; 28 июля — вступительный экзамен по иностранному языку, математике, географии или биологии;

– до 3 августа — рекомендация к зачислению; до 10 августа — зачисление на обучение по госзаказу; до 25 августа — зачисление на контрактные места.

На старшие курсы:

– с 23 июня по 22 августа — прием документов;

– 23 августа — вступительный экзамен по праву (устно); 24 августа — вступительный экзамен по иностранному языку (тестирование).

– до 25 августа — рекомендация к зачислению; до 31 августа — оплата за обучение и зачисление.

В Институт подготовки профессиональных судей:

– с 23 июня по 25 августа — прием документов;

– 26 августа — вступительный экзамен по праву (тестирование); 27 августа — собеседование с мандатной комиссией;

– 28 августа — рекомендация к зачислению; до 31 августа — оплата за обучение и зачисление.

## ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ\*

### Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «К.Х. та інші проти Словаччини» («К.Н. and others v. Slovakia»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 28 квітня 2009 року у справі «К.Х. та інші проти Словаччини», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

— було порушено ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), яке виявилось у ненаданні заявникам дозволу зробити фотокопії їх медичних карток;

— було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції, яке виявилось в обмеженні заявниць у ефективному доступі до суду через неможливість отримати ними чи їхніми представниками копії їх медичних карток;

— не було порушено ст. 13 Конвенції в поєднанні зі ст. 8 Конвенції, оскільки ст. 13 Конвенції не гарантує правової можливості оскаржувати закон;

— не було необхідності розглядати окремо скаргу заявниць щодо порушення ст. 13 Конвенції у поєднанні з ч. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки ст. 6 Конвенції містить суворіші вимоги, ніж ст. 13, а відтак остання стаття охоплюється ст. 6 Конвенції.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити кожній заявниці 3500 євро як компенсацію моральної шкоди та 8000 євро усім заявникам разом на відшкодування судових витрат.

#### Обставини справи

Заявниками є восьмеро жінок — громадянок Словаччини ромського похо-

дження. Ці жінки під час вагітності та пологів проходили обстеження й лікування у двох лікарнях. Жінки стверджували, що вони не змогли завагітніти знову, незважаючи на численні спроби. Заявниці підозрюють, що їхня безплідність могла виникнути внаслідок стерилізації, проведеної їм під час здійснення кесаревого розтину.

Задля того, аби отримати медичний діагноз причин їх безплідності, заявниці уповноважили своїх представників переглянути та зробити фотокопії їхніх медичних карток як імовірного доказу для справи про компенсацію шкоди. Заявниці бажали переконатися, що відповідні документи не були знищені чи втрачені. Їх представники двічі зверталися до лікарень (у серпні та вересні 2002 року) з метою отримання копій медичних карток заявниць. Однак їм не дозволили цього зробити.

Заявниці звернулися до суду з позовами до лікарень, бажачи отримати судове рішення, яке би зобов'язало адміністрацію цих закладів надати представникам заявниць медичні картки для ознайомлення та зробити фотокопії цих документів.

У червні 2003 року суди зобов'язали відповідачів дозволити заявникам та їх юридичним представникам ознайомитися із медичними картками та зробити виписки. Втім суди не задовольнили клопотання заявниць зробити фотокопії документів, аби запобігти неналежному використанню цих документів. Окрім того, суди відзначили, що їх рішення не є перешкодою для пред'явлення позовів про компенсацію шкоди, які можуть ґрунтуватися на відповідних нормах

\* Реферативний переклад з англійської мови та опрацювання комюніке Секретаря суду здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування УАПРН України П. М. Рабіновичем, М. Ю. Пришляк, Т. І. Дудаш, Т. Т. Полянським.

Конвенції. Також суди нагадали про те, що медичні заклади зобов'язані надавати належну інформацію судам, які розглядають, зокрема, справи про компенсацію шкоди.

Згодом семеро заявниць отримали можливість зробити фотокопії своїх медичних документів на підставі нового Закону «Про охорону здоров'я», ухваленого 2004 року. Останній заявниці адміністрація лікарні надала короткий опис проведеної їй хірургічної операції із вказівкою, що пацієнтці було зроблено стерилізацію.

### **Зміст рішення Суду**

Спираючись на ст. 8, ч. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції, заявниці скаржилися на те, що їм не дозволили зробити фотокопії їх медичних документів, які вони бажали отримати, аби з'ясувати причину своєї безплідності. Заявниці також стверджували, що у такий спосіб їм завадили у доступі до суду, адже через відсутність відповідних документів вони не мали змоги оцінити належно свої перспективи щодо позовів про компенсацію шкоди, а також представити відповідні документи як докази.

Суд відзначив, що скарга заявниць полягала у тому, що вони не могли у відповідний час реалізувати право на ефективний доступ до інформації стосовно їхнього здоров'я та репродуктивної здатності. Відповідна інформація стосується приватного та сімейного життя заявниць, а отже, перебуває під захистом ст. 8 Конвенції.

Суд дійшов висновку про те, що особи, котрі бажать, як заявниці, отримати фотокопії документів, що містять дані особистого характеру про них, не зобов'язані давати особливі пояснення стосовно цілей використання відповідної інформації. Радше органи, котрі володіють відповідними документами і не бажать дозволити їх копіювання, мають навести вагомі причини своєї відмови.

Зважаючи на те, що заявниці отримали судове рішення, котре уповноважу-

вало їх на ознайомлення з відповідними документами у повному обсязі, ненадання адміністрацією лікарень заявникам дозволу зробити фотокопії цих документів не було достатньо виправданим. Задля уникнення ризику неналежного використання відповідних документів достатньо було застосувати відповідні юридичні гарантії. Наприклад, можна було визначити чітко обмежений перелік обставин, за яких відповідні дані могли розголошуватися, та перелік осіб, які могли б мати право знайомитися з відповідною документацією.

Суд також вказав на те, що новий Закон «Про охорону здоров'я», ухвалений 2004 року, цілком відповідав цим вимогам. Втім, він набув чинності надто пізно, аби вплинути належно на ситуацію заявниць.

Отож, Суд дійшов висновку, що було порушено ст. 8 Конвенції.

Суд прийняв аргументи заявниць про те, що після лікування вони потрапили у стан невизначеності стосовно свого здоров'я. Суд також погодився з тим, що отримання фотокопій медичних карток мало істотне значення для оцінки перспектив можливого судового провадження щодо компенсації шкоди, завданої неналежними діями лікарів. Суд у зв'язку з цим дійшов висновку, що чинний у відповідний час закон надто обмежував здатність заявниць та їх юридичних представників у ефективному представництві відповідних прав заявниць. Отож, Суд постановив, що було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд не визнав порушення ст. 13 Конвенції, оскільки ця стаття не передбачає можливості для особи оскаржувати закон у національних органах. Суд також дійшов висновку про те, що не було необхідності розглядати окремо скаргу заявниць стосовно порушення ст. 13, взятої у поєднанні з ч. 1 ст. 6 Конвенції. Суд пояснив своє рішення тим, що вимоги ст. 13 Конвенції є менш суворими, а відтак охоплюються змістом ч. 1 ст. 6 Конвенції.



*Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини  
стосовно ухвали про неприйнятність у справі  
«Аппель-Ірганг проти Німеччини»  
(«Appel-Irrgang v. Germany»)*

*Реферативний переклад*

В ухвалі, прийнятій 20 жовтня 2009 року у справі «Аппель-Ірганг проти Німеччини», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) визнав заяву непринятною до розгляду.

**Обставини справи**

Заявники Йоганна Аппель-Ірганг, 1993 р. н., та її батьки Керстін Аппель, 1956 р. н., та Рональд Ірганг, 1954 р. н., є громадянами Німеччини, мешкають у м. Берліні. Заявники не погоджуються зі змінами до Закону «Про шкільну освіту», що набули чинності у серпні 2006 року і передбачили обов'язкове вивчення учнями 7–10-х класів курсу етики у школі. Заявники стверджували, що світський характер цього предмета суперечитиме їхній протестантській вірі. Заявники звернулися до Федерального конституційного суду (далі — ФКС) у квітні 2006 року. У липні 2006 року ФКС ухвалив рішення про неприйнятність їхньої заяви у зв'язку із невичерпанням усіх юридичних засобів.

Після цього п. К. Аппель та п. Ірганг звернулися до адміністрації школи з проханням звільнити їхню дочку від уроків етики і водночас до Адміністративного суду м. Берліна, аби отримати попереднє звільнення від таких уроків. У серпні 2006 року цей суд відмовив заявникам у задоволенні їхнього клопотання, обґрунтувавши своє рішення тим, що заявники не навели достатньо вагомих причин, які би виправдовували повне звільнення їхньої дочки від вивчення згаданого предмета. Також суд відзначив, що обов'язкові уроки етики не суперечать Конституції Німеччини. У листопаді 2006 року таке рішення було підтримане Апеляційним адміністративним судом. У березні 2007 року заявники також звернулися зі скаргою до ФКС, однак і ця скарга була відхилена.

**Зміст ухвали Суду**

Спираючись на ст. 9 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (свобода думки, совісті і релігії), заявники оскаржували встановлений державою обов'язок їхньої дитини відвідувати уроки етики, котрий, як вони вважали, є порушенням зобов'язання держави зберігати релігійний нейтралітет. Вони стверджували, що державний контроль над шкільною системою, передбачений Конституцією Німеччини, не є необхідним обмеженням свободи релігії у сенсі ч. 2 ст. 9 Конвенції. При цьому вони також спиралися на ст. 2 Першого протоколу до Конвенції (право батьків забезпечувати дітям освіту відповідно до своїх релігійних переконань).

Суд постановив, що скарги заявників мають розглядатися головним чином у світлі ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. Суд відзначив, що визначення змісту шкільних предметів належало до компетенції держав-учасниць. Саме держава має гарантувати те, що зміст навчання не спрямований на ідеологічні цілі, котрі зневажають релігійні та філософські переконання батьків.

Розглядаючи позицію заявників стосовно того, що уроки етики не були нейтральними, Суд відзначив, що відповідно до Закону Німеччини «Про шкільну освіту» мета уроків етики полягала у вивченні фундаментальних її питань поза культурним, етнічним та релігійним походженням дітей, а тому згадані уроки відповідали принципам плюралізму та об'єктивності, встановленим ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. Також Суд звернувся до рішення ФКС, у якому відзначалося, що відповідно до змісту курсу етики вчителям заборонялося здійснювати неналежний вплив на учнів. Більше того, заявники не згадували про те, що навчальний курс етики, котрий викладався упродовж 2006/07

навчального року, зневажав їхні релігійні переконання.

Далі Суд висловився стосовно твердження заявників про те, що християнська релігія не висвітлювалася належним чином у курсі етики, незважаючи на християнську традицію Німеччини. Суд відзначив, що вирішення питання про те, чи навчальний курс має бути присвячений в основному якійсь певній релігії, зважаючи на традицію країни, чи ні, а також про те, чи етика має викладатися в окремих класах, поділених за ознакою релігійних переконань учнів, чи в одному класі, — належали до свободи розсуду держави. Стосовно твердження заявників про те, що зміст курсу етики суперечив їхнім релігійним переконанням, Суд відзначив, що ані закон «Про шкільну освіту», ані сам предмет не надавав переваги якійсь певній релігії. Суд

вказав, що Конвенція не давала підстав для припущення про наявність права не бути відкритим до інших переконань, окрім своїх власних. Більше того, нічого не перешкоджало дочці заявників і далі продовжувати вивчати курс протестантської релігії у школі.

Суд зрештою дійшов висновку, що запровадження обов'язкового вивчення етики у школі не було перевищенням свободи розсуду з боку органів влади, покладеної в основу ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. А відтак, органи влади не були зобов'язані звільняти цю ученицю від вивчення відповідного шкільного курсу. Той факт, що у м. Бранденбурзі було передбачено можливість звільнення від уроків етики, не мав істотного значення для висновку Суду. Тому Суд визнав заяву заявників недостатньо обґрунтованою, а отже, неприйнятною.

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини  
стосовно рішення у справі «Лаутсі проти Італії»  
(«Lautsi v. Italy»)**

*Реферативний переклад*

**Ключовий висновок:** Розп'яття у шкільних кабінетах суперечить праву батьків навчати своїх дітей відповідно до власних переконань і праву дітей на свободу релігії.

У рішенні, ухваленому 3 листопада 2009 року у справі «Лаутсі проти Італії», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

— було порушено ст. 2 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (право на освіту), взятую поєднанні зі ст. 9 Конвенції (свобода думки, совісті і релігії).

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявниці 5000 євро як компенсацію моральної шкоди.

**Обставини справи**

Заявниця п. Соїле Лаутсі є громадянкою Італії, проживає у м. Абано Терме. У 2001/02 навчальному році діти

заявниці у цьому ж місті навчалися у державній школі «Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltre». В усіх класних кімнатах цієї школи на стінах висіли Розп'яття. Пані Лаутсі вирішила, що це суперечить принципу секуляризму, відповідно до якого вона виховувала своїх дітей. Заявниця висловила адміністрації школи свою позицію, спираючись на рішення по іншій справі, винесене касаційним судом у 2000 році, в якому містився висновок про те, що наявність Розп'яття на виборчих дільницях порушує принцип секуляризму держави. У травні 2002 року адміністрація школи вирішила залишити Розп'яття у класних кабінетах. Згодом обраний адміністрацією підхід був підтриманий Міністерством державної освіти, яке ухвалило для шкіл відповідну директиву.

23 липня 2002 року заявниця оскаржила рішення адміністрації школи до

регіонального адміністративного суду. Вона стверджувала, що підхід школи порушував конституційний принцип секуляризму та неупередженості стосовно формування світогляду з боку державних органів. Міністерство державної освіти, яке приєдналося як сторона у цій судовій справі, пояснило, що відповідна ситуація була зумовлена двома королівськими декретами від 1924 та 1928 років. 14 січня 2004 року цей адміністративний суд задовольнив клопотання заявниці про те, щоб справу було передано до Конституційного суду Італії (далі — КС). Під час розгляду справи у КС Уряд стверджував, що ситуація, яка склалася у школах, була природною, адже Розп'яття було не тільки релігійним символом, але також і символом Італійської держави, своєрідним «прапором» єдиної названої у Конституції релігійної організації — католицької церкви. 15 грудня 2004 року Конституційний суд постановив, що він не мав повноважень розглядати справу, оскільки спір стосувався не закону, а підзаконних актів. 17 березня 2005 року адміністративний суд відмовив у задоволенні скарги заявниці. Він постановив, що Розп'яття було символом італійської історії та культури, а отже, — італійської ідентичності, а також символом рівності, свободи і толерантності так само, як і державного секуляризму. У лютому 2006 року Державна рада Італії також відмовила заявниці у задоволенні скарги, обґрунтувавши своє рішення тим, що Хрест став однією зі світських цінностей Конституції Італії, а отже, становив цінність громадянського життя.

### **Зміст рішення Суду**

Пані Лаутсі від свого імені та від імені своїх дітей стверджувала, що демонстрація Розп'яття у державній школі суперечила її праву забезпечувати освіту та навчання дітей відповідно до власних релігійних, світоглядних переконань, як це передбачено ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. Демонстрація хреста також порушувала її свободу совісті і релігії, що гарантується ст. 9 Конвенції.

Не помітити наявність Розп'яття у

шкільних кабінетах було неможливо. Школярі будь-якого віку могли зрозуміти його як релігійний знак. А отже, вони могли сприймати своє шкільне середовище як таке, що позначене певною релігією. Така ситуація могла би заохочувати дітей, котрі сповідували цю релігію, однак водночас перешкоджати дітям інших релігій, зокрема тим, що належали до релігійних меншин, чи дітям з атеїстичних сімей. Свобода не сповідувати жодну релігію (що втілена у свободі релігії, гарантованій Конвенцією) не обмежувалася тільки відсутністю релігійних відправ чи релігійної освіти у школах; вона також поширювалася на ритуали чи символи, котрі представляли віру, релігію чи атеїстичні переконання. Ця свобода потребувала особливого захисту у тих випадках, коли сама держава представляла певну віру, а особа була поставлена в умови, в яких вона не могла уникнути впливу або якщо і могла, то через непропорційні жертви й зусилля.

Держава повинна утримуватися від нав'язування релігії у середовищі, в якому громадяни є залежними від неї. Зокрема, необхідно було дотримуватися конфесійного нейтралітету у сфері публічної (державної) освіти, де навчання було обов'язковим, незалежно від релігії, і мало на меті формування у дітей критичного мислення.

Суд не міг збагнути того, як наявність у державних школах Розп'яття — символу, який обґрунтовано пов'язується з католицтвом (релігією більшості населення в Італії) — могла слугувати освітньому плюралізму, що був істотно важливим для збереження «демократичного суспільства» у сенсі Конвенції та плюралізму, визнаного Конституційним судом Італії.

Таким чином, обов'язкова наявність символу певної конфесії у місцях, котрі належать до сфер управління державних органів (наприклад, у класних кабінетах шкіл), обмежує право батьків навчати своїх дітей відповідно до своїх переконань і право дітей сповідувати чи не сповідувати певну релігію. Отож, Суд дійшов висновку про те, що була порушена ст. 2 Першого протоколу до Конвенції, взята у поєднанні зі ст. 9 Конвенції.

*Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини  
стосовно рішення у справі  
«Холдинг ‘Європапреса’» проти Хорватії  
(«Euroapress Holding d.o.o. v. Croatia»)*

*Реферативний переклад*

**Ключовий висновок:** обов’язок підтвердити правдивість дифамаційних тверджень про факти не є несумісним зі ст. 10 Конвенції.

У рішенні, ухваленому 22 жовтня 2009 року у справі «Холдинг ‘Європапреса’ проти Хорватії» Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

— не було порушено ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (свобода вираження поглядів).

**Обставини справи**

Заявник — компанія «Європапреса» є найбільшою журнально-газетною видавничою компанією у Хорватії.

У лютому 1996 року в одному з найпопулярніших видань компанії — журналі «Глобус» — було опубліковано статтю про інцидент, який стався у будівлі Уряду за тиждень перед цим. Йшлося про те, як міністр фінансів та заступник прем’єр-міністра Б.С., будучи незадоволеними статтею журналістки Е.В., нібито сказали, що її слід вбити. Далі у статті описувалося, як відразу після цього Б.С. вихопив у охоронця пістолет та приставив його до Е.В. зі словами, що вб’є її, а після цього ще й розсміявся з власного жарту. Розповідь про те, що сталося, була опублікована наступного дня у двох інших щоденних газетах. Заява про порушення кримінальної справи проти Б.С. та позов про компенсацію шкоди були відхилені на тій підставі, що журналістка не спромоглася довести серйозну небезпеку своєму життю.

У травні 1996 року Б.С. звернувся проти компанії-заявника з цивільним позовом про наклеп. Упродовж розгляду цієї справи суд заслухав кількох свідків та зрештою частково задовольнив позов Б.С. (рішення було ухвалено у 1998 році). Суд постановив, що опублікована інформація не була правдивою та що

автор статті, котрий не був присутнім при інциденті, не перевірів належним чином справжність події. Зокрема суд встановив, що Б.С. не тримав пістолет. Суд призначив компанії-заявнику сплатити позивачу 100 000 хорватських кун як компенсацію за заподіяну моральну шкоду. Це рішення було згодом підтримане вищим судом (Окружним судом м. Загреба), який, втім, зменшив суму компенсації до 60 000 кун (приблизно 8000 євро). Верховний суд підтвердив це рішення. У листопаді 2005 року Конституційний суд відхилив конституційну скаргу компанії-заявника, не визнавши порушення її права на свободу вираження поглядів.

**Зміст рішення Суду**

Компанія-заявник стверджувала, що рішення національних судів порушили її право на свободу вираження, гарантоване ст. 10 Конвенції. Зокрема, компанія скаржилася на вимоги, які застосували суди стосовно доказування. Вона зазначала, що це були такі вимоги, які неможливо було виконати, а отже, суди цим, на думку заявника, поставили під загрозу роль преси у демократичному суспільстві. Компанія також скаржилась на непропорційність відшкодування, яке їй було призначено сплатити.

Суд зауважив, що покладення на відповідача у дифамаційному процесі обов’язку доказування правдивості своїх спірних тверджень не є несумісним зі ст. 10 Конвенції. Автор статті описував певні факти стосовно політика Б.С. від свого імені, не зазначаючи про жодне джерело інформації. Отож, компанія-заявник, котра опублікувала статтю без згадки про те, що у матеріалі викладалися оціночні судження, була відповідальною за правдивість змісту цього матеріалу.

Стосовно питання про докази (свід-

чення очевидців) Суд не знайшов підстав відійти від висновків національних судів про те, що викладена у статті інформація була помилковою. Зважаючи на серйозність тверджень, компанія-заявник тим більше несла відповідальність за їх доведеність. Однак жодного разу впродовж провадження компанія не надала доказів того, що журналіст, як стверджувалося, намагався зв'язатися з офісом Б.С. чи з будь-ким із очевидців. Тому Суд погодився з національними судами у тому, що компанія-заявник не підтвердила належним чином опубліковану інформацію. Відтак підстави для

зобов'язання компанії компенсувати шкоду були належними та достатніми.

Оцінюючи розмір відшкодування, Суд вказав на те, що воно було призначене не журналісту, а компанії, котра є одним із найбільших у країні журнально-газетних видавництв. Суд також відзначив, що національні суди призначили сплатити відшкодування лише 1/5 від тієї суми, про присудження якої просив Б.С. З огляду на це Суд визнав, що рішення національних судів були пропорційними до шкоди, заподіяної репутації позивача. Отож, Суд постановив, що ст. 10 Конвенції не була порушена.